

ERZİNCAN BİNALI YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
ERZİNCAN BINALI YILDIRIM UNIVERSITY

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

ERZİNCAN UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

2024 [XVII] 1

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Erzincan Binali Yıldırım University
Social Sciences Institute

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute
E-ISSN 2148-9289

Cilt/Vol. XVII – Sayı/Issue (1) – Haziran/June 2024

Sahibi/Owner

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
on Behalf of Erzincan Binali Yıldırım University Social Sciences
Institute

Prof. Dr./Prof. Dr. Necdet TOZLU

Sorumlu Müdür/Director

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Recep GÜLMEZ

Editör/Editor-In-Chief

Asst. Prof. Dr./Dr Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

Editör Yardımcısı/Associate Editor

Asst. Prof. Dr./Dr Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK

DERGİNİN TARANDIĞI DİZİNLER

Uluslararası Hakemli bir dergi olan Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Index Copernicus, Researchbib, DRJI, SOBIAD gibi uluslararası dizinlerde taranmakta ve Ulakbim Online Dergi İzleme Sistemi tarafından izlenmektedir. Dergimiz yılda iki kez yayınlanmaktadır. Akademik usullere uygun atıf yapılmak suretiyle dergide yayınlanan çalışmalardan alıntı yapılabilir.

Dergiyeye yapılacak atıflarda ESBDER kısaltmasının kullanılması tavsiye olunur.

INDEXED IN

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute, an international journal, is indexed by Index Copernicus, Researchbib, DRJI, SOBIAD and followed by Ulakbim Online Journal Management System. The journal is biannually published. The publications can be cited according to academic ethic rules.

ESBDER is suggested to be used as an acronym for the journal title and for all citations.

Çalışmaların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

The author of the article published in this journal is duly responsible for its content.

İletişim Bilgileri/Contact Details

ebyu.sbder@erzincan.edu.tr

Adres/Address: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Eğitim Fakültesi Binası, Kat: 2, **Yalnızbağ Yerleşkesi - ERZİNCAN**

Tel.: +90 446 224 29 00

Fax: +90 446 224 29 01

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ERZINCAN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. İsmail ALTUN

(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Glenn W. MUSCHERT

(Khalifa University, UAE)

Prof. Dr. Müjdat AVCI

(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr./Doç. Dr. Alina SAMAY

(Turan University, Kazakhstan)

Prof. Dr./Prof. Dr. Hüsnü AYDENİZ

(Atatürk Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr./Doç. Dr. Mukaddes YEŞİLKAYA

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Prof. Dr./Prof. Dr. Yahya YEŞİLYURT

(Milli Savunma Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Semanur SOYYİĞİT

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr. /Doç. Dr. Funda NALDAN

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr. /Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Suat TUYSUZ

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Ahmet ŞEN

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Yusuf BABÜR

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./ Dr. Ryan GUNDERSON

(Miami University, USA)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Yakup YAŞAR

(Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ŞAHİN

(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Gürkan ALAGÖZ

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Sevgi CENGİZ

(Kafkas Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Melek ERYENTÜ GÜREL

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

LANGUAGE EDITOR/DİL EDITÖRÜ

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Emrah ÖZBAY

ADMINISTRATIVE ASSISTANT/İDARI BİRİM

Doktora Öğrencisi/PhD Student

Yeliz AYDIN

TEŞEKKÜR/ACKNOWLEDGMENT

Bu dergi, kıymetli bilgileriyle yayınları değerlendiren değerli hakemlerin katkılarıyla yayımlanmaktadır. Emeklerinden dolayı minnettarız.

We acknowledge our gratitude to the dearest reviewers for their scoring and evaluating the articles submitted and their valuable contributing comments.

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ

Doç. Dr. Çağatay BENHÜR

Doç. Dr. Salih KAYMAKÇI

Doç. Dr. Süleyman LOKMACI

Dr. Öğr. Üyesi Rukiye ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi. Ruhi KARA

Öğr. Gör. Dr. Ahmet KAPLAN

Öğr. Gör. Erhan DEMİR

Öğr. Gör. Mehmet Ali BADEM

YAZIM KURALLARI

1. Makaleler "Office Word" programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır.
2. Makalelerin uzunluğu dergi formatında olup, 20 sayfayı geçmemelidir.
3. Sayfa düzeni; Normal olup Sol: 2,5 cm, Sağ: 2,5 cm, Üst: 2,5 cm ve Alt: 2,5 cm olmalıdır.
4. Makalenin ilk sayfasında;
 - Türkçe Başlık, 11 punto TIMES NEW ROMAN olarak için Tamamı Büyük, Ortalı ve Kalın (Bold) formatta; İngilizce başlık 11 Punto Baş Harfleri Büyük ve Ortalı olacak şekilde yazılmalı.
 - Yazarın ad ve soyadı tamamı büyük, Times New Roman, 11 punto olarak makale başlığının altında ortalı bir şekilde belirtilmelidir.
 - Yazarın unvanı, çalıştığı kurum bilgisi, e-posta adresi ORCID numarası 10 punto, Times New Roman olacak şekilde yazar adının altına, şablonda gösterildiği şekilde yazılmalıdır.
 - Türkçe ve İngilizce atf/citation bilgisi Times New Roman, 10 punto yazılmalıdır.

5. Makalenin ikinci sayfasında;

- Türkçe Başlık, 11 punto TIMES NEW ROMAN olarak Tamamı Büyük, Ortalı ve Kalın formatta; İngilizce başlık, 12 Punto Baş Harfleri Büyük ve Ortalı olacak şekilde yazılmalı. Makale başlığının altına Times New Roman, 11 Punto ve tamamı büyük olacak şekilde yazar ismi yazılmalıdır.
- 150 kelimeyi geçmeyecek Türkçe ve İngilizce özet ile en az 3 - en fazla ise 4 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler bulunmalıdır. Türkçe özet "Öz" ve İngilizce özet "Abstract" 10 punto Times New Roman, tek satır aralığı olacak şekilde yazılmalı.

ÖNEMLİ UYARI: Makalemizde kör hakemlik sistemi uygulandığından dergimize gönderilen metnin ilk halinde yazar kimliğini belirtecek herhangi bir ifadenin yer almaması gerekmektedir. Yazarın kişisel bilgileri hakem sürecinin ardından metne eklenecektir.

6. Makale Metni;

- 11 punto ve "Times New Roman" karakteri ile tek satır aralığı alt ve üstten 6nk kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
- Paragraflarda başlangıç girintisi olmamalıdır, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Ayrıca Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
- 40 kelimedenden fazla olan alıntılar ortalanmalı ve 10 punto olarak italik yazılmalıdır

7. Başlıklar;

- Makalede ana başlıklar 11 punto ve tamamı büyük; Alt başlıklar 11 punto kalın (bold) ve sola yaslı, olarak 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Başlıklar en çok 4 düzeye kadar bölümlendirilmelidir. Başlıklardan önce 1 satır boşluk bırakılmalı, başlık sonrasında ise boşluk bırakılmamalıdır.

8. Makale içindeki tüm tablo, şekil ve grafikler;

- Metnin uygun yerlerinde ardışık olarak numaralandırılmış bir şekilde, sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo, şekil veya grafiğe bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo, şekil veya grafiğin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde ve 10 punto olarak yer almalıdır. Tablo, şekil ve grafik içindeki metin 10 punto aralığında olmalıdır. Tablo, şekil veya grafikler kolaylıkla okunacak biçimde olmalı ve yukarıda verilen sayfa yapısına (sayfa marjlarını aşmayacak şekilde) uygun olmalıdır.

Örnek: Tablo 3: Gruplararası Etkileşim

9. Extended Summary (Genişletilmiş Özet);

-Türkçe makalelere "İngilizce Genişletilmiş Özet (Extended Summary)" eklenecektir. "Extended Summary" Times New Roman 11 punto, tek satır aralıklı olacak şekilde metnin sonunda Sonnotlardan önce yazılmalıdır.

10. EÜSBED Yazım Kuralları olarak DİPNOT ve METİN İÇİ olmak üzere iki tür yazım kuralı kabul edilmekte tercihen APA 6 yazım kuralları istenmektedir. Metin içi ve Dipnot usullerine ilişkin gerekli bilgi ve örnekler "Atıf Kuralları" başlığı altında verilmiştir.

11. Makalede kullanılan her türlü kaynak, kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri "en yeni tarihli" olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça girintisi (Asılı – 1 cm) olarak ayarlanmalıdır.

ATIF KURALLARI

EÜSBED Yazım Kuralı APA 6 yazım kuralları istenmektedir.

- Atıflar metin içerisinde APA 6.ya uygun olarak yapılmalıdır. Dipnot yerine sonnotlar tercih edilmeli. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır. Örnek;

Tek yazarlı yayınlarda atıf: (Gulmez, 2017:70), (Gulmez, 2017:71,73), (Gulmez, 2017: 71-79).

İki yazarlı yayınlarda atıf: (Gulmez ve Akar, 2016:22).

Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf: (Akar vd., 2014:35).

Birden fazla kaynağa atıf: (Schumpeter, 1934:66; Haldun, 2005:36)

Kaynağın tamamı için atıf: (Inal, 1995)

Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf: (TÜİK, 2012:45).

- Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayımlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır. Örnek;

Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf: (Yerli, 2012)

Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf: (Rekabet Kurumu, 2008).

- Bir yazarın aynı yıl içinde yayımlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir. Örnek;

Gulmez (2013a), Gulmez (2013b).

KAYNAKÇA YAZIM ÖRNEĞİ

Kitap

TURAN, E. (2008). Siyaset Bilimine Giriş, YKY, İstanbul.

INAL, D. ve TIKEN, N. (2008). Dil Politikası, Ütopya Yayıncılık, Ankara.

REIS, Y., EREN, O. ve GUNDUZ, İ. (2008). Karşılaştırmalı Edebiyat, Hacettepe Yayınları, Ankara.

Ceviri Kitaplar

DRUCKER, P. (1994). Kapitalist Ötesi Toplum, (Çev.) ÇORAKÇI, B., İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Editörlü Kitaplar

OKÇU, M., AKTEL, M. ve KERMAN, U. (2007). "İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve 'Avrupalılaştırma'", (Ed.) YILMAZ, A. ve BOZKURT, Y., Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

Yazar Adı Olmayan Kitaplar

DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Yayın No: DPT 2671, Ankara.

Dergiler

YAVUZ, A., ALBENİ, M. ve KAYA, D.G. (2009). “Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi EÜSBEDi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(4): 65-90.

Gazeteler

GÖKÇE, D. (1997). “Merkez Bankasının Bağımsızlığı Sorunu”, Milliyet, 15 Mart.

Tezler

ÖZKUL, G. (2008). Girişimcilik Teorileri ve Girişimci Tipleri: Antalya-Burdur-Isparta İllerinde (İBBS Düzey 2 TR61 Bölgesinde) İmalat Sanayi KOBİ'lerindeki Girişimciler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

İnternet Bazlı Kaynaklar

1. Eğer kaynağın yazarı belirli ise süreli yayımlardakine benzer şekilde kaynakçada verilmelidir. Ancak, kaynağın yer aldığı internet adresi de tüm uzantılarıyla verilmelidir. Eğer internetten indirilen kaynaklar için tarih verilmemişse, ilgili dosyaya erişim tarihi hem kaynakçada hem de metin içinde kullanılmalıdır. Örnek;
ENER, N. (2002). “Yeni Yükselen Pazarlar (Emerging Markets) İçin Pazarlama Stratejileri”, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/02-neriman/02-neriman.htm>, (10.05.2005).
2. Eğer kaynak bir yazara ait değil de bir kurum veya kuruluşa ait web sayfasından alınmış ise, kaynakçada kurumun adı, yazının başlığı (varsa) ve tüm uzantılarıyla internet adresi verilmelidir. Örnek;
REKABET KURUMU (2010). “Rekabet Hukukunun Esasları”, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>, (17.03.2010).

SUBMISSION GUIDELINES

1. Articles should be prepared in A4 sizes in "Office Word".
2. The length of the articles is in journal format and should not exceed 20 pages.
3. Page layout; Normal should be Left: 2.5 cm, Right: 2.5 cm, Top: 2.5 cm and Bottom: 2.5 cm.
4. On the first page of the article;
 - Turkish Title should be written in All Large, Medium and Bold format for 12-point TIMES NEW ROMAN; English title 12 Point Initials should be Capitalized and Centered.
 - The author's first and last name should all be indicated in large, Times New Roman, 11 point under the article title.
 - The title of the author, the information of the institution in which he works, the e-mail address orcid number 10 point should be written under the author's name, as shown in the template, as shown in the template.
 - Turkish and English citation information Times New Roman, 10 points should be written.
5. On the second page of the article;
 - Turkish Title, 12 point TIMES NEW ROMAN in All Large, Medium and Bold format; English title should be written with 12 Point Initials Large and Centered. Under the article title should be written times new roman, 11 point and the author's name, all of which are large.
 - Turkish and English abstracts that will not exceed 150 words and Turkish and English keywords should be present, at least 3 - maximum 4. Turkish abstract "Abstract" and English abstract "Abstract" 10 point Times New Roman should be written as a single linespacing.

IMPORTANT WARNING: Since the blind refereeing system is applied in our article, the first version of the text sent to our journal should not contain any statements that will indicate my author ID. The author's personal information will be added to the text after the referee process.
6. Article Text;
 - Single line spacing with 11 points and the character "Times New Roman" should be written using 6nk from the bottom and top. In writing, a character must be paused after commas and dots.
 - Paragraphs should not have an initial indent, and 6nk spaces should be left before and after the paragraph. Additional blank lines should not be left between paragraphs.

Excerpts with more than 40 words should be centered and written italics in 10 points
7. The titles are;
 - The main titles in the article are 11 point and all large; Subheadings should be numbered as 11 points thick (bold) and left-leaning, denoted as 1st, 1.1st, 1.1.1st, 1.1.2., 1.1.2.1. All letters of the main headings should be capitalized, and only the initials of the subheadings should be capitalized. Titles should be partitioned up to 4 levels. 1 line of space should be left before the headings, and no spaces should be left after the title.
8. All tables, figures, and charts in the article;
 - It should be shown in the center of the page, numbered sequentially in the appropriate places of the text. Each table, shape, or chart must be given a title. The title should be located at the top of the table, shape, or chart, centered on the page, with only the initials of the words capitalized, and 10 points. The text in the table, shape, and chart must be in the range of 10 points. Tables, figures or charts must be readable easily and comply with the page structure given above (not exceeding page margins).

Example: Table 3: Intergroup Interaction
9. Extended Summary
 - "Extended Summary" will be added to Turkish articles. "Extended Summary" Times New Roman 11 point should be written before endnotes at the end of the text with a single linespacing.

10. As EUSBED Spelling Rules, two types of spelling rules, DIPNOT and TEXT, are accepted and preferably APA 6 spelling rules are requested. The necessary information and examples regarding the text and footnote procedures are given under the heading "Citation Rules".

11. Any resource used in the article should be included in the bibliography section. References used in quality (thesis, book, article, report, etc.) it should be sorted alphabetically according to the author's surname without discrimination. The works of the same author should be placed in the bibliography starting from the "most recent dated". Bibliography indentation (Hanging – 1 cm).

12. EUSBED Writing Rule APA 6 format rules are requested.

Citations should be made in accordance with APA 6 in the text. Endnotes should be preferred instead of footnotes. Citations in the text should be made in the form of the surname of the author(s), the year of the source and the page number. If the author name does not exist, the institution name should be used instead of the author. The example is:

Citation in single-author publications: (Gulmez, 2017:70), (Gulmez, 2017:71,73), (Gulmez, 2017: 71-79).

Citation in two-author publications: (Gulmez and Akar, 2016:22).

Citation in publications with three or more authors: (Akar et al., 2014:35).

Reference to multiple sources: (Schumpeter, 1934:66; Haldun, 2005:36)

Citation for the entire resource: (Inal, 1995)

Citation for sources without author names: (TÜİK, 2012:45).

If the citation is taken from a website and the author of the citation is specific, it should be referred to in a similar way to in periodicals. If no date has been given for the resource downloaded from the Internet, the date of access to the relevant file should be used as the year of the resource. If the author of the citation is not known, the institution of the website and the year of access should be written in parentary brackets. The example is:

Citation with author's name and publication year: (Yerli, 2012)

Author name and unspecified citation: (Rekabet Kurumu, 2008).

If more than one work of an author published in the same year is cited, the works should be shown by giving letters a, b, c, next to the year. The example is:

Gulmez (2013a), Gulmez (2013b).

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

A- ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ

BRONZ ÇAĞ'DA (MÖ 1700-MÖ 500) NORVEÇ'İN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI - Socio-Cultural Structure of Norway in the Bronze Age (1700 BC - 500 BC) 1-13

Filiz KIRBAŞOĞLU

AYVAZ'IN KAÇIRILIŞI VE AVAZHAN VARYANLARI ARASINDAKİ BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR-MOTİFLER VE GELENEKLER - Similarities and Differences Between Ayvaz's Abduction and Avazhan Variants-Motifs and Traditions 14-29

Pınar TARLAK

BİR OSMANLI ŞEHZADESİNİN İLMİ TERCİHLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: "ŞEHZADE KORKUD" - An Evaluation on the Scientific Preferences of an Ottoman Prince: "Prince Korkud" 30-44

Meryem Buket YARAR

EKRANLI ARAÇLARLA DÜZENLENEN İSG EĞİTİMLERİNDE SANAL GERÇEKLIK UYGULAMASININ SÜRDÜRÜLEBİLİR BAŞARISI - Sustainable Success of Virtual Reality Application in Ohs Trainings Organized with Screened Tools 45-57

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

17/1 - Haziran 2024 - E-ISSN-2148-9289

BRONZ ÇAĞ'DA (MÖ 1700 - MÖ 500) NORVEÇ'İN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

Socio-Cultural Structure of Norway in the Bronze Age (1700 BC - 500 BC)

HATİCE GÜL KÜÇÜKBEZCİ

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Associate Professor, Selçuk University, Faculty of Letters, History Department

haticegul@selcuk.edu.tr

Orcid: 0000-0001-6936-4767

Atf/©: Küçükbezi, Hatice Gül (2024). Bronz Çağ'da (MÖ 1700 - MÖ 500) Norveç'in Sosyo-Kültürel Yapısı, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 17, Sayı 1, ss. 1-13

Citation/©: Küçükbezi, Hatice Gül (2024). Socio-Cultural Structure of Norway in the Bronze Age (1700 BC - 500 BC), Erzincan University Journal of Social Sciences Institute, Year 17, Issue 1, pp. 1-13

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types: Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date: 15.05.2024
Kabul Tarihi-Accepted Date: 27.06.2024
Sayfa Numarası-Page Numbers: 1-13
Doi: 10.46790/erzisosbil.1484919

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

BRONZ ÇAĞ'DA (MÖ 1700 - MÖ 500) NORVEÇ'İN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

Socio-Cultural Structure of Norway in the Bronze Age (1700 BC - 500 BC)

HATİCE GÜL KÜÇÜKBEZCİ

Öz:

Nordik coğrafi ve kültürel bölgesinde bulunan Norveç'te MÖ 1700'lere kadar taş aletler kullanıldıktan sonra bakır ve kalayın alaşımından elde edilen bronz aletlerin dönemi başlamıştı. Norveç Bronz Çağı, Erken Evre MÖ 1700-1100 ve Geç Evre MÖ 1100-500 olarak ikiye ayrılmaktadır. Yakın Doğu, MÖ 3200'lerde yazının kullanımıyla tarihi dönemlere girerken, Norveç bölgesi tarihi dönemlere ancak Orta Çağ'da girebilmişti. Norveç Bronz Çağı'nın kültürel yapısını anlayabilmek için, mezarlar, yerleşim (ören) alanları, süs eşyaları ve kaya resimleri başlıca arkeolojik verilerdir. Kuzey Avrupa coğrafi konumu ve iklim yapısı sebebiyle, hammadde ağlarına ulaşma imkanını çok daha geç elde etmiştir. Bu da tarihi dönemlerin her coğrafyada aynı etken ve süreçlere bağlı olmadığını işaret etmektedir. Bu çalışma ile yukarıda zikredilen savı da test edecek şekilde, Norveç'te Bronz Çağ'ın başlama ve gelişim süreci ile bununla bağlantılı olarak da bölgenin sosyo-kültürel yapısını, arkeolojik veriler aracılığıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Norveç, Bronz Çağ, Sosyo-Kültür, Prehistorya.

Abstract:

Norway is in the Nordic geographical and cultural region. After stone tools were used until 1700 BC the era of bronze tools made from the alloy of copper and tin began. The Norwegian Bronze Age is divided into two phases: the Early 1700-1100 BC and the Late Phase 1100-500 BC. While the Near East entered historical periods with the use of writing around 3200 BC, the Norwegian region entered historical periods only in the Middle Ages. To understand the cultural structure of the Norwegian Bronze Age, tombs, settlement sites, ornaments and rock paintings are the main archaeological data. Due to its geographical location and climate, Northern Europe had access to raw material networks much later. This indicates that historical periods do not depend on the same factors and processes in all geographies. This study will deal with the above-mentioned assertion and try to examine the beginning and development process of the Bronze Age in Norway and the socio-cultural structure of the region through archaeological data.

Keywords: Norway, Bronze Age, Socio-culture, Prehistory

1. GİRİŞ

Norveç'in tarihöncesi dönemler arasında en iyi bilinen dönem Demir Çağı'nın sonlarına denk gelen Viking Dönemi'dir. Bu dönemde görülen siyasi, toplumsal ve kültürel yapı Bronz Çağı'nda şekillendirilmişti. Bronz Çağı, Norveç'in her alanında eşzamanlı bir gelişim göstermemişti. Bronz Çağı'nın Norveç'in farklı bölgelerinde aynı anda ve aynı hızda gelişmemiş olması bu sürecin kronolojisini takip etmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak arkeolojik veriler sayesinde dönemi bir miktar aydınlatmak mümkündür. Nitekim, Norveç'in güney kısımlarındaki Agder eyaletinden kuzeydeki Sogn ve Fjordane eyaletine kadar olan güneybatı kıyıları ve Oslofjord'un da içinde bulunduğu Østfold eyaleti, bereketli toprakları, tarımın ilk başladığı yerlerdir. Güney Norveç'teki bu bölgeler, Neolitik Çağ'dan itibaren Güney İskandinavya'daki sosyal ve kültürel gelişmelerin bir parçası olmuş ve bu gelişimlerden etkilenmiştir.ⁱ Norveç'in büyük bir kısmında ve özellikle kuzeyinde hâlâ Taş Çağı kültürü yaşanırken, güney ve batı kıyılarının bazı kesimleri MÖ 1700 civarında Bronz Çağı'na geçiş yapmıştı. Norveç'in Bronz Çağı'na geçişi, Güney İskandinavya'nın Baltık bölgesi üzerinden Orta Avrupa'daki Karpatlar bölgesiyle kara ve deniz yoluyla iletişim kurması sayesinde mümkün olmuştur. Orta Avrupa, MÖ 2. binyılın başlarında Ege ve Batı Asya (Yakın Doğu) bölgelerini de içeren geniş bir değiş-tokuş ağının parçasıydı (Kristiansen ve Larsson, 2005: 186-189). Bu iletişim ve ticaret ağı, Norveç'in Bronz Çağı'na geçişini kolaylaştırmış ve kültürel etkileşimin artmasını sağlamıştır.

Bronz Çağı Norveç'te MÖ 1700 - MÖ 500 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu dönem Erken Bronz (MÖ 1700-1100) ve Geç Bronz (MÖ 1100-500) olmak üzere iki evreye ayrılmıştır. Bu tarih Batı Asya ve Akdeniz bölgesinin kronolojisinden çok farklıdır. Mezopotamya, Doğu Akdeniz ve Anadolu bölgesinde Bronz/Tunç Çağı, tuncun yoğun bir şekilde kullanıma alınmasıyla MÖ 3. binyılda başlamıştı ve devletleşme sürecine giden yoğun kentleşme de bu dönemde gerçekleşmişti.

İskandinavya'nın genelinde olduğu gibi Norveç'in Taş Çağı'ndan Maden Çağı'na geçişi çok farklı işlemişti. Tıpkı Batı Asya'da olduğu gibi, burada da silah ve günlük kullanım için gerekli olan aletlerin yapımında çakmak taşı yerine bronz daha fazla tercih edilir olmuştu. Geçim kaynağı olarak da tarım ve hayvancılık, avcılık ve toplayıcılığın yerini almaya başlamıştı (Prescott vd., 2018). Teknolojik ve iktisadi değişimlerin dışında, toplumsal ve siyasi alanlarda da birtakım değişim ve yenilikler ortaya çıkmıştı. Örneğin güney ve batı kıyılarıdaki Bronz Çağ'a ait anıtsal mezarlardan, toplumda bir tabakalaşmanın ve bununla birlikte bir yönetici kesimin de ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Gücünü ve toplumdaki statüsünü büyük oranda bronz ticaretinden elde eden bu elit kesimden, literatürde "bronz aristokrasisi" olarak bahsedilir (Lillehammer, 1994: 109). Ancak bu yönetici ve elit kesim, Batı Asya ve Ege bölgesinden farklı olarak, geniş çaplı bir siyasi teşkilatlanma gerçekleştirilememişti. Yine bir başka farklılık ise İskandinavya'nın genelinde olduğu gibi Norveç'te, Batı Asya'da Tunç Çağlar'ında görülen kentleşme, devletleşme ve yazı gibi kültürel gelişimlerin, bu bölgede ancak Orta Çağ'dan itibaren görülebilmesidir (Solberg, 2014).

Bu çalışmada Norveç'in Bronz Çağı'ndaki sosyal, kültürel ve ekonomi durumu, büyük oranda Güney İskandinavya kültür sahası içerisinde bulunan Güney /Güneybatı Norveç üzerinden anlatılacaktır. Bronz Çağı'nın başlama ve gelişim süreci ile bununla bağlantılı olarak da Norveç'in sosyo-kültürel yapısı, başlıca kaynaklar olan petroglifler, mezarlar ve yerleşim alanları ve buralardan gelen arkeolojik veriler aracılığıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır.

2. NORVEÇ'İN BRONZ ÇAĞ'DAKİ GELİŞİM SÜRECİ

Norveç'in büyük bir bölümü MÖ 9000'lere kadar buzul ile kaplıydı ve yerleşime müsait değildi. Bu coğrafyaya ilk insanlar Erken Taş Çağı olarak tanımlanan MÖ 10000'lerde doğudan, İsveç tarafından giriş yapmışlar ve bölgeye yerleşmişlerdi.ⁱⁱ Bu çağda yerleşmeye müsait olan yerler, buzulun çekilmiş olduğu kıyı bölgelerdi (Helle, 1996: 21) Erken Taş Çağı insanların yaz aylarında kıyılarda avcılık ve

balıkçılık yaptıkları, kış aylarında ise av peşinde iç bölgelere yöneldikleri düşünülmektedir.ⁱⁱⁱ MÖ 4000'de Geç Taş Çağı başlamış ve avcılık, balıkçılık veya toplayıcılık gibi geçim kaynaklarının yanında tarım da önem kazanmıştı.

Norveç Bronz Çağı'ndaki sosyo-kültürel yapısının kökenleri Geç Taş/ Neolitik Çağ'daki (MÖ 4000-1700) gelişmelere dayanmaktaydı (Müller ve Vandkilde, 2020: 29-33; Nærøy, 2020; Austvoll vd., 2020: 16). Neolitik Çağ'da İskandinavya'nın genelinde tarım ve hayvancılık başlamıştı.^{iv} Arkeolojik buluntulardan Güney Norveç'te özellikle Agder ve Østfold eyaletleri ve çevrelerinde (- Oslofjord civarı) tarımın bu dönemde yoğun olarak yapıldığı anlaşılmaktadır (Rundberget ve Amundsen, 2020: 61). Çakmaktaşıdan yapılan tarım aletleri ve taş baltalar, megalit mezarlar, yerleşim yerlerinin verimli toprak ve meraların yakınlarında bulunması ve söz konusu alanlarda evcil hayvanlara ait kemiklerin ve yanmış buğday tanelerinin bulunması tarımın buralarda yoğun olarak yapıldığına dair önemli bulgulardır (Lillehammer, 1994: 56-57). Ancak tarımın bilinmesine rağmen avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık bu bölgede MÖ 3100'e kadar ana geçim kaynağı olmaya devam etti (Siiriäinen, 2003: 48; Lillehammer, 1994: 56 vd.).^v

Tarım ekonomisi, avcılık ve toplayıcılıktan daha planlı ve güvenli bir üretim sistemiydi. Geniş bir nüfusun beslenmesine ve insanların birbirlerine daha yakın bir şekilde yaşamalarına olanak sağlamaktaydı (Helle, 1996: 21; Lillehammer, 1994: 56). Tarım Prehistorik insanının yerleşik yaşama geçmesini de mümkün kılmıştı. Batı Asya ve Ege coğrafyasında bu süreç, bir müddet sonra kentleşme ve devletleşmeye yol açan toplumsal organizasyonu ortaya çıkarmıştı. Kuzeyde ise bu süreç farklı bir gelişim sergilemiş, burada kentleşme oluşumu ancak Demir Çağı'nın geç evresinde, diğer bir deyişle Orta Çağ'ın başlarında gerçekleşebilmişti. Merkezi ya da güçlü bir bölgesel siyasi gücün bu coğrafyada ortaya çıkamamasında ekonominin, demografinin, topografyanın ve iklimin etkileri mutlaka önemliydi.

İskandinavya'ya yaklaşık MÖ 2300'de Orta ve Batı Avrupa'dan bakır gelmeye başlamıştı. MÖ 1800'de ise bronz yoğun miktarlarda güney İskandinavya'ya giriş yapmıştı ve MÖ 1700-1500 arasında Kuzey ile Avrupa'nın güney kısımları arasında yoğun bir değiş-tokuş gerçekleşmişti (Siiriäinen, 2003: 55-57). Güney İskandinavya, bronz teknolojisini Avrupa'dan ve Asya'dan öğrenmişti. Ancak bronzu bilmesine rağmen, Norveç'te günlük alet ve silahların yapımında taş, ağaç, kemik ve boynuz gibi materyallerin kullanımı yoğun bir şekilde devam etmişti (Lillehammer, 1994: 114). Norveç'teki bronz buluntu sayısı, İsveç ve Danimarka'da bulunanlardan oldukça azdır. Bu durum Norveç'in bir Bronz Çağı'nı gerçek anlamda yaşayıp yaşamadığı ile ilgili tartışmalara yol açmıştır.^{vi} Ancak bazı bölgelerde bronz döküm teknolojisine dair izlerin bulunması ve yine farklı eşyaların ve silahların bronzdan üretilmesi ve aşağıda ele alınacak olan birtakım kültürel değişimler, bronzun gündelik hayata girdiğini göstermektedir. Norveç'in güney bölgeleri ile güney bölgelerindeki Bronz Çağı kültürleri arasında bazı farklılıklar gözlemlenmektedir. Kuzey bölgeler ve doğudaki ormanlık alanlar daha çok Rusya ve Finlandiya Bronz Çağı kültürel sahasının içerisinde yer alırken, Norveç'in tarıma elverişli yerleri olan güney ve kıyı bölgeler daha çok (Güney) İskandinavya Bronz Çağı'nın bir parçasıydı.^{vii}

Erken Bronz Çağı'ndan Geç Bronz Çağı'na geçiş yaklaşık MÖ 1100'de gerçekleşmişti. Bu değişimin MÖ 2. binyılda Ege ve Akdeniz'deki siyasi ve iktisadi sistemin çökmesiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Eriksen ve Austvoll, 2020: 192). Geç Bronz Çağı'nda Güney İskandinavya'nın tümünde olduğu gibi Norveç'te de toplumsal ve iktisadi değişimler gerçekleşmişti. Yerleşim alanları deniz kıyılarından iç bölgelere kaymıştı. Bu durum denizin ekonomide önem kaybettiği yönünde değerlendirilmiştir. Diğer taraftan hanelerin de eskiye oranla daha küçük olduğu gözlemlenmiştir (Eriksen ve Austvoll, 2020: 192). Ölü gömme adetlerinde de değişim vardır. Erken Bronz Çağı'ndaki tümülüs/kurgan gömülerin son bulunduğu ve kremasyon uygulamasının yaygın hale geldiği görülür (Eriksen ve Austvoll, 2020: 192; Sabatini vd., 2020: 234). Geç Bronz Çağı'ndaki mezar ve hane geleneğinden bu dönem toplum yapısının Erken Bronz Çağı toplumu kadar hiyerarşik olmadığı

(Sørensen, 2013) veya elit kesimin eskisi kadar gücünü veya statüsünü sergileme ihtiyacı hissetmediği sonucu da çıkarılabilir.

Bronz Çağı'nda Güney İskandinavya kültür sahası içerisinde bulunan Güney ve Güneybatı Norveç bölgesinde yeni bir ekonomik yapıyla birlikte karmaşık ve hiyerarşik bir toplum yapısı ve inanç sistemi de ortaya çıkmıştı.

2.1. Bronz Çağı Ekonomisi

Norveç'in Bronz Çağ'daki geçim kaynakları Geç Neolitik Çağ'dakinin (MÖ 2400-1700) benzeri olup, tarım, hayvancılık, balıkçılık veya bunların kombinasyonlarıydı (Lillehammer, 1994: 121; Prescott, 2012: 115). MÖ. 2. binyılın başlarında Güney İskandinavya'daki Scania ve Jutland (Jylland) gibi bölgeler iyi organize olmuş Orta ve Güney Avrupa maden (bakır ve bronz) değiş-tokuş ağının bir parçası haline gelmişti. Bu İskandinavya'nın Doğu Akdeniz (Minos ve Miken) gemilerine benzer gemileri inşa etmeye başlamasıyla mümkün olmuştu (Kristiansen ve Larson, 2005: 207- 208; Prescott vd., 2018: 177).^{viii} Gemi teknolojisi ve deniz navigasyonu ile ilgili gelişmeler, karasal ticaretten daha güvenli olan deniz ticaretinin yaygınlaşmasını ve Kuzey Avrupa gibi kenarda kalan bölgelerin, yoğun yerleşimlere ve kalabalık nüfusa sahip olan Orta Avrupa ve Akdeniz ile iletişime geçilmesini sağlamıştı (Vandkilde, 2022: 309-312; Prescott vd., 2018: 190). İskandinavyalı tüccarların güneye ulaşımında Skagerrak Boğazı ve Kattegat deniz rotası önemliydi (Prescott, 2012: 117-118). Orta Avrupa'nın kuzeyle bağlantıya geçmesindeki en önemli nedenler arasında, Güney İskandinavya'daki amber (kehribar) hammaddesi vardı. Bu hammaddenin MÖ 1700'lerden itibaren Akdeniz ve ötesine kadar ulaştığı bilinmektedir (Kristiansen ve Larson, 2005:130, 186 vd.; Kaul, 2022: 115-11).^{ix} Güney İskandinavya'ya ise Orta Avrupa'dan bakır, bronz gibi metaller ulaşmaktaydı (Kristiansen ve Larson, 2005:134-135). Norveç, MÖ 1700'lerden itibaren Baltık üzerinden Orta Avrupa'daki yoğun höyük (tell) yerleşimlerine uzanan bu geniş ticaret ağına, komşular kadar olmasa da dahil olmuştu (Kristiansen ve Larson, 2005:186 vd.). Norveç'in taş, köle(?) kürk ve deri karşılığında güneyden hazır bronz^x, iki tekerlekli araba ve kılıç gibi farklı prestij ürünleri aldığı düşünülmektedir (Siiriäinen, 2003: 55; Lillehammer, 1994: 112-113; Kristiansen ve Larson, 2005: 210-211). Bu ticaret, toplumun en üst kademesini temsil eden toprak zengini yerel beyler/şeflerin tekelindeydi ve onlar tarafından yönetilmekteydi. Bu beyler toprak arazilerinden elde ettikleri artı-ürünler sayesinde yerli ve yabancı ürünler satın alabiliyor, gemi gibi maliyetli araçların inşasını da finanse edebiliyorlardı (Ling vd., 2022; 53-54; Lillehammer, 1994: 120). Dolayısıyla beylerin haneleri, ürünlerin toplandığı ve dağıtımının yapıldığı ekonomik ve idari merkezlerdi (Eriksen ve Austvoll, 2020:192). Bereketli tarım topraklarına sahip güneybatı Norveçli beylerin haneleri bu anlamda iyi örneklerdi. Bunlar genelde deniz kıyılarına yakın verimli topraklarda bulunuyordu. Böylelikle bu stratejik noktalardan hem deniz ticaretini hem de iç bölgelerdeki dağlık/ormanlık alanlardaki kürk ticareti kontrol edilebiliyordu (Eriksen ve Austvoll, 2020: 191; Lillehammer, 1994: 119-120; Ling vd. 2022; 53-55). Toprak aristokrasisi yanında siyasi ve iktisadi gücü kontrol eden bir başka güç grubu da su yollarını kontrol eden reislerdi (Eriksen ve Austvoll, 2020:192). Bu reisler^{xi} koy, liman, körfez gibi stratejik noktalarda bulunmaktaydılar ve deniz ticaretini ve ulaşımını yönlendiriyorlardı (Prescott, vd., 2018: 194).

Yerel liderlerin kendi statülerinde olan Avrupalı yöneticilerle antlaşmalar ya da diplomatik evlilikler yoluyla yakın iletişimde oldukları düşünülmektedir (Kristiansen ve Larson, 2005: 205). Bu lokal beylerin Avrupalı benzerleri gibi statülerini ve güçlerini sergiledikleri gösterişli bir yaşam tarzları vardı. Lüks kumaşlar, prestij eşyalar ve takılar haricinde mezarları ve haneleriyle de toplumun en üst tabakalarında yer aldıklarını göstermekteydiler (Eriksen ve Austvoll, 2020: 194; Earle ve Kristiansen, 2010: 236-237). Beylere ait olduğu düşünülen üç bölmeli büyük çiftlik evleri ("uzun ev") Bronz Çağı'nın erken evresinde görülmeye başlanmıştı. Bunların etrafında nadiren bir ya da iki ek bina olabilirdi ve etraflarında çiftliğin sınırlarını belirleyen çit gibi herhangi sınır belirteçleri yoktu (Sørensen,

2010: 128). Bu haneler kendilerini geçindirebilen, birbirinden bağımsız ve hane içi üretimde uzmanlaşmanın en alt düzeyde olduğu çiftliklerdi (Earle ve Kristiansen, 2010: 219-220). 12-25 arası nüfusun yaşadığı düşünülen bu uzun ev türündeki hanelerin ana geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktı^{xii}, bunun yanında kısa ya da uzak mesafe ticaretleri de yapılmaktaydı.

2.2. Bronz Çağı Toplumu

MÖ 1700'lerden itibaren bronzun yoğun bir şekilde Güney Norveç'e girmesi, bölgenin siyasi, kültürel ve toplumsal yapısında birtakım değişikliklere neden olacaktı. Tarımcılıkla geçinen Güneybatı Norveç'te bronzun girmesiyle, hiyerarşik bir toplum yapılanması ortaya çıkmıştı (Nærøy, 2020: 56). Bu yapılanmanın en tepesindekiler siyasi, dini ve iktisadi güce sahiptiler. Prestij ürün ve maden gibi önemli hammadde ticareti bu seçkinlerin tekelindeydi ve ürünlerin dağıtımını da yine bu grubun kontrolündeydi. Lokal aristokratlar toplumsal statülerini sadece zenginlikleriyle değil, soylarını mitolojik bir ataya dayandırarak da kazanıyor olmalıydılar (Lillehammer, 1994: 120).^{xiii} Böyle kutsal bir özellik bu beylere kültürel alanda ritüelleri yönetme imtiyazı veriyor olmalıydı (Earle ve Kristiansen, 2010: 238; Lillehammer, 1994: 121).

Beylerin lokal toplum içerisindeki yetki ve otoritelerini gösteren en önemli arkeolojik veriler, uzun ev olarak bilinen büyük çiftlik yapıları (Sørensen, 2010) ve tümülüs/kurgan türü büyük anıtsal mezarlardır. Bu mezarlar özellikle Güney Norveç'in verimli tarım arazilerine sahip kıyı bölgelere konumlanmış olup, 20-40 metre arasında çapa 3-6 metre arasında yüksekliğe sahiptirler. Deniz yoluyla yolculuk edenlerin dahi rahatlıkla görebildiği bu anıtsal mezarların bölge beyinin ve onun soyunun gücünü sergilediği düşünülmektedir.^{xiv} Bu devasa mezarların inşasının, ancak büyük bir iş gücüyle, artı-ürüne dayalı bir ekonomik zenginlikle ve bunları organize edebilecek liderlerle mümkün olabileceği öne sürülmüştür (Lillehammer, 1994: 109). İsveç'teki Kivik ve Norveç'teki Mjeltehaugen gibi mezar alanlarından gelen zengin buluntular, lokal beylerin Avrupalı mevkidaşlarıyla benzer bir yaşam stiline sahip olduklarını göstermiştir. MÖ 2. binyılın ortalarına doğru Avrupa ve Akdeniz toplumunda savaş-ideolojisinin ve savaşçı kimliklerinin popülerlik kazandığına işaret etmektedir.^{xv} Savaşçılar bölgeler arası uzun mesafe ticaret yollarının güvenliğini sağlamada, kralların ve diğer yönetici gruplarının mal ve can güvenliğini koruma gibi ihtiyaçlar doğrultusunda önem kazanan bir gruptu (Earle ve Kristiansen, 2010: 231). Bu yeni ideolojiler, Kuzey Avrupa'nın aristokrasisi tarafından da benimsenmişti (Earle ve Kristiansen, 2010). Kuzeydeki anıtsal aristokrat erkek mezarlarında bol miktarda Orta Avrupa kökenli prestij silahların bulunması (Earle ve Kristiansen, 2010: 237), savaş ve savaşçı ideolojisinin bölgede önemli bir hale geldiğinin işaretidir.

Toplumsal yapı hakkında bilgi veren bir diğer buluntu grubu yukarıda bahsedilen üç bölmeli büyük çiftlik evleri ya da literatürde "uzun ev" olarak geçen mimari yapılardır (Eriksen ve Austvoll, 2020: 187; Sørensen, 2010: 128). Elitlere ait olan en büyük uzun evler buldukları bölgede ekonomik, idari (Sørensen, 2010: 124) ve kültürel merkezler olarak görev yapmaktaydı. Dağınık ve birbirlerinden belli bir mesafede bulunan bu iskân alanları geniş bir araziyle çevriliydiler ve sınırlarını belirtmek için herhangi bir çit ya da sınır taşına gerek duymamışlardı. Uzun evlerin çevresinde belki de kölelerin kaldığı nadiren bir ya da iki ek bina bulunmaktaydı (Sørensen, 2010).

Toplumun orta tabakasını oluşturan özgür çiftçilerin ve zanaatkarların evleri ise daha küçük boyutlu ve beylerin evlerine belli bir uzaklıkta bulunmaktaydılar (Earle ve Kristiansen, 2010: 221-224). Alt tabakayı oluşturan köleler ise uzun evlerde ya da onlara ait ek yapılarda yaşamış olmalıydılar (Eriksen ve Austvoll, 2020: 190, 193; Ling vd., 2022)

Bronz Çağı'nın geç evresine doğru anıtsal mezar geleneğinin son bulması ve uzun-ev yapılarının eskiye oranla daha küçük boyutlarda yapılmaya başlanması, toplumdaki hiyerarşik yapının eskisi kadar keskin olmadığı ve daha eşitlikçi bir toplum yapısının ortaya çıktığı yönünde değerlendirilebilir. Ancak

kremasyon gömü geleneğine önemli olan urneler arasındaki kalite ve üretim tekniği bakımından farkların bulunması, toplumda hiyerarşik düzenin bir şekilde devam ettiğini de gösterebilir (Sabatini vd., 2020: 240).

2.3. Bronz Çağı İnanç Sistemi

Norveç'in Bronz Çağ'daki inanç sistemi Güney İskandinavya'nın farklı yerlerinden gelen arkeolojik buluntular aracılığıyla bir nebze de olsa aydınlatılmaktadır. Kaya ve mezar duvarlarındaki resimlerden, mezar hediyelerinden ve yerleşim alanlarından gelen verilerle, geçim kaynakları, giyim-kuşam tarzları, yeme-içme alışkanlıkları ve ruhani dünyaları hakkında birtakım fikirler elde edilebilmektedir. Kaya sanatında sık sık gemi, mürettebat (Kaul, 2008: 62, (Fig. 13-14), 65 (Fig. 18), sabanla toprak süren insanlar ve sığır gibi hayvan motiflerinin görülmesi, söz konusu coğrafyada denizsel faaliyetlerin, tarım ve hayvancılığın önemli geçim kaynakları olduğuna işaret etmektedir.^{xvi} Kıyı bölgelerdeki petrogliflerde deniz ve gemi bağlantılı resimler varken, tarım alanlarının yakınlarına tasvir edilen tematiklerin tarımcılık ve hayvancılıkla ilgili oldukları görülmektedir (Lillehammer, 1994: 107-109; Dodd, 2020: 149, 155). Bunun yanında kayalık alanlar büyük olasılıkla Bronz Çağ'da kültürel mekân işlevi de görmekteydi (Goldhahn, 2013; (Dodd, 2020: 154). Bu alanlar belli ritüeller aracılığıyla tabiat üstü güçlerle temasa geçilebilen yerler olmalıydı. Kaya ikonografisinde görülen bazı motiflerin kült, ritüel, mitolojik veya destan bağlamında anlatımlar olabileceği düşünülmüştür (Kristiansen ve Larsson, 2005: 251 vd.; Kaul, 2013).

MÖ 1700'lerden itibaren Kuzey Avrupa'ya yeni ürün ve hammaddelerin yanında kökenleri Güney Avrupa ve hatta Doğu Akdeniz kültür sahasına dayanan yeni bir kozmolojik anlayış da girmişti (Kristiansen ve Larsson, 2005: 251 vd.).^{xvii} Güneşin bu dönemde tıpkı daha güneydeki Tunç Çağı kültürlerinde olduğu gibi tapınım gördüğü düşünülmektedir. Ancak güneş kuzeyde, Akdeniz ve çevresinden farklı olarak, antropomorf formda tasvir edilmemiş, dairesel ve spiral şeklinde gösterilmiştir (Kaul, 2013). Tarım kültürüyle bağlantılı olan güneş ve doğanın döngüsünü sembolize eden dairesel motifler, Bronz Çağı'nın erken evresiyle birlikte kaya sanatında ve objelerin üzerine yoğun olarak işlenmeye başlanmıştı. Sanatta Trundholm eseri^{xviii} gibi güneş diski çeken atlı arabalar ve Geç Bronz Çağı'na ait usturalar üzerine işlenen güneş çeken gemiler dikkat çeker (Kristiansen ve Larsson, 2005: 294-296; Kaul, 2013).

Bu dönemde İskandinav panteonu, kültü ve ritüelleri hakkında bilgi verecek kaynak sınırlıdır. İskandinav sanatında herhangi bir tanrı figürü tasviri yoktur, ancak kaya sanatında görülen balta taşıyan^{xix} bazı devasa insan figürlerinin tanrı olabilecekleri düşünülmektedir (Kristiansen, 2013). Erken Bronz Çağı elit tabakaya ait kadın mezarlarında bulunan güneş diski formlu bronz kemerler; Geç Bronz Çağı'na tarihlenen yoğun miktarlarda bronzdan kadın takıları ve süs eşyalarının mezarlara, kayalık alanlara ve bataklıklara adak olarak bırakılmış olması, bir tanrıça tapınımının varlığına işaret edebilir (Lillehammer, 1994: 133-134; Kristiansen ve Larsson, 2005: 298; Varberg, 2013: 147-150). Kaya ve mezar^{xx} ikonografisinde kült ve ritüellerde ilgili tasvir görülmektedir. Akrobatik dansçılar, çalgıcılar, boynuz başlıklı törensel balta taşıyıcılar, tören alayları, güneş motifleri gibi belli ritüel törenlerini göstermektedir (Kaul, 2008, 53-54, Fig. 1-3; Kaul, 2013: 74 vd.; Kristiansen ve Larsson, 2005: 186 vd.).^{xxi}

Sanat ve ikonografi haricinde mezar ve gömü türleri de insanların ruhani dünya ile bağlantısı hakkında bilgi vermektedir. Geç Bronz Çağı'nda, görkemli tümülüs ya da kurgan benzeri yığma mezar geleneği terk edilerek, kremasyon uygulaması başlamıştı. Ölü yakma adetinin temelinde ruhu bedenden kurtarmak düşüncesi olmalıydı ve bu yenilik insanların ölümden sonra ve öte dünya ile algılarının bu dönemde bir değişime uğradığının bir göstergesi olabilir (Lillehammer, 1994: 123). Avrupa'nın genelinde de görülen bu gelenekte ölümler yakıldıktan sonra külleri ve kemikleri urnelere konuluyordu

ve bu kaplar toplu bir mezar alanına yerleştiriliyordu (Lillehammer, 1994: 122; Sabatini vd., 2020: 234, 240).

Ölü gömme geleneğindeki bu değişimler, mezar hediye uygulamasının değişmesine de yol açmıştı. Erken Bronz Çağı'na ait zengin mezar hediyelerinin çoğu aristokrat erkeklere ait mezarlardan gelen madeni/metal eşyalardır. Geç Bronz Çağ'da ise ölü yakımıyla birlikte mezarlara hediye koymak yerine büyük miktarlarda bronz obje ve takılar öteki dünya ile bağlantı yerleri ya da geçişleri olduğu düşünülen bataklık ve kayalık gibi alanlara konulmuştur (Lillehammer, 1994: 133).

3. SONUÇ

Norveç MÖ 2. binyılın başlarında Güney İskandinavya, Ege ve Akdeniz bölgeleriyle bağlantılı Orta Avrupa (Karpatlar) değiş- tokuş ağına dahil olmuştu. Yeni gemi teknolojisi ve navigasyondaki inovasyonlar MÖ 2. binyılda, birbirine çok uzak mesafelerdeki coğrafyalar arasındaki ticareti mümkün kılmıştı. İskandinavya'dan Güney Avrupa'ya amber, kürk, deri, at, köle giderken, tersine bronz gibi değerli metaller, süs eşyaları, lüks kumaşlar, bronzdan büyük törensel baltalar, iki tekerlekli araba ve kılıç gibi prestij eşyalar gitmekteydi.

Bu gelişmelerle İskandinavya genelinde güçlü beylerden oluşan bir yönetici tabakası ortaya çıkmıştı. Literatürde "bronz aristokrasisi" olarak geçen bu elit grup, ticari aktiviteleri gerçekleştiren ve onun kontrolünü sağlayan lokal reislerdi. Bu reislerin zenginliği başta büyük tarım arazilerine sahip olmalarından ve buralardan elde ettikleri artı ürünlerle ticarete yatırım yapabilmelerinden kaynaklanmaktaydı. Güneybatı Norveç'in kıyı kesimlerinde ise deniz ticaretinin kontrolünü elinde bulunduran güçlü beyler vardı. Bu reislerin İskandinavya içerisinde ve Avrupa'nın farklı yerlerinde benzer statüye sahip olan beylerle/reislerle kan yoluyla ya da evlilik yoluyla hısımlar oldukları sanılır. Elitlerin oluşturduğu bu uluslararası sosyal ağ ile bir savaşçı-ideolojisi de ortaya çıkmıştı. Bu ideoloji özellikle kaya resimlerinden ve MÖ 2. binyılın ilk yarısına tarihlendirilen büyük anıtsal mezarlardan anlaşılır. Bronzdan silahlar ve süs eşyaları içeren bu mezarlar beylerin gücünü göstermesinin yanında, dönemin inanç sistemi, ekonomisi ve sosyal yapısı hakkında da bilgi vermektedirler.

Petroglif motifleri çoğunlukla avcılık, tarım ve hayvancılıkla ilgilidir ve bunların avcılıkla ya da çiftçilikle geçinenler tarafından tasvir edildiği düşünülmektedir. Bu tasvirlerin geçim kaynağını betimlemenin dışında inanç ve mitoloji ile bağlantılı tematikler olmaları da mümkündür. Tarım ile ilgili tasvirlerde, tarla süren çiftçiler, hayvanlar (sığır, öküz) ve güneş sembolleri görülmektedir. Güneş sembolü tarımla bağlantılı olarak bereketi sembolize ettiği kadar, güneş tapımına dair bir işaret de olabilir. Batı Asya ve Akdeniz bölgesi Tunç Çağı topluluklarının inanç sisteminde de güneşin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bir diğer yaygın petroglif teması ise gemilerdir. Bu betimlemeler deniz kıyılarında ve su yolları üzerindedirler ve denizden geçinenler tarafından işlenmiş olduğu düşünülmektedir. Burada öne çıkan motifler gemi, mürettebat, güneş sembolleri ve tekerlekli arabalardır. Bunlar da avcılık ve tarımcılık motifleri gibi kültürel ve mitolojik anlamlar taşıyabilirler. Yine gemi motifi ile dikkat çeken bir başka unsur ise bunların Miken çömlekleri üzerinde tasvir edilen gemilere ve savaşçılara benzemesi, Kuzey ve Güney Avrupa arasında sanatsal anlamda bir etkileşimin olduğuna işaret eder.

Erken Bronz Çağ'dan MÖ 1100'de Geç Bronz Çağ'a geçilmesi, anıtsal mezar uygulamasının son bulması ile uzun-ev tipolojisi sabit kalmakla birlikte, ev boyutlarının değişmesi gibi birtakım değişimlerle anlaşılır. Bu değişimler tek bir alanda olmayıp toplumsal, iktisadi ve kültürel yönleri kapsamaktadır. Bütün bu değişimler Güney Avrupa ve Batı Asya'da MÖ 2.binyılın sonlarında görülen merkezi devletlerin yıkılmasıyla ilgili olmalıdır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AUSTVOLL, K. I., ERIKSEN, M. HEM, FREDRIKSEN, P. D., MELHEIM, M., PRÖSCH-DANIELSEN, L. ve SKOGSTRAND, L. (2020). Contrast of the Bronze Age – Time, Ritual, and Encounters in the Nordic World: An Introduction, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 15-25. Turnhout: Brepols Publishers.
- DODD, J. (2020). Identifying and Investigating Diversity, New Perspectives and Possibilities Within Scandinavian Rock Art Research, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 149-158. Turnhout: Brepols Publishers.
- EARLE, T. ve KRISTIANSEN, K. (2010). Organising Bronze Age Societies: Concluding Thoughts, (ed. T. Earle, K. Kristiansen), *Organizing Bronze Age Societies, The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared*, 218-256. Cambridge: Cambridge University Press.
- ERIKSEN, M. HEM ve AUSTVOLL, K. I. (2020). Bridging Perspectives, Social Dynamics of Houses and Households in the Nordic Bronze Age, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 187-201. Turnhout: Brepols Publishers.
- GOLDHAHN, J. (2013). Rethinking Bronze Age Cosmology: A North European Perspective, (ed. H. Fokkens, A. Harding), *The Oxford Handbook The European Bronze Age*, 248-269. Cambridge: Cambridge University Press.
- HELLE, K. (1996). *Grunntrekk i Norsk Historie, Fra Vikingtid Til Våre Dager*, 1 Oslo: Universitetsforlaget.
- KAUL, F. (2008). Sotetopr-endnu engang, *Adoranten* 2007, 51-75.
- KAUL, F. (2013). Mythological Aspect of Nordic Bronze Age Religion, (ed. L. Bredholt Christensen, O. Hammer, D. A. Warburton), *The Handbook of Religions in Ancient Europe*, 70-76. New York: Routledge.
- KAUL, F. (2022). Middle Bronze Age Long-Distance Exchange, (ed. J. Ling, R. J. Chacon, K. Kristiansen) *Trade Before Civilization, Long-Distance Exchange and the Rise of Social Complexity*, 109-141. Cambridge: Cambridge University Press.
- KRISTIANSEN, K. (2013). Religion and Society in the Bronze Age, (ed. L. Bredholt Christensen, O. Hammer, D. A. Warburton), *The Handbook of Religions in Ancient Europe*, 77-92. New York: Routledge.
- KRISTIANSEN, K. ve LARSEN, T. B. (2005). *The Rise of Bronze Age Society, Travels, Transmissions and Transformations*, Cambridge: Cambridge University Press.

- LILLEHAMMER, A. (1994). *Aschehougs Norges Historie 1*, (ed. K. Helle), Oslo.
- LING, J., CHACON, R. J. ve CHACON, C. (2022). Bronze Age Long-Distance Exchange, Secret Societies, Rock Art, and the Supra Regional Interaction Hypothesis, (ed. J. Ling, R. J. Chacon, K. Kristiansen), *Trade Before Civilization, Long-Distance Exchange and the Rise of Social Complexity*, 53-74. Cambridge: Cambridge University Press.
- MÜLLER, J. ve VANDKILDE, H. (2020). The Nordic Bronze Age Rose from Copper Age Diversity: Contrasts in the Cimbrian Peninsula, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 29-48. Turnhout: Brepols Publishers.
- NÆRØY, A. J. (2020). On the Periphery of an Agricultural Society: Traces from the Formative Agricultural Period in Norway- A Case Study from Øygarden in Hordaland, Western Norway, Contrast of the Bronze Age – Time, Ritual, and Encounters in the Nordic World: An Introduction, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 49-58. Turnhout: Brepols Publishers.
- PRESCOTT, C. (2006). Copper Production in Bronze Age Norway?, (ed. H. Glørstad, B. Skar, D. Skre), *Historien i Forhistorien: Festskrift til E. Østmo på 60-Årsdagen*, 183-190. Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo, Oslo.
- PRESCOTT, C. (2012). Third Millennium Transformations in Norway: Modeling an Interpretative Platform, (ed. C. Prescott, H. Glørstad), *Becoming European, The Transformation of Third Millennium Northern and Western Europe*, 115-127. Oxford: Oxbow Books.
- PRESCOTT, C., SAND-ERIKSEN, A. ve AUSTVOLL, K. I. (2018). The Sea and Bronze Age Transformation. (ed. P. F. Biehl, S. Milisauskas, S. L. Dyson), *Water and Power in Pasta Societies*, 177-197, State University of New York.
- RUNDBERGET, B. ve AMUNDSEN, H. R. (2020). The Contrasting Region of Hedmark, South East Norway, Contrast of the Bronze Age – Time, Ritual, and Encounters in the Nordic World: An Introduction, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 59-69. Turnhout: Brepols Publishers.
- SABATINI, S., BRORSSON, T. ve SKOGLUND, P. (2020). Clay, Burial Urns, and Social Distinction in Late Bronze Age Southern Scandinavia, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 233-245. Turnhout: Brepols Publishers.

SIIRIÄINEN, A. (2003). The Stone and Bronze Ages, (ed. K. Helle) *Cambridge History of Scandinavia*, 43-59. Cambridge: Cambridge University Press.

SOLBERG, B. (2014), *Jernalderen i Norge 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*, Cappelen Akademiske Forlag, Oslo.

SØRENSEN STIG, M. L. (2010). Household, (ed. T. Earle, K. Kristiansen), *Organizing Bronze Age Societies, The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared*, 122-154. Cambridge: Cambridge University Press.

SØRENSEN STIG, M. L. (2013). Identity, Gender, and Dress in the European Bronze Age, (ed. H. Fokkens, A. Harding), *The Oxford Handbook The European Bronze Age*, 216-233. Cambridge: Cambridge University Press.

VANDKILDE, H. (2022). Entrepreneurs, Metals and Change, Scandinavia Meets Its Neighbours in the Earliest Bronze Age, (ed. J. Ling, R. J. Chacon, K. Kristiansen), *Trade Before Civilization, Long-Distance Exchange and the Rise of Social Complexity*, 309-333. Cambridge: Cambridge University Press.

VARBERG, J. (2013). Lady of the Battle and of the Horse: on Anthropomorphic Gods and Their Cult in Late Bronze Age Scandinavia, (ed. S. Bergerbrant, S. Sabatini), *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*, 147-157. Archeopress Publishers of British Archaeological Reports.

<https://www.norgeshistorie.no/eldre-steinalder/0116-de-f%C3%B8rste-menneskene-i-norge.html>

(01.05.2024).

https://snl.no/Norges_historie (04.05.2024)

<https://www.tanumworldheritage.se/hallristningarnas-motiv/> (01.06.2024)

<https://mytologi.lex.dk/helleristninger>; <https://www.tanumworldheritage.se/hallristningarnas-motiv/> (01.06.2024)

EXTENDED SUMMARY

Norway, which is located in the Nordic geographical and cultural region, stone tools were used until 1700 BC, after which the period of bronze tools obtained from the alloy of copper and tin began. The Norwegian Bronze Age is divided into two phases, the Early 1700-1100 BC and the Late Phase 1100-500 BC. This date is very different from the chronology of Western Asia and the Mediterranean region. Due to its geographical location and climate, Northern Europe had access to raw material networks much later.

In the Mesopotamia, Eastern Mediterranean and Anatolia regions, the Bronze Age started in the 3rd millennium BC with the intensive use of bronze, and intense urbanization leading to the statehood process also took place during this period. As in Scandinavia in general, Norway's transition from the Stone Age to the Metal Age proceeded very differently. Just like in Western Asia, bronze was preferred over stone in the production of weapons and tools necessary for daily use.

Agriculture and animal husbandry began to replace hunting and gathering as a source of livelihood. Apart from technological and economic changes, some changes and innovations were also seen in social and political areas. The Bronze Age monumental burials on the south and west coasts show that a stratification of society and a ruling class emerged.

By the beginning of the 2nd millennium BC, Southern Scandinavia was part of the Central European (Carpathian) exchange network linked to the Aegean and Mediterranean regions. In the 2nd millennium BC, new ship technology and innovations in navigation made it possible to trade between geographically distant regions. Amber, furs, leather and slaves were transported from Scandinavia to southern Europe. Precious metals such as bronze, prestige items such as ornaments and luxury fabrics, large bronze ceremonial axes, and swords went the other way.

During this period a ruling class of powerful lords emerged throughout Scandinavia. This elite group, referred to in the literature as the bronze-aristocracy, were the local chieftains who controlled commercial activities. The wealth of these chieftains was primarily due to their ownership of large, land- estates and their ability to invest in trade with the surplus products from these estates. In the coastal areas of south-western Norway, there were powerful maritime chieftains who, in addition to large agricultural lands, controlled strategic coastal points that could direct maritime trade. These chieftains were presumably related by blood or marriage to lords/chieftains of similar status within Scandinavia and elsewhere in Europe. With this international social network of elites, a warrior-ideology also emerged. This ideology is particularly evident in rock paintings and monumental burials dated to the first half of the 2nd millennium BC. These tombs, which contain bronze weapons and ornaments, not only show the power of the chiefs, but also provide information about the belief system, economy and social structure of the period.

Petroglyphs are another important group of archaeological finds that provide information about the religious, economic and socio-cultural situation in Norway. The motifs in the rock paintings are mostly related to hunting, agriculture and animal husbandry, and it is thought that they were depicted by people who lived from hunting or farming. Apart from depicting the source of livelihood, these depictions may also be thematic related to beliefs and mythology. The depictions of agriculture show farmers ploughing fields, animals (cattle, oxen) and sun symbols. The sun symbol may symbolize fertility in connection with agriculture as well as a sign of sun worship. It is also known that the sun played an important role in the belief system of the Bronze Age communities of Western Asia and the Mediterranean region. Another common petroglyph theme is ships. These depictions were made near the seashores and are thought to have been carved by those who made a living from the sea. The prominent motifs here are the ship, crew, sun symbols and wheeled carts. Like hunting and agricultural motifs, they may also have cultic and mythological meanings. Another striking element of the ship motif is that they resemble the ships and warriors depicted on Mycenaean potteries.

Scandinavia, and Norway as a part of it, began to use bronze when it came into commercial contact with Central Europe, which was in a system of exchange with Western Asia and the Eastern Mediterranean region. Norway, which until the Bronze Age had remained far away and outside of European developments, was quickly introduced not only to new metals and raw materials, but also to new technologies, ideologies and belief systems originating in the Aegean and eastern Mediterranean, as southern Scandinavia became part of the European trade network. The introduction of these innovations led to changes in Norway's social structure, culture and economy.

The transition from the Early Bronze Age to the Late Bronze Age in 1100 BC can be understood by some changes such as end of the practice of monumental tombs and the change in house sizes, although the long-house typology remained constant. These changes also include social, economic and cultural aspects. All these changes must be related to the collapse of centralized states in Southern Europe and Western Asia at the end of the 2nd millennium BC.

SONNOTLAR

- ⁱ Bu çalışmada Güney İskandinavya olarak; Norveç'in güneyi, İsveç'in güneyi ve Danimarka'nın Jutland bölgesi kastedilmektedir.
- ⁱⁱ <https://www.norgheshistorie.no/eldre-steinalder/0116-de-f%C3%B8rste-menneskene-i-norge.html>
- ⁱⁱⁱ https://snl.no/Norges_historie
- ^{iv} Yakın Doğu'da ise tarım yaklaşık MÖ 10000'de başlamıştır.
- ^v Kuzey Norveç'te ise tarım ancak MÖ 3000'lerden sonra yaygın bir şekilde uygulanmaya başlanmıştı MÖ (Lillehammer, 1994: 56).
- ^{vi} <https://www.norgheshistorie.no/eldre-steinalder/0116-de-f%C3%B8rste-menneskene-i-norge.html>
- ^{vii} <https://www.norgheshistorie.no/eldre-steinalder/0116-de-f%C3%B8rste-menneskene-i-norge.html>
- ^{viii} Güney İskandinavya Bronz Çağı gemilerinin Minos ve Ege gemileriyle karşılaştırılması için bk. Kristiansen ve Larson, 2005: 206-208.
- ^{ix} Güney İskandinavya ve Baltık kökenli kehribarın (amber) Ege bölgesindeki Miken yerleşimlerinde, Suriye'deki Katna gibi Doğu Akdeniz kökenli yerleşim yerlerinde ve Uluburun gemisinde ortaya çıkması, dönemin uluslararası ticaret ağının işleyişine iyi bir örnektir. Daha fazla bilgi için bk. Kaul, 2022: 119-120.
- ^x Norveç'in MÖ 1700-1500 yılları arasında bronzu kendi işlemediğine, bakır ve bronz işlenmiş halde güneyden aldığına dair görüşler yaygındır. Ancak Prescott, İskandinavların kendi coğrafyalarındaki bakır kaynaklarından bihaber olamayacaklarını ve belli bir oranda bakır işlemiş olabileceklerini öne sürer. Bu görüşünü bölgedeki gelişmiş litik teknolojisine dayandırır ve taş eserlerin genellikle madeni modellerin imitasyonu olduğuna dikkat çeker ve taş teknolojisiyle, bakır metalürjisini de MÖ 2. binyılların başlarında başlamış olabileceğini savunur. Daha fazla bilgi için bk. Prescott, 2006: 185; Prescott, 2012; 115)
- ^{xi} Denizsel beylikler/reislikler ("Maritime chiefdoms") ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Prescott vd., 2018
- ^{xii} Erken Bronz Çağ'ında sığır gibi büyükbaş hayvancılık ön plandadır. Geç Bronz Çağ'ında ise koyun besiciliği önem kazanmıştır. Bk. Earle ve Kristiansen, 2010: 225-226.
- ^{xiii} Ege ve Akdeniz bölgesindeki aristokrat sınıfın soy ve sülalelerini mitolojik bir ataya ya da tanrılara dayandırmaları yaygındır. Snorre Sturluson'un Heimskringla eserinde Geç Demir Çağı Norveçli kralların soyu da tanrılara dayandırılır (bk. Holtsmark, A. ve Arup Seip, D. 2003. *Snorres Kongesagaer* 1, Oslo).
- ^{xiv} Kivik ve Mjeltehaugen zengin buluntuların olduğu mezarlardır. Bk. Kristiansen ve Larsson, 2005: 186 vd.; Lillehammer, 1994: 118; Prescott vd., 2018: 189.
- ^{xv} Batı Asya ve Ege dünyasında MÖ 2. binyılda Savaş ve Fırtına tanrılarının panteonlarda önem kazanması, savaşçı ideoloji ile bağlantılı olmalıdır. Savaşçı aristokrasisi ve savaş ideoloji hakkında daha fazla bilgi için bk. Kristiansen ve Larsson, 2005: 212 vd.
- ^{xvi} <https://snl.no/helleristninger> (27.05.2024)
- ^{xvii} İsveç Stockhult'ta MÖ 1500-1300 yılları arasına tarihlenen boynuzlu sivri başlıklı iki bronz figürin, Doğu Akdeniz figürinlerin (Fırtına Tanrısı?) kuzey temsilcileri olmalıdır. Bu konu ile ilgili tartışma için bk. Kristiansen ve Larsson, 2005: 312-315, ayrıca bk. fig. 143-144.
- ^{xviii} https://en.wikipedia.org/wiki/Trundholm_sun_chariot#/media/File:Solvoggen-00100.jpg (30.05.2024)
- ^{xix} <https://www.tanumworldheritage.se/hallristningarnas-motiv/>
- ^{xx} Özellikle Güney İskandinavya'daki Kivik mezarlığı ve buluntuları bu anlamda önemlidir. Burada ortaya çıkarılan kült objeleri ve ritüel tasvirleri ile bunların Akdeniz bölgesindeki benzerleri ile ilgili tartışmaları için bk. Kristiansen ve Larsson, 2005: 186 vd.
- ^{xxi} <https://mytologi.lex.dk/helleristninger>; <https://www.tanumworldheritage.se/hallristningarnas-motiv/>

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

17/1 - Haziran 2024 - E-ISSN-2148-9289

**AYVAZ'IN KAÇIRILIŞI VE AVAZHAN VARYANTLARI ARASINDAKİ
BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR-MOTİFLER VE GELENEKLER**

Similarities and Differences Between Ayvaz's Abduction and Avazhan Variants-Motifs and Traditions

FİLİZ KIRBAŞOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

*Assist. Prof., Dr, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature
fkirbas@yahoo.com
Orcid:0000-0002-7567-6350*

Atf/©: Kırbaşoğlu, Filiz (2024). Ayvaz'ın Kaçırılışı ve Avazhan Varyantları Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar-Motifler ve Gelenekler, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 17, Sayı 1, ss. 14-29

Citation/©: Kırbaşoğlu, Filiz (2024). Similarities and Differences Between Ayvaz's Abduction and Avazhan Variants-Motifs and Traditions, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 17, Issue 1, pp. 14-29

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types: Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Data: 15.05.2024
Kabul Tarihi-Accepted Date: 04.07.2024
Sayfa Numarası-Page Numbers: 14-29
Doi: 10.46790/erzisosbil.1484527

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

AYVAZ'IN KAÇIRILIŞI VE AVAZHAN VARYANTLARI ARASINDAKİ BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR-MOTİFLER VE GELENEKLER

Similarities and Differences Between Ayvaz's Abduction and Avazhan Variants-Motifs and Traditions

FİLİZ KIRBAŞOĞLU

Öz:

Destanlar, milletlerin en eski kültürel kurgularıdır. Milletin evren tasarımına katkı sağlayan bu destanlardan biri, geniş bir coğrafyada anlatılan Köroğlu Destanıdır. İki farklı alana ait olarak kabul edilen Anadolu ve Özbek Köroğlu Destanı olaylar, isimler, motifler gibi konularda birtakım benzerliklere ve farklılıklara sahiptir. Bu da anlatıldığı toplulukların tarihi, hayat ve dil anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Başkahraman Köroğlu'nun iki alanda, özellikle ailesi, ortaya çıkışı, isim alması, sosyal durumu farklılık göstermektedir. Bu yazıda üzerinde durulacak olan Anadolu ve Özbek Köroğlu Destanının Ayvaz'ın Kaçırılışı ve Avazhan varyantları karşılaştırıldığında, yine bazı farklılıklar ve benzerlikler göze çarpar. Ayvaz-Avaz, Köroğlu-Goroğlu tarafından birtakım hilelerle kaçırılıp evlat edinilen gençlerdir. Köroğlu Destanı denildiğinde ilk akla gelecek ortak unsurlardan biri Kırat'tır. Atın Türkler'in hayatında önemli bir yeri vardır. Hızır, Kırk Çiltan (Kırklar) gibi ruhanî varlıklar da yine halk hikayeleri, destanlar gibi ürünlerde gördüğümüz dinsel motiflerdendir. Bazı edebiyat ürünlerinde karşılaşılan eşcinsel çizgiye bu varyantlarda da rastlanır. Anadolu'da gömleğinden geçirerek evlat edinme âdeti, Özbek kültüründe yakasından salıp eteğinden çıkarmak ifadesiyle görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Destan, Köroğlu, Ayvaz-Avaz

Abstract:

Epics are one of the oldest works of nations. One of them is the Köroğlu Epic, which is told in a wide geography. Anatolian and Uzbek Köroğlu Epic, which are considered to belong to two different areas, have some similarities and differences in subjects such as events, names, motifs. This is due to the history, life and language understanding of the communities in which it is told. The protagonist Köroğlu's social status, especially his family, emergence, name and social status differ in the two areas. When the variants of the Anatolian and Uzbek Köroğlu Epic, which will be discussed in this article, Ayvaz'ın Kaçırılışı and Avazhan variants are compared, some differences and similarities again stand out. Ayvaz-Avaz are young people who are kidnapped and adopted by Köroğlu-Goroğlu through some tricks. When it comes to Köroğlu Epic, one of the first common elements to come to mind is the horse. Horse has an important place in the life of Turks. Spiritual beings such as Hızır, Kırk Çiltan (Kırklar) are also among the religious motifs we see in products such as folk tales and epics. Homosexuality, which is encountered in some literary works, is also found in these variants. In Anatolia, the custom of adoption by passing through the shirt is seen in Uzbek culture with the expression of releasing from the collar and removing from the skirt.

Key Words: Epic, Köroğlu, Ayvaz-Avaz

1. GİRİŞ

Köroğlu Destanı, geniş bir coğrafyada bilinen, Türk dünyasının ortak kültür varlıklarından biridir. Jirmunskiy, bu destan için şunları söylemektedir; “Köroğlu Destanları, halk destancılığında her biri müstakil yaşayan ve ayrı ayrı ada sahip olan eserler silsilesi, belirli faktörlerle birleşen, büyük bir grup olarak yakın ve orta şarkta geniş ölçüde yayılmıştır.” (Jirmunskiy ve Zarifov, 1947: 165)

Bu destanın varyantları arasında bazı benzerlikler olsa da hacim, olay, başkahramanın ortaya çıkışı gibi konularda önemli farklılıklar da görülmektedir. Bu farklılıkları dikkate alan araştırmacılar destanı iki büyük alana ayırırlar:

1. Kafkasya Ötesi ve Yakın Şark Versiyonları (Azerbaycan, Anadolu, Ermeni, Gürcü vb.)
2. Orta Asya Versiyonları (Özbek, Türkmen, Kazak, Arap, Tacik, Tobol-Tatar vb.)

Aşırov, bu farklılıkları ve sebeplerini şöyle ifade etmektedir:

“Çeşitli halklar içinde devam edip gelen varyantlar arasında umumi yakınlık bulunmaktadır. Bununla birlikte bu halklar arasında yaşayan Köroğlu destanının kendilerine has olan ayrılıkları da vardır. Bu ayrılık çoğunlukla kuruluşunda, vak’alarda görülür. Her halkın varyantı, o halkın yaşayışı ve tarihi ile bağlantılıdır. Onun için her halkın Köroğlusunu o halkın öz Köroğlusudur.” (Aşırov, 1953: 3)

Bu makalede, iki farklı alana ait olan Anadolu ve Özbek Köroğlu Destanının Ayvaz’ın Kaçırılışı ve Avazhan varyantları, aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar açısından karşılaştırılacaktır. Ayrıca motifler ve gelenekler üzerinde de durulacaktır. Bunun için de önce, bu varyantlarda başkahraman olmalarından dolayı, her iki alanda, Köroğlu-Goroğluyla ilgili olarak aileleri, ortaya çıkışları, isim almaları, sosyal durumları ile ilgili açıklama ve karşılaştırma yapılacaktır.

Anadolu varyantının Erzurum kolunda; Ürüşan Baba, Bolu beylerinin yanında çalışan dürüst, işini iyi bilen bir at bakıcısıdır. Beyler, kendilerine getirdiği tayı beğenmezler ve gözlerini oyduurlar. Gözlerine karşılık da getirdiği iki tayı kendisine verip evine gönderirler. Onu, oğlu Ali karşılar. On iki yaşındadır. Bir süre sonra gücünü herkese gösterir. Bu durumu çevrede rahatsızlık uyandırır. Babasının gözlerinden dolayı kendisine Köroğlu denilmeye başlanır. Memleketinden ayrılmak zorunda kalır ve kendine bir kule yaptırır. Babasının tavsiyesiyle özel olarak baktığı Kırat da yanındadır. (Kaplan vd, 1973: 1-14)

Özbek varyantında; Goroğlu’nun ailesi han, sultan soyundan gelmektedir. Dedesi ve babası küçükken kaçırılırlar. İkisi de atlardan anlamaktadır. Goroğlu’nun babası Ravşan, Bibi Hilal’le evlenir. O şehrin şahı, Ravşan’ın atlardan anladığını duyar ve kendi atlarını gösterip hangisinin iyi olduğunu sorar. Ravşan, hiçbirini beğenmez ve oradan geçen helvacının bakımsız atını beğenir. Şah, buna kızar ve gözlerini oydurur. Gözlerine karşılık ne istediğini sorar. O da helvacının atını ister. Atı alıp ona verirler. Birkaç ay sonra kendi memleketine döner. Bibi Hilal hamiledir ve orada kalır. Bir süre sonra ölür ve üç ay sonra çocuk mezarda doğar. Mezarda sürekli bir çirak yanmaktadır ve üç yıl boyunca annesinden süt emer. Orada, Hızır’ın koruması altındadır. Üç yıl sonra ışık söner, annesinin sütü kesilir. Bunun üzerine dışarı çıkar. Mezarda doğduğu için, mezarın oğlu anlamında Goroğlu denir. Gor, mezar demektir. (Bundan dolayı makalede bu varyant için Goroğlu ifadesi kullanılacaktır.) Goroğlu, küçük yaşına rağmen güçlüdür ve çocuklara zarar vermeye başlar. Bu durumundan şikayetler artınca oradan ayrılmak zorunda kalır. Babası Ravşan’ı bulur. O da oğlunun ayaklarını yüzüne, gözüne sürer ve gözleri açılır. Goroğlu da dedesi ve babası gibi atlardan iyi anlar. Daha sonra, özenle yetiştirmeye çalıştığı Gırkök, yani Kırat’ı olacaktır. (Muradov, 1967: 1-164) Goroğlu gibi atı Gırkök de üçüncü nesildir. (Kırbaşoğlu, 2000: 172)

İki alan arasındaki farklılıklar ve benzerlikler burada hemen göze çarpmaktadır: Anadolu varyantında doğumunu görmüyoruz, on iki yaşında babasının kör edilmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Babası at bakıcısıdır, yani halktan biridir. Babasının gözlerinin kör olmasından dolayı ona Koroğlu denir. Annesinden bahsedilmez. Özbek varyantında ise anne ve baba tarafından asildir, han, sultan soyundan gelmektedir. Ancak ortak olan, babaların ve dedenin atlardan iyi anlamaları ve babaların gözlerinin kör edilmesidir. Goroğlu, mezarda doğar. Yani doğumu verilir. Mezarda doğduğu için de ona, mezarın oğlu anlamında Goroğlu denir. Biraz büyür, çok güçlüdür ve çocuklara zarar vermeye başlar. Anadolu varyantında da Koroğlu güçlenince çevresine zararı dokunmaya başlamıştır. Bundan dolayı her ikisi buldukları yerden ayrılmak zorunda kalırlar. Benzer yanlardan biri de budur. Goroğlu, daha sonra babasının memleketine gider ve babasına kavuşur. Babası oğlunun ayaklarını yüzüne, gözüne sürer ve gözleri açılır. Ancak Anadolu varyantında gözün açılması söz konusu değildir.

2. AYVAZ'IN KAÇIRILIŞI-AVAZHAN

Anadolu varyantında Koroğlu'nun Ayvaz'ı; Özbek varyantında da Goroğlu'nun Avazhan'ı kaçırıp evlat edinmeleri hikayeleştirilir.

Anadolu'da Koroğlu, dağda, taşta gezen, gördüğü güzelleri (eş olarak) 'alma'yı istemek gibi bazen yanlış işler yapan, ancak halka da faydası dokunan, zenginden alıp fakire veren biridir. Şiirlerinde; "İncitmeyin fukarayı, fakiri" der. Bu yönüyle onların koruyucusudur. Hayatı boyunca farklı sıkıntılar yaşar. Babası zulme uğramış olduğu için onun intikamını almaya çalışır. Zaman zaman yakalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Çamlıbel adlı yerde yaşamaktadır. Evlidir. Çocuğu vardır.

Özbek varyantında ise Goroğlu, sultandır. Daha yerleşik, düzenli bir hayat yaşar. Mutludur. Hızır ve ermişler ona; "At mı istersin, evlat mı?" diye sorduklarında, atı tercih etmiştir ve bundan dolayı çocuğu olmamıştır. O da Hasanhan'ı ve Avazhan'ı kaçırarak evlat edinmiştir. Bu durumu Melik Muradov şöyle izah eder;

"Halk an'anesine göre, babanın başladığı işi çocuğunun devam ettirmesi gerekir. Bu hayat talebi doğrultusunda, Goroğlu'nun el-yurt menfaati yolunda başladığı işi çocuklarının devam ettirmesi kanunidir. Halk, Goroğlu'na verilen demokratik gayelerin devamlılığını isteyip onun devamcılarını iki, üç hatta dördüncü evlat hakkındaki destanları yaratmış, sonuçta da Goroğlu grubu gelişmiştir. Oğulları Hasanhan, Avazhan; torunları Ravşan, Nurali ve onun oğlu Cihangir, Goroğlu'nun çocuksuzluğunu giderip onu üç evlat kahraman serdari ve mürebbii yapar."
(Muradov, 1975: s. 470)

Avazhan, Türkiye'de çok bilinen bir destan değildir. Bundan dolayı önce Ayvaz'ın Kaçırılışı ve Avazhan varyantlarının olay örgüsü verilip, daha sonra benzerlikler, farklılıklar, motifler ve gelenekler dikkatlere sunulacaktır.

2.1 Ayvaz'ın Kaçırılışı (Anadolu Varyantı)

Koroğlu büyük, çok güzel bir sahraya gelir ve bazı çadırlar görür.

Çadırların birinde birkaç kız ve ihtiyar bir adam oturmuş, müzik dersi yapmaktadırlar.

İçlerinden bir güzeli beğenir ve içeri girip istemeyi, vermezlerse kaçırmayı düşünür.

Çadırın içinde sazlar görür ve sazını yaptırmak bahanesiyle içeri girer.

İhtiyar, orada saz yapılmadığını söyleyerek onu kovar.

Koroğlu kendini tanıttınca ihtiyar ve kızlar korkudan titrerler.

Beğendiği kızı ister. İhtiyar adam çok rahatsız olur, çünkü o kendi kızıdır.

Kızından çok daha güzel ve kıymetli olan Ayvaz'ı metheder ve gidip onu almasını önerir.

Ayvaz, İstanbul Üsküdar'da, Kasapbaşı Ermeni Antik'in oğludur.

Köroğlu onun methini işitince İstanbul'a gitmek üzere Kırat'la birlikte yola çıkar.

Üsküdar'da Kasapbaşı'nın yazıhanesinin önüne gelince içeride on dört yaşındaki Ayvaz'ı görür.

Gerçekten ihtiyar adamın dediği gibi kırk kızdan daha güzeldir.

Bir hile düşünür. Kasap başından, getirdiği sürüyü görmesini ister.

Ayvaz da kendileriyle gitmek isteyince babası izin vermez.

Köroğlu sürünün içinde dört boynuzlu bir koç olduğunu ve onu Ayvaz'a hediye edeceğini söyleyerek onları inandırır.

Ayvaz'ı kendi atına bindirir. Şehri çıktıklarında Kasap başı sürüyü sorar.

Köroğlu kendini tanıtır ve Ayvaz'ı alıp kaçıtır.

Kasap başı, feryat figan ederek Sultan Murat'ın huzuruna çıkıp olanları anlatır.

Padişah, Kenanlı Köse'yi Köroğlu'nun arkasından gönderir.

Köse Kenan, aslında Köroğlu'na karşı çıkmak istemez, ama padişahın emrini de çiğneyemez.

Köroğlu'na yetişip Kırat'ın yularından tutar. Köroğlu, Ayvaz'ın elini, ayağını bağlamıştır.

Köroğlu, Kenan'a kendisine kıymaması için yalvarır.

Kenan, yumuşar ve çocuğu neden kaçırdığını sorar.

O da, onun bir Ermeni çocuğu olduğunu, onu Müslüman yapıp kendine evlat edinmek istediğini söyler.

Bunun üzerine Köse Kenan gitmesine izin verir.

Ancak arkadan gelen süvari ve Kasap başını inandırmak için kendisini yedi yerden zincirlemesini ve birkaç yerden de yaralamasını ister.

Böylece Köse Kenan gelenlerin gözünü korkutup geri döndürür.

Sultan Murat ondan gerçeği söylemesini ister.

Köse Kenan, Köroğlu'nun o durumdaki çocukları Müslüman yapmak için götürdüğünü anlatır.

Bunun üzerine padişah hak verir ve Kasap başına yapacak bir şey olmadığını söyler.

O da kaderine razı olup yerine döner.

Köroğlu Ayvaz'ı bir dere içine indirir, uçkurunu açmasını ister. Niyeti kötüdür.

Ayvaz'ın bir sözü üzerine Köroğlu pişman olur.

Onu gömleğinden geçirerek artık evladı olduğunu söyler.

Köroğlu, Ayvaz'ı bin dokuz yüz doksan dokuz Koçaktan daha üstün görüp sever.

Destanın sonunu anlatıcı şöyle bağlar; "Kalbinden ona büyük bir sevgiyle bağlanır. 'İrşadım, mürşidim Ayvaz'dır.' der. Ayvaz'ın bir sözünden, maneviyattan büyük bir kuvvet almıştı. Bunun için zenginden alır, fakire verirdi. Köroğlu'nu en büyük selamete kavuşturan Ayvaz'ın bir sözüydü." (Kaplan, vd, 1973: 46-55)

2.2 Avazhan (Özbek Varyantı)

Goroğlu, bir gün Kırk Yiğit ve Hasanhan'la birlikte oturmaktadır.

Onlardan, bir eksikleri olursa söylemelerini ister.

Onlar da, bir gün öldüğü zaman babam diye ölüsüne sahip çıkacak bir oğlu olmadığını, Çembil'in sahipsiz kalacağını söylerler.

Bu yüzden, Hunhar şehrinden Avazhan'ı getirebileceklerini, o zaman bir dertlerinin kalmayacağını, tek isteklerinin bu olduğunu belirtirler.

Temirhan da Avazhan'ın ne kadar güzel olduğunu anlatır. Herkes onun güzelliğine hayrandır.

Bunun üzerine Goroğlu onun getirilmesi fikrine katılır.

Hasanhan'a Kıratını verip Kırk Yiğit'e komutan yapar ve Avazhan'ı getirmeleri için gönderir.

Hasanhan, eğer ölmezlerse Avaz'ı alıp yedi ayda dönecekleri sözünü verir.

Goroğlu, Kırk Yiğit'e, Hasanhan'ı onlara emanet eder ve Avaz'ı almadan Çembil'e dönmemelerini söyler.

Tölek Batır, Hasanhan'a hayrandır.

Hasanhan ve Kırk Yiğit Hunhar'a gelirler.

Kırk Yiğit, şehre bakınca, öldürüleceklerini düşünür ve geri dönmek isterler.

Hasanhan onları kadına benzetir ve iyi yolculuklar diler.

Ayrıca Goroğlu'nun tuzunu çok yediklerini söyler, döndüklerinde insanların yüzlerindeki ifadeyi görmelerini ister.

Dönüp asker toplayarak tek başına Avaz'ı alacağını belirtir ve onların arkasından gider.

Goroğlu, döndüklerini görünce karşılamaya çıkar.

Ancak onlar Goroğlu'ndan kaçarlar.

Goroğlu, Hasanhan'ın tek geldiğini görünce olanları anlar.

Hasanhan'ı över ve dönünceye kadar Çembil'i ona emanet eder.

Kıratı alıp kendisi Avazhan'ı getirmeye gider.

Goroğlu, Hunhar şehrine yönelir. Çölde, gelen askerle mücadele eder.

Başa çıkamayınca ağlayarak Allah'a yalvarıp zafer diler.

Gözünü açtığı anda bir çadırın durduğunu görür.

Hızır, Kırk Çiltan çadırın içinde oturmaktadır.

Attan inip selam verir ve yanlarına gider.

Hızır, Hunhar Padişahla vuruşup Avaz'ı alamayacağını ve Bulduruk Kasap'ın Türkmen olduğunu söyler.

Padişahların da hileleri olacağını söyleyerek ona yol gösterir.

Goroğlu gözlerini açtığı anda çadırın da pirlerin de olmadığını görür.

Goroğlu, Hızır'ın söylediklerini yapar, Kemik Çal adlı çobanın yanına gider.

Kemik Çal, Avazhan'a hayrandır.

Goroğlu, çobanı bağlayıp onun kıyafetlerini giyer, kendi kıyafetlerini de gömer.

Kırat'ı, hem Kemik Çal'a göz kulak olması için hem de sürüye kurtları yaklaştırmaması için onun yanında bırakır.

Çünkü Kırat, insan dilinden anlamaktadır.

Gece yarısı şehre ulaşır. Kapıdaki görevlileri tehdit ederek içeri girer.

Sabah pazara gider. Bulduruk Kasapla tanışır.

Onun kim olduğunu bilmezlikten gelerek, kendisinin Teke-Türkmen'den geldiğini, Adının Kongırbay olduğunu ve Bulduruk Kasap adındaki eniştesini bulmaya geldiğini söyler.

Kasabın gözleri yaşarır ve Goroğlu'na sarılır.

O da hileyle ağlar.

Bulduruk Kasap, yanındaki kasapları Avaz'ı getirmeleri, dayısının geldiğini haber vermeleri için saraya gönderir.

Padişah'tan o gün için izin alırlar.

Padişah Avaz'ı hazırlatır, ama en kısa zamanda dönmesini ister.

Çünkü onu bir an bile görmese takatinin kalmadığını, şuurunun olmadığını söyler.

Avaz pazara gidince Goroğlu onun güzelliğini görür, bağına basar.

Bu, Avaz'ın ağırına gider ve kendisini pazarda rezil ettiğini söyler.

Onun sözleri babasını kızdırır.

Çünkü dayısı üç aylık yoldan onları görmek için gelmiştir.

Avaz şüphelenir, eve gittiklerinde annesi Gülayım'a bir kardeşi olup olmadığını sorar.

Gülayım, kardeşini gördüğü için heyecanlanır. Yurdunu, Goroğlu'nu sorar.

O da, Goroğlu'na düşman olduğunu söyleyerek onları yanıltmaya çalışır.

Sonra Goroğlu, Avaz'a, Çembil'e gidip padişah olmayı isteyip istemediğini sorar.

Avaz, kapıyı kilitleyip bekçilere Goroğlu'nun geldiğini haber verir.

Ancak Bulduruk Kasap eve döndüğünde ondan çekindikleri için olanlardan bahsetmezler.

Bulduruk Kasap, sattığı sürünün parasını Goroğlu'na verir.

O da parayı Avaz dışında hepsine paylaşır. Anne, babası üzülür.

Goroğlu, karabaş kuzusu olduğunu, Avaz'a da onu vereceğini söyler.

Sabah Avaz'ı atına bindirir, Gülayım'a aslında kardeşi olmadığını, Goroğlu olduğunu belirtir.

Gülayım, eşine bunu söylese de inandıramaz.

Bunun üzerine çaresiz, oğlunu, Goroğlu'nun eşleri olan Yunus ve Miskal Perilere emanet ettiğini söyler.

Goroğlu, Avaz ve kasap birlikte giderler.

Kasap, Goroğlu'nun silahlandığını görür.

Goroğlu, kendini tanıtır ve kaçıp giderse namertlik yapmış olacağını söyler.

Üç gün orada bekleyeceğini belirtir ve şahın askerinin başında gelmesini ister.

Kasap, padişaha olanları anlatınca aklı başından gider.

Askerlerine Goroğlu ve Kırati öldürmelerini, Çembil'i viran etmelerini emreder.

Goroğlu hazırlanır.

Kemik Çal gözünü açınca Avaz'ın Çembil'e gideceğini anlar, orada ölür.

Goroğlu, gelen askerle iki gün savaşır, padişah kaçır.

Avaz, Goroğlu'nun yiğitliğine hayran kalır ve ata binerek onunla gider.

Goroğlu ve Avaz'ın geldikleri görülünce hazırlık yapılır, sokaklara su dökülür. Onları karşılarlar.

Miskal Peri hazineden para, altın çıkarıp Avaz ve Goroğlu'nun başından saçır.

Goroğlu, Avaz'ı tahta oturtur, üç gün düğün yapılmasını emreder.

Yunus, Miskal, Gülnar Periler Avaz'ı yakasından salıp eteğinden çıkararak evlat edinirler. (Saidov, ve Hüseyinova, 1967: 303-375)

3. İKİ VARYANT ARASINDAKİ BENZERLİKLER, FARKLILIKLAR, MOTİFLER VE GELENEKLER

Ayvaz'ın Kaçırılışı ve Avazhan varyantları incelendiğinde birtakım benzerlikler ve farklılıklar olduğu görülür:

3.1 Benzerlikler

Koroğlu Destanını oluşturan üç önemli unsur Koroğlu-Kırat-Çamlıbel'dir. Anadolu kollarında Koroğlu, Çamlıbel adı verilen yerde yaşamaktadır. Etrafında Koçakları (Keleşleri) vardır. Oranın hâkimi konumundadır. Özbek varyantında da Goroğlu, kendine Çembilbel adlı bir yurt kurmuştur. Etrafında Kırk Yiğit vardır ve oranın sultanıdır. Sosyal konumları genel olarak farklı olsa da bu durumları benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik, Türk kültürünün bütün tarihinde ve bütün toplumlarında öne çıkan değerlerdir: Örnek bir hikayesi olan bir kahraman, at ve otağ.

Koroğlu Destanının Anadolu ve Özbek varyantları incelendiğinde, isimler arasında benzerlik görülür. Koroğlu-Goroğlu, Kırat-Gırkök at, Çamlıbel-Çembilbel, Ayvaz-Avaz gibi. Özbek varyantında Goroğlu'nun yurdu sıklıkla Çartaklı Çembilbel olarak anılır. Burada ele alınan Anadolu kolunda, Çardakçı Çamlıbel ifadesi geçer. Ayrıca Anadolu kollarında Ruşen Ali ismi vardır. Goroğlu'nun babasının adı Ravşan'dır. İkisi de aydın, parlak, berrak anlamlarına gelmektedir. Bunlar, isim olarak aynıdır, ancak toplulukların dil özelliklerine, bazılarının anlamlarına göre söyleniş farklılıkları vardır. İsimlerle ilgili bu durum, Koroğlu Destanının iki alandaki diğer varyantları için de söz konusudur.

Bir diğer benzerlik, destana adını veren Ayvaz'ın ve Avazhan'ın kaçırılış sebeplerinin ortaya çıkmasıdır. Her ikisinde de, Ayvaz'ın ve Avazhan'ın getirilmelerinin önerilmesi üzerine Koroğlu ve Goroğlu harekete geçer. Anadolu varyantında Koroğlu, tek başına gezerken, çok güzel bir sahrada bazı çadırlar görür. Çadırlardan birinde gördüğü güzel bir kızı isteyince babası olan ihtiyar adam rahatsız olur. Der ki: "Sen dağda, taşa gezerim dedin. Dağlarda gezen adam, terkisinde güzel gezdiremez ve gezdirse bile, kendi ile beraber erkek olmalı, kadın değil."(Kaplan vd, 1973: 48) Sonra da Ayvaz'ın güzelliğini överek onu almasını önerir: "Ey Körünoğlu, İstanbul'un Üsküdar'da kasap başı Ermeni Antik vardır. Bu Ermeni Antik'in bir tek oğlu vardır; Ayvaz derler adına... İşte o çocuk buradaki kırk tane kızlardan daha güzel, daha kıymetlidir."(Kaplan vd, 1973: 49) Bunun üzerine, Koroğlu, Ayvaz'ı almak üzere İstanbul'a gider. Özbek varyantında ise Goroğlu, Kırk Yiğit ve Hasanhan'la birlikte otururlarken, bir istekleri olursa söylemelerini ister. Onlar da, bir çocuğu olmadığı için eksiklerinin bu olduğunu, ecel gelip öldüğünde

babam diye ölüsüne sahip çıkacak bir oğlu olmadığını, Çembil'in sahipsiz kalacağını söyleyerek Hunhar şehriden Avazhan'ın güzelliğinden bahseder ve onu getirmek için izin isterler. Avazhan'ın güzelliğine herkes hayrandır. Bunun üzerine Goroğlu, Hasanhan komutasında Kırk Yiğit'i Avazhan'ı getirmeleri için gönderir. Ancak daha sonra onların başaramaması üzerine kendisi gider.

Ayvaz'ın ve Avazhan'ın babalarının kasap oluşları da bir başka benzerlik olarak dikkat çeker..

Hileye başvurmak iki varyantta da görülmektedir. Köroğlu, Üsküdar'da Kasap dükkanının önüne gelip içeri baktığında Ayvaz'ı görür. Gerçekten de ihtiyar adamın dediği gibi kırk kızdan daha güzeldir. Orada bir hile düşünür, kasap başına şöyle seslenir: “Buyurun beyefendi, birkaç sürü högeç getirdim, buyurun bakın. Kasap başı siz misiniz?” der ve Ayvaz'ı yanlarında götürmek istemeyen babasına; “Yahu, niçin çocuğu mahsunnattın? Bırak gelsin! Dört boynuzlu bir koç, sürünün içinde. Şu delikanlıya hediye ederim.” (Kaplan vd, 1973: 49) diyerek hile yapar. Özbek varyantında ise, Goroğlu Avaz'ı almak için giderken, çölde askerle savaşır, ancak başa çıkamaz. Ağlayıp Tanrıdan yardım diler. Gözünü açtığında bir çadır içinde Hızır'la Kırk Çiltan'ın oturduklarını görür. Yanlarına gider. Hızır; “Evladım, Hunhar Padişah'tan vuruşarak Avaz'ı alamazsın. Bulduruk Kasap Türkmen.” der ve padişahların da hileleri olduğunu söyleyerek yol gösterir.(Saidov ve Hüseyinova, 1967: 330-331) Goroğlu da kasap başına, sürünün içinde karabaş kuzusu olduğunu ve onu Avaz'a hediye edeceğini söyler. Üçü birlikte şehri çıkarlar.

Yine her iki varyantta da kasapların, oğullarının kaçırılması üzerine padişahlardan yardım istedikleri görülmektedir. Köroğlu Ayvaz'ı kaçırdığında, babası, Sultan Murat'a gidip feryat figan ederek yardım ister. Padişah: “Ne demek? Ayvaz kız değil erkek. Köroğlu şimdi de onun bunun çocuğunu mu kaçırmaya durdu?...Bundan böyle demek ki onun bunun yavrusunu götürecek.”(Kaplan vd, 1973: 50) der ve Köse Kenan'ı Köroğlu'nu yakalaması için arkasından gönderir. Özbek varyantında Goroğlu, Bulduruk Kasap'a kendini tanıtır ve namertler gibi kaçmayacağını, Hunhar Padişaha gidip haber vermesini, onu ve askerini üç gün orada bekleyeceğini söyler. O da padişaha olanları anlatır. Padişah, Ayvaz'ın kaçırıldığını duyunca ne yapacağını şaşırır ve askerleriyle birlikte Goroğlu'na gider.

Çeşitli edebiyat ürünlerinde zaman zaman karşılaşılan eşcinsel eğilim, bu destanda da karşımıza çıkmaktadır. Anadolu varyantında Köroğlu, kendisini yakalayan Köse Kenan'a yalvarır ve Ayvaz'ı Müslüman yapıp kendine evlat edinmek için kaçırdığı yalanını söyleyerek elinden kurtulur. Sonra Ayvaz'ı bir dere içine indirir. Niyeti kötüdür. Uçkurunu açmasını ister. Ayvaz ağlayarak mendilini yüzüne bağlar ve şöyle der; ”Mendilimi yüzüme bağlayayım, senin yüzün suyu dökülsün, benim yüzümün suyu dökülmesin. Eğer yüz suyu yere düşerse, yer şahadetlik eder, ebedil ebet bu yer kabul etmez, toprak kabul etmez, yer şahitlik eder.”(Kaplan vd, 1973: 54) der. Ayvaz'ın bu sözü üzerine Köroğlu pişman olur ve onu evlat edinir. Özbek varyantında ise Goroğlu, şefkatli bir babadır. Onda öyle bir eğilim görülmez. Fakat adamlarından Tölek Batır Hasanhan'a; Kemik Çal da Avazhan'a hayrandırlar, meyilleri vardır. Bu durumları; “Kemik Çal Avazhan'a ışkıbaz.”(Saidov ve Hüseyinova, 1967: 331) ve “Tölek Batır Hasanhan'a ışkıbaz idi.”(Saidov ve Hüseyinova, 1967: 312) şeklinde ifade edilir. Ayrıca Hunhar Padişah Avazhan'ı yanında tutmaktadır. Onu bir gün görmese takatinin kalmayacağı, şuurunun olmayacağı vurgulanır. Ancak üçünün de bu duygularının sadece hayranlık mı veya eşcinsellik mi içerip içermediği açık değildir. Eşcinsellik, özellikle Osmanlı dönemindeki çeşitli edebiyat ürünlerinde yer bulmuştur. Bu durum, bazı şairler arasında yaygındır. Bunlardan en bilineni Enderunlu Fazıl'dır. Bu konuları içeren eserlerinden en meşhuru Hubanname adlı kitabıdır. Eşcinsellikle ilgili sahneler, bazı minyatürlerde de tasvir edilmiştir. Hatta, hayatlarını bu işten kazanan erkekler “defter-i hizân” adlı kütüğe kaydedilmişlerdir. Ayrıca Realist halk hikayelerinde de yine bu eşcinsel durumlara rastlanır.

Her iki varyantta Köroğlu Ayvaz'ı, Goroğlu da Avaz'ı kaçırmayı başarırlar. Köroğlu, Ayvaz'ın sözünden etkilenip; “Ey oğlum, sen on dört yaşında, ben senin üç misli yaşında. Lakin, beni irşat ettin.

Mürşidim, Ayvaz, sen oldun...oğlum, sen benim evladımsın.”(Kaplan vd, 1973: 54) diyerek onu evlat edinir. Goroğlu, Avaz'ı atına bindirip yanında kasapla birlikte şehri çıkmıştır. Avaz, başta Goroğlu'na karşıdır ve onunla gitmek istemez. Goroğlu, padişah ve askeriyle iki gün savaşır. Padişah kaçır. Avaz, Goroğlu'nun cesaretine hayran kalır ve onunla birlikte gitmeye karar verir.

Evlat edinme, yine her iki varyantta da gördüğümüz benzerliklerdendir. Köroğlu, Ayvaz'ı gömleğinden geçirerek evlat edinir. Yunus, Miskal, Gülnar Periler de, Avaz'ı yakasından salıp eteğinden çıkararak evlat edinirler.

3.2 Farklılıklar

İki varyanta baktığımızda, ilk göze çarpan farklılık hacminde. Anadolu varyantı hacim olarak daha kısa, Özbek varyantı ise daha uzundur.

En önemli farklardan biri, Köroğlu ve Goroğlu'nun sosyal durumlarıdır. Anadolu'da, Köroğlu bir seyisin oğludur, yani halktan biridir. Özbek varyantında ise Goroğlu sultandır. Anne, baba tarafından asildir, han, sultan soyundan gelmektedir.

Ayvaz'ın ve Avazhan'ın kaçırılışında da farklılık görülmektedir. Köroğlu, kendisi tek başına İstanbul'a gider. Koçakları olsa da, burada yanında değıllerdir. Goroğlu ise Kırk Yiğitle beraberdir. Onların önerisiyle Avaz'ın getirilmesine karar verir ve önce Hasanhan komutasında onları gönderir. Korkup dönmeleri üzerine kendisi gider. (Bundan dolayı bu varyanttaki olaylar, iki bölüm olarak düşünülebilir.)

Ayvaz ve Avazhan'ın babalarının kasap oluşu benzerlik gösterse de ikisi arasında milliyet farklılığı vardır. Anadolu varyantında Ayvaz'ın babası; İstanbul Üsküdar'da dükkanı olan, Antik adında bir Ermeni'dir. Özbek varyantında ise, Avazhan'ın babası Bulduruk Kasap, Türkmen'dir.

Özbek varyantında Hasanhan ismi geçmektedir. Bu varyantta belirtilmese de, Hasanhan, Goroğlu'nun kaçırıp evlat edindiğı bir gençtir. Goroğlu, Hasanhan ve diğere adamlarıyla birlikte. İncelemiş olduğumuz Anadolu varyantında ise Köroğlu tektir. Burada yer almamasına rağmen, onun da Hasan adında bir oğlu olduğunu hatırlamak gerekir.

Önemli farklardan biri de, Özbek varyantında olağanüstü varlıkların işe karışmasıdır. Goroğlu, daha mezarda doğduğu andan itibaren Hızır'ın koruması altındadır. Burada da, zor durumda kalan Goroğlu'na yardımcı olur. Yine Kırk Çiltan, Hızır'ın yanında olan ruhanî varlıklardır. Konumuz olan Anadolu varyantında ise Hızır veya ermişlere rastlamıyoruz.

Diğere bir fark; Anadolu varyantında Köroğlu, Köse Kenan'a kendisini bırakması için yalvarır ve Ayvaz'ı Müslüman yapmak için kaçırdığı yalanını söyler. Goroğlu ise, namertler gibi kaçmayacağını, padişahı orada üç gün bekleyeceğini söyleyip onunla, askeriyle savaşır.

Köroğlu, Köse Kenan'ın elinden kurtulunca, Ayvaz'ı dere içine indirip tecavüz etmeyi düşünür. Ayvaz'ın sözü üzerine vazgeçer. Goroğlu'nun ise öyle bir eğilimi yoktur, o şefkatli bir babadır. Köroğlu'yla Goroğlu arasındaki farklardan biri budur.

Anadolu varyantından farklı olarak, Özbek varyantında Goroğlu'nun eşlerini görüyoruz. Yunus, Miskal, Gülnar Periler Goroğlu'nun eşleridir. Ancak burada aktif bir rolde değıllerdir. Gelenleri haber verirler. Goroğlu ve Avazhan'ı karşılarlar. Miskal Peri hazineden altın, para alarak ikisinin başından döker. Avaz'ı evlat edinirler.

Anadolu varyantından farklı olarak, Özbek varyantında bazı gelenekleri de görüyoruz. Sokaklara su dökmek, altın-para saçmak, üç gün düğün gibi.

İncelenen iki varyantta bu benzerlik ve farklılıklar dışında, bazı ortak gelenek ve motiflere de yer verildiğı görülmektedir.

3.3 Motifler-Gelenekler

Bunların en başında, Köroğlu'nun ayrılmaz parçası olan Kırat sayılabilir. Ayrıca karşılaştırılan varyantlarda Kırk Yiğit, tuz-ekmek hakkı, Hızır, gömlekten geçirmek, sokaklara su dökmek, altın-para saçmak, üç gün düğün gibi motifler, gelenekler de görülmektedir.

At: Atın, Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Faruk Sümer, atın Türkler arasındaki önemine değinir. Ona göre; Türkler'in bu asil hayvana nasıl bir gözle baktıkları, ona ne kadar büyük bir değer verdikleri Kaşgarlı Mahmut'un "Kuş gayesine kanadı ile ulaştığı gibi insan da arzusunun atı sayesinde erişir" sözüyle güzel bir şekilde ifade edilmiştir. (Sümer, 1983: 1-65) Özbek folklorunda asil atlara Tulpar denir. Tulparların bazıları kanatlı olur. Bu atların en önemlilerinden biri Kırat'tır. Destanlarda yer yer Kırat'ın kanatlarından bahsedilir. Ancak bu kanatları herkes göremez. Atlar, destanlarda kahramanların en yakın dostlarıdır. Onlarla konuşur, dertleşirler. Atlar da sahiplerinin dilinden anlar, kahramana her türlü şartta yardım eder, başarıya ulaştırır, zor görevleri yerine getirirler. "Özbek destanlarında at karakteri bazen başkahraman derecesine yükseltilir. Mesela Köroğlu'nun karakteri, Kırat karakteri ile birlikte kudret ve kemalât kesbeder." (Zarifov, 1976: 65) Ayrıca Zarifov, destanlardaki en ünlü atların Gırkök, Bayçıbar, Karatulpar ve Boztulpar olduklarını, dikkat edilirse esasen iki renk görüldüğünü söyler. Bunlardan birincisi kır, gök, boz; ikincisi de karadır. (Zarifov, 1976: 68) Abdülkadir İnan da; "Bütün Türk destan ve hikayelerinde en çok tekrarlanan ve sevilen at kır, boz attır." demektedir. (İnan, 1973: 157)

Su menşeli atların ayrı bir yeri vardır. Anadolu varyantında Ürüşan Baba'nın bulunduğu taylar su menşelidir. Özbek varyantında da gölden çıkan atla Goroğlu'nun atından bir yavru olur. Bu yavru, Kırattır. Köroğlu Destanının diğer varyantlarının hemen hepsinde sudan çıkan at motifini görürüz. "Bu gölden çıkan at motifi, Türkler'e has bir motiftir." (Boratav, 1984: 66) Atların bu durumuyla ilgili olarak Şükrü Elçin de şu bilgiyi vermektedir: "Türkler arasında milattan önceki devirlerden bugüne kadar yaşadığını gördüğümüz atın bu su menşei, destanî eserlerde de dikkati çekiyor. Bazı destan kahramanlarının atları bu soydandır." (Elçin, 1977: 51) Yine Kırat'ın su menşei ve kanatları konusunda Öztürk; "Kaynak itibarıyla, İslamiyet'ten önceki İran ve Türk savaşlarından doğan Köroğlu destanında anlatıldığı gibi, Kırat, su ruhunun timsali olan bir aygırın dölüdür. Kırat'ın ateşten ve alevden kanatlara sahip olarak düşünülmesi, onun güneşle ilgisini gösterir." (Öztürk, 1985:198) şeklinde görüşünü bildirmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed'in atının da kanatlı olduğu söylenir. "Bazı kaynaklarda Burak'ın kanatlı olduğu, bu kanatları yardımıyla en uzak mesafeyi göz açıp kapayıncaya kadar geçtiği belirtilir." (Halmuradoğlu, 1996: 59)

Kırk Yiğit: Özbek varyantında Kırk Yiğit'ten bahsedilmektedir. Kırk yiğit, destanlarda kahramanların yardımcıları, arkadaşları durumundadır. Bunun en güzel örneklerinden birini Dede Korkut destanlarında görürüz. "Köroğlu'nun Türk destanlarıyla müşterek hususiyetlerinden biri, orada, hiç olmazsa bazı rivayetlerde, kahramanın etrafındaki arkadaşların 'kırk' tane olmasıdır." (Boratav, 1984: 76) Kırk yiğitle ilgili olarak Öztürk de şu bilgiyi vermektedir; "Dede Korkut'un on iki destanında yer alan ve önde gelen her Alp'in etrafında ona bağlı kırk yoldaşı olduğu gibi, Manas destanında da aynı özellikte Alpların etraflarında kırk çora görülüyor." (Öztürk, 1980: 79-80) İncelediğimiz Anadolu varyantında Köroğlu'nun da bin dokuz yüz doksan dokuz Koçağı olduğundan bahsedilir.

Tuz-Ekmek Hakkı: Türk Dünyası, uzun zaman birbirinden ayrı kalmasına rağmen, kültürel yapının devam ettiğinin bir göstergesi de Hasanhan'ın Kırk Yiğit'e, Goroğlu'nun tuzunu çok yediklerini söylemesidir. Bu deyim, Anadolu'da "Tuz-Ekmek Hakkı" olarak bilinir.

"Türkler'in tarihine, edebiyatına ve folkloruna giren 'Tuz Ekmek Hakkı' deyimini, hiç şüphesiz tuzun ve ekmeğin bilinmesinden sonra meydana gelmiş bir söz grubudur. Bu söz, hayatımızda dostluk, vefa, arkadaşlık, sadakat, insanlık, samimiyet, mertlik ve

dürüstlük gibi türlü kavramları içine alan zengin bir klişedir. Maddeden çok mânâyı işaret eden bu deyim, Türkçede 'tuz' sözüne dayanmaktadır." (Elçin, 1977: 74-75)

Hızır: Hızır, çeşitli türlerde gördüğümüz ortak motiflerden biridir. Özbek varyantında Goroğlu, mezarda doğduğu andan itibaren Hızır'ın koruması altındadır. Daha mezarda iken, Hızır, onun gönlüne bütün ilimleri yerleştirir. "Koroğlu destanında Hızır, birinci mevkii tutuyor. Bu destan, diğer Türk halk hikayelerine ve destanlarına bu cihetten de benzemektedir. Hızır, Türk destanî mahsullerinde kahramanın hamisi olarak tasavvur olunmaktadır; onlara yol gösterir, felaketleri haber verir, onları tehlikelerden kurtarır." (Boratav, 1984: 88) Hızır'la ilgili bazı rivayetler vardır:

"Hızır, eski peygamberlerden Hz. Nuh'un soyundan olup Belya İbn Malkan isimli şahıs idi. Kendi devrinde orduda görevli bir kimse iken, ordunun komutanı tarafından askere su aramak üzere gönderilmiştir. Bu yolculukta ab-ı hayat denilen hayat kaynağına tesadüf etmiş, sonra bu sudan içerek ölümsüzlüğe kavuşmuştur." (Keklik, 1990: 79)

Ahmet Yaşar Ocak da, aslında Hızır kelimesinin İslamî kaynaklarda isim değil, lakap olarak kabul edildiği ve adı yerine kullanıldığı, gerçek adları olarak ileri sürülen isimlerin de bilinmediği ya da çok az bilindiğini belirtmektedir. (Ocak, 1990: 61) Ayrıca Kehf suresinin 60-82. ayetlerinde, Hz. Musa ve karşılaştığı bir kişinin başlarından geçen olaylar anlatılır. Bu kişinin, Hızır olduğu düşünülmektedir. Yine Kırk Çiltan, Hızır'ın yanında olan ruhanî varlıklardır. Anadolu'da da Kırklar inancı yaygındır. Tasavvuf Terimleri Sözlüğünde Kırklar; "Ricâlü'l-gayb veya gayb erenlerden kırk veli" şeklinde geçmektedir. (Uludağ, 1991: 289)

Gömlekten Geçirmek: Anadolu varyantında gömleğinden geçirmek ve Özbek varyantında yakasından salıp eteğinden çıkarmak deyimlerine rastlıyoruz. Bu, eski bir Türk geleneğidir. Gömlekten (veya gömleğinden) geçirmek, Deyimler Sözlüğü'nde şöyle açıklanmaktadır: "Birini kendine evlat edinmek; kendisinden bir parça durumuna getirmek." (Yurtbaşı, 2012: 313) Yine Türkçe Sözlükte de gömleğinden (veya gömlekten) geçirmek için; "Evlat olarak kabul etmek, evlat edinmek" açıklaması yapılır. (Türkçe Sözlük, 2005: 775) Anadolu'da, halk arasındaki bir rivayete göre, Aşık Sümmani ve Aşık Şenlik geçinememektedirler. Sonunda Aşık Şenlik'in annesi, Sümmani'yi gömleğinden geçirerek evlat edinir ve aralarındaki anlaşmazlığı bitirmeye çalışır.

Destanın sonunda kısaca bahsedilen diğer gelenekler de, sokaklara su dökmek, altın-para saçmak, üç gün düğün gibi.

4. SONUÇ

Türk Dünyasının ortak kültür varlıklarından biri olan ve geniş bir coğrafyada anlatılan Koroğlu Destanı, içinde yaratılıp geliştiği toplulukların tarih, hayat ve dil anlayışlarına göre birtakım benzerlikler ve farklılıklar barındırmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan varyantlarda, Anadolu'da Ayvaz'ın; Özbek varyantında da Avazhan'ın kaçırılışları hikaye edilmektedir. Özbek sahasına ait olan Avazhan destanının Türkiye'de fazla bilinmeyeceği düşünülerek onun ve Anadolu varyantının olay örgüleri verilip daha sonra iki metnin karşılaştırılması yapılmıştır. Bunun sonucunda tespit edilen birtakım benzerlik ve farklılıklar ile bazı ortak motif ve gelenekler de dikkatlere sunulmuştur.

Başkahraman Koroğlu'nun iki sahada da aileleri, ortaya çıkışları, sosyal yaşantıları farklılık arz etmektedir. Koroğlu Destanı denildiğinde önce Koroğlu-Kırat-Çamlıbel isimleri akla gelir. Geniş bir alana yayılmış olan Koroğlu Destanının bütün varyantları göz önüne alındığında, bu üç isim dışında başka ortak isimlere de rastlanır. Ancak bazılarının söyleniş farklılıkları vardır. Bunun da sebebi,

destanın içinde yaratıldığı toplulukların dil özellikleri ve bazılarının da anlam farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Ayvaz ve Avazhan'ın kaçırılma sebepleri, başkalarının önerisi üzerinedir. Anadolu'da, Köroğlu, dağda, taşta gezerken gördüğü güzelleri veya duyduğu yiğitleri kaçırmaya meyilli biridir. Kızını istediği bir ihtiyarın önerisi üzerine, Ayvaz'ı kaçırmak için tek başına İstanbul'a gider. Goroğlu ise, çocuğu olmadığı için, adamlarının Avaz'ı evlat edinmesi gerektiğini söylemeleri üzerine, önce onları gönderir, başaramamaları üzerine kendisi gider. Her ikisinin de Ayvaz'ı-Avaz'ı kaçırmak birtakım hilelere başvurduğu görülmektedir. Ayvaz ve Avaz'ın babaları kasaptır, ancak milliyet farklılıkları vardır. Oğulların kurtarılması için padişahlara başvurulur, fakat sonuç alınamaz.

Köroğlu ve Goroğlu arasındaki farklılıklardan biri şudur; Köroğlu Ayvaz'ı kaçırdıktan sonra ona tecavüz etmek ister. Yani eşcinsel bir tavır vardır. Daha sonra onun bir sözü üzerine pişman olur ve onu evlat edinir. Goroğlu'nda ise böyle bir eğilim yoktur. O da Avaz'ı evlat edinir. Özbek halk düşüncesine göre, bir babanın başladığı işi evladın devam ettirmesi gerekir. Bu yüzden Goroğlu'nun oğulları, torunları hakkında destanlar oluşturulmuş, böylece Goroğlu grubu meydana getirilmiştir.

Özbek varyantında Hızır gibi ruhani varlıkların işe karıştıkları görülür. Ancak ele alınan Anadolu varyantında böyle olağanüstü yardımcıları yoktur.

Yine Özbek varyantında Goroğlu'nun eşlerinden bahsedilmesi farklılıklardan biridir. At, Kırk Yiğit, Tuz-ekmek hakkı, Gömlekten geçirmek (evlat edinmek) gibi bazı ortak motif ve geleneklerin de yer aldığı görülmüştür.

Bütün bu ortak özellikler şunu göstermektedir ki, Türk Dünyası, uzun yıllar birbirinden kopuk olsa da; sahip olduğu ortak kültürel değerlerini korumuş ve farklı coğrafyaların, farklı yönetim biçimlerinin, farklı sosyal kurumların etkileri ile farklılaşmış olup ortak Türk kültürünün farklı dalları olarak bugüne ve geleceğe taşınmıştır. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk Dünyasına ait eserler incelendiğinde, bu ortak doku daha da ayrıntılı bir şekilde ortaya konulacaktır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AŞIROV, N. (1958). Goroğlu Destanı Hakkında, Aşgabat.
- BORATAV, P. N. (1984). Köroğlu Destanı, Adam Yayıncılık, İstanbul.
- ELÇİN, Ş. (1977). Halk Edebiyatı Araştırmaları, DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, Ankara.
- HALMURADOĞLU, A. (1996). “İlahi Tulparlar.”, Gülistan, Taşkent.
- İNAN, A. (1969). “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler.”, Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara.
- JİRMUNSKİY, V.M. ve Zarifov H.T. (1947) Uzbekskiy Narodny Geroişekiy Epos, Taşkent.
- KAPLAN, M.-vd. (1973) Köroğlu Destanı, Sevinç Matbaası, Ankara.
- KEKLİK, N. (1990) El-Fütihat El-Mekkiye, Ankara.
- KIRBAŞOĞLU, F. (2000). Köroğlu Destanı'nın Özbek Varyantları Üzerine Bir Araştırma. Goroğlu'nun Doğuşu, Yunus Peri, Hasanhan, Miskal Peri, Avazhan, Goroğlu'nun Ölümü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- MURADOV, M. (1967). Goroğlu'nun Doğuşu, Gafur Gulam Bediiy Edebiyat Neşriyatı, Taşkent.
- MURADOV, M. (1975). Goroğlu Destanlarının Jenr ve Gayevi-Bedii Hususiyetleri (Doktora Tezi), Taşkent.
- OCAK, A.Y. (1990) İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- ÖZTÜRK, A. (1985). Türk Anonim Edebiyatı, Bayrak Yayıncılık- Matbaacılık, İstanbul.
- SAİDOV, M. ve Hüseyinova, Z. (1967). Miskal Peri, Gülnar Peri, Avazhan, Gafur Gulam Bediiy Edebiyat Neşriyatı, Taşkent.
- SÜMER, F. (1983) Türkler'de Atçılık ve Binicilik. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul
- TÜRKÇE SÖZLÜK. (2005) Akşam Sanat Okulu Matbaası, Ankara
- ULUDAĞ, S. (1991). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yayınları, İstanbul.
- YURTBAŞI, M. (2012) Deyimler Sözlüğü, Barış Matbaası, İstanbul.
- ZARİFOV, H. (1976). “Cengaver At Tipinin Esaslarına Dair”, Polken Şair, Taşkent.

EXTENDED SUMMARY

Epics are one of the oldest works of nations. One of them is the K roĝlu Epic, which is told in a wide geography. K roĝlu Epic, one of the common cultural assets of the Turkish World, has some similarities and differences according to the history, life and language understanding of the communities in which it was created and developed. Researchers have divided the epic into two big areas by taking these differences into consideration. In this article, the variants of Anatolian and Uzbek K roĝlu Epic, Ayvaz'ın Kaçırılılışı and Avazhan, which belong to two different fields, are compared. Especially the Avazhan variant belonging to the Uzbek field is not well known in Turkey. Therefore, the plot of the two variants is given first. Then the similarities and differences between them are determined. In addition, the motifs and traditions in these variants are also briefly discussed. But first, information about K roĝlu-Goroĝlu, the protagonist of both variants, is given. Because the emergence, name, family and social status of both heroes differ. However, both of them have similarities in terms of ruling in the place they established (in their homeland) and gathering friends around them. There are similarities between the names in K roĝlu Epic. However, there are differences in the pronunciation of some of them. The reason for this is the language features of the communities in which the epic was created and developed and the meanings of some of them. In the variants analysed in this study, the kidnapping of Ayvaz in Anatolia and Avazhan in the Uzbek variant are narrated. In both variants, the reason for the abduction of Ayvaz and Avazhan is the suggestion of others. In Anatolia, K roĝlu is a person who kidnaps the beauties he sees while travelling in the mountains or the people he hears of their heroism and asks them to be with him. Upon the suggestion of an old man who does not want to give his daughter to him, he goes to Istanbul alone to kidnap Ayvaz. He does not get help from anyone. In the Uzbek variant, Goroglu has no children. Therefore, his men tell him that he should kidnap Avaz and adopt him. Goroglu agrees to this. (According to Uzbek folklore, the work begun by a father should be continued by his sons. Therefore, epics were created about the sons and grandsons of Goroglu. Thus, the Goroglu group was formed). Goroglu first sends his men. However, when they were not successful, he went himself. When they are in a difficult situation, Hızır and Forty Chiltan help and guide them. Both heroes resort to some tricks to be successful. Thus, they find a way to get Ayvaz and Avaz out of the city by convincing their fathers. The fathers of Ayvaz and Avaz have the same job. They are both butchers. However, there is a difference in nationality. Both of them ask for help from the sultans when their sons are kidnapped. However, they cannot save them. The homosexual tendency, which is occasionally encountered in some literary products especially in the Ottoman period, is also seen in this epic. K roĝlu, after kidnapping Ayvaz, thinks of raping him, but then regrets and gives up. He adopts him as his son. Goroglu, on the other hand, is a caring father. He has no such tendency. In the Uzbek variant, the name Hasanhan is mentioned. Although it is not mentioned here, he was also a young man kidnapped and adopted by Goroglu. In the Anatolian variants K roĝlu also has a son named Hasan. In the Anatolian variant, K roĝlu begs and lies to K se Kenan, who comes to capture him, and escapes from his grasp. In the Uzbek variant, Goroglu says that he will not run away like the dishonourable and fights with the sultan. In the Uzbek variant, Goroglu's wives are also mentioned. These are Yunus, Miskal, Gulnar Fairies. They have no active role here. They announce the arrivals, go out to welcome Goroglu and Avaz ceremoniously, and adopt Avaz in a traditional way. Although K roĝlu is married in the Anatolian variant, his wife is not mentioned here. When both variants are analysed, some common motifs and traditions are also observed. One of these motifs is the horse, which is an indispensable part of the protagonist. Horse has an important place in Turkish culture. In epics, horses are the closest friends of heroes, they help them, they fulfil difficult tasks. Heroes talk and commiserate with their horses. They also understand the language of their owners. In Uzbek folklore, noble horses are called "Tulpar". Some of the tulpars are winged. Kirat's wings are also mentioned. But not everyone can see their wings. Especially water-borne horses are of particular importance. Kirat is the offspring of the horse that came out of the water. The motif of the horse coming out of the water is a motif unique to Turks. Forty valiant are the friends and helpers of the heroes. In the Uzbek variant, Goroglu has forty valiant. In the Anatolian variant, K roĝlu has Koçaks (or Keleşs) with him. The Turkic World has been separated from each other for a long time. Despite this, it was able to preserve its cultural values. One of the indicators of this is the understanding of "right to salt-bread". Here Hasanhan tells Kirk Yigit, who wants to go back, that they ate Goroglu's salt too much. This idiom expresses the concepts of friendship, loyalty, friendship, loyalty, humanity, sincerity, chivalry and honesty. Hızır is also one of the common

motifs we see in various literary works. It is thought that he attained immortality by drinking the water of immortality called Ab-ı hayat. In the Uzbek variant, he is the protector and guide of the protagonist. There are rumours about Hızır. Again in both variants, the tradition of adoption is seen. This is also an old Turkish tradition. Other traditions we see in the Uzbek variant are pouring water on the streets, scattering gold and money, and having a three-day wedding. However, these are not seen in the Anatolian variant. In this study, similarities and differences between the two variants were identified. In addition, it has been observed that there are some common motifs and traditions. This shows that the Turkish World has preserved its cultural values despite the long separation. When the artefacts of the Turkic World, which are spread over a wide geography, are analysed, this common texture will be revealed in more detail.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

17/1 - Haziran 2024 - E-ISSN-2148-9289

**BİR OSMANLI ŞEHZADESİNİN İLMİ TERCİHLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME:
“ŞEHZADE KORKUD”**

An Evaluation on the Scientific Preferences of an Ottoman Prince: “Prince Korkud”

PINAR TARLAK

Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Bölümü

Ph.D. Student, Istanbul Medeniyet University, Institute of Graduate Studies, Department of History

pinar.tarlak@gmail.com

Orcid: 0000-0002-2779-0773

Atıf/©: Tarlak, Pınar (2024). Bir Osmanlı Şehzadesinin İlmî Tercihleri Üzerine Bir Değerlendirme: “Şehzade Korkud”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 17, Sayı 1, ss. 30-44

Citation/©: Tarlak, Pınar (2024). An Evaluation on the Scientific Preferences of an Ottoman Prince: “Prince Korkud”, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 17, Issue 1, pp. 30-44

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date : 15.05.2024
Kabul Tarihi-Accepted Date : 02.07.2024
Sayfa Numarası-Page Numbers: 30-44
Doi : 10.46790/erzisosbil.1484363

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

BİR OSMANLI ŞEHZADESİNİN İLMİ TERCİHLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: “ŞEHZADE KORKUD”

An Evaluation on the Scientific Preferences of an Ottoman Prince: “Prince Korkud”

PINAR TARLAK

Öz:

Bu çalışma, Sultan II. Bayezid'in hayatının sonlarına doğru hayatta kalan üç oğlundan ortancası bulunan Şehzade Korkud'un aktif siyasal hayatına ek olacak şekilde ilme yönelik tercihleri üzerine bir değerlendirmedir. Özellikle eserlerinden hareketle kişilik özellikleri, dini görüşü ve yaşayışı, siyasete bakışı, sanatsal becerileri gibi kavramlar Şehzadenin kendi ifadeleri ile ortaya konulacaktır. Birinci bölüm Giriş bölümüdür. İkinci bölümde Şehzade Korkud'un kişilik özelliklerine ek olarak siyasi ve dini tercihleri üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde, ortaya koyduğu âlim kişiliğinin Osmanlı kroniklerinde nasıl ifade bulduğu ve yansıdığı üzerine saptamalar ifade edilecektir. Dördüncü bölümde Korkud'un eserleri hakkında bilgiler verilecek, beşinci ve son bölümde ise sonuç başlığı altında bulguların değerlendirmesi yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şehzade Korkud, Osmanlı Őehzadeleri, Taht Mücadeleleri, Yavuz Sultan Selim.

Abstract:

This study is an assessment about the preferences for science with the active political life of Şehzade Korkud, who is the middle son of Bayezid II. Based on his works, concepts such as personality traits, religious views and life, political views, and artistic skills will be revealed with the prince's own expressions. The first section is the Introduction. In the second part, in addition to Prince Korkud's personality traits, his political and religious preferences will be emphasized. In the third part, observations will be made on how the scholarly personality he revealed was expressed and reflected in the Ottoman chronicles. In the fourth chapter, information about Korkud's works will be given. In the fifth and last chapter, there is an evaluation of the findings under the title of conclusion.

Keywords: Prince Korkud, Ottoman Princes, Struggle for the Throne, Yavuz Sultan Selim

1. GİRİŞ

*‘Tâc ü kabâyı terk idüb uryân olayım bir zaman
Gurbetde seyrân eyleyüb püyân olayım bir zaman*

*Çeng ü rebâbın sohbeti mutrib temâm oldı heman
Bezm-i belâda ney gibi nâlân olayım bir zaman’’ (İsen, 1999:76)*

Şehzade Korkud, Sultan II. Bayezid’in ömrünün sonralarına doğru hayatta kalan üç oğlundan ortancasıdır.ⁱ Ağabeyi Şehzade Ahmet, kardeşi ise Şehzade Selim (I. Selim)’dir. Dönemindeki ilim, sanat ve siyaset alanlarında önde gelen kişilerden biridir. Şehzade Korkud’un, II. Bayezid’in çevresinde şekillenen bir eğitim süreci içerisinde yetiştirilen bir çocuk olarak ilk eğitimini Amasya’da aldığı söylenebilir. Korkud’un ilk çocukluk yıllarında kimlerden eğitim aldığı konusunda ise arşiv kaynaklarında, Amasyalı Şeyh Hamdullah’tan hat eğitimi aldığı dışında oldukça az bilgi bulunmaktadır. (Duman, 2019:23) Özellikle her şehzadeye verilen eğitimin bir parçası olarak öğrendiği Arapça ve Farsça dilleri Korkud’un genç yaşlarından itibaren ilim ve sanat çalışmalarına yönelmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. (Uzunçarşılı, 2012:158-159)

Kendisi hakkında yapılan çalışmalar genellikle bir parçası olduğu iktidar mücadelesiyle ilgili bile olsa, söz konusu çalışma, Yavuz Sultan Selim’in saltanatı elde etmesi sürecinde meydana gelen taht mücadelelerini ihtiva etmez ve yine değişen güç dengelerinin ya da saltanatın intikali meselelerinin ayrıntılarını da içermez. Zira burada önemli olan husus, bir birey olarak Osmanlı Hanedanı’ndan olan Şehzade Korkud’un ilmi kişiliğinin altını çizmektir. Bu süreçte Şehzade Korkud Osmanlı Hanedanında ilim ve siyaset geleneklerini kendisinde birleştirmiş şehzadelere birisidir denilebilir. Bu anlamda edebiyatla özellikle şiirle meşgul olmuş, bunun yanı sıra fıkıh, kelim ve tasavvuf alanlarında kitaplar telif etmiştir. (Furat, 2010:193)

2. KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE İLMİ TERCİHLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Babası II. Bayezid’in saltanat makamına geçmesinden bir süre sonra şehzade Korkud 1483 yılında Manisa Sancağına gönderilmiştir.ⁱⁱ Burada çoğunlukla sorumlusu olduğu sancağın idaresinden daha çok ilim ve sanat ile meşgul olmuştur. Tüm bu meşguliyetleri sırasında sancağını yönetmek vazifesini etrafındaki görevlilere devrettiği bilinir. (Göksal ve Güman, 2018:8) Şehzade Korkud, Manisa’da sancakbeyi olarak görev yaptığı esnada mevcut haslarının masraflarına yetmediğini belirterek arttırılması talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine II. Bayezid tarafından, haslarına çeltik hasılatından bir miktar ekleme yapılmış olsa bile, Korkud bunu da yeterli görmemiş, bu sefer veziriazam hasları arasında bulunan ve Manisa sancağına bağlı olan İzmir, veziriazam Mesih Paşa’dan alınarak Korkud’a verilmiştir. Devamında, Şehzade Korkud, Manisa’nın hava koşullarının beden sağlığına iyi gelmediğine dair şikâyetlerini dile getirerek Bergama’nın kendisine “sadaka” edilmesini ve orada ikamet etmek istediğini talep etmektedir.ⁱⁱⁱ fakat bu talep reddedilir. (Yılmaz, 2018: 297-390)

Korkud’un bu sancak talepleri bir süre sonra veziriazam Hadım Ali Paşa ile arasının açılmasına sebep olmuştur. Mustafa Âli’nin aktardığına göre; söz konusu İzmir haslarının Korkud’a verilmesi her ne kadar önceki veziriazam Mesih Paşa zamanında gerçekleşmiş olsa bile, Hadım Ali Paşa veziriazamlık görevine geldiğinde (1501-1503), kendi tımarlarına dahil olan İzmir haslarının kendisine geri verilmesini istemiş ve bu haslar Korkud’dan alınarak Ali Paşa’nın hasları arasına dahil edilmiştir. (Mustafa Âli, 2019, 384) Ali Paşa’nın bu talebi üzerine şehzade Korkud bu bölgenin kendisinin “*şikâristanı ve zahire ile gelen gemilerin iskelesi ve limanı*” olması sebebiyle kendisine geri verilmesini istemiş fakat bu isteği de reddedilmiştir. Ruhi Çelebi’nin aktardığına göre, Hadım Ali Paşa bu konuda

“kâdimden kapudan zabt alınığelmışdür ve Fireng’ün derbendidür” diyerek bu hasların Korkud’a verilmesine karşı çıkmıştır. (Öztürk, 2023, 245)

Tüm bu gelişmelerin ardından Korkud, 1502’de Manisa’dan Teke Sancağına gönderilir. (Kemalpaşazade, 1997, 233-234) Muhtemelen yaşadığı hoşnutsuzluğu gidermek amacıyla sancağına başka birtakım haslar eklenir.^{iv} Şehzadeye göre bu durum onun İstanbul’dan uzaklaşması ve dolayısı ile diğer şehzadelere göre padişah olma noktasında daha az ihtimale sahip bir yere gönderilmesi anlamını taşımış olmalıdır. Bunun üzerine şehzade Korkud, talep ettiği ikamet ve haslar konusunda aldığı red cevaplar karşısında büyük bir teessüre düşerek artık devlet idaresi anlamında her işi reddettiğini ve bu işe liyakatinin olmadığını, yalnızca ilmi tetkiklerde bulunması adına tahsisata gerek duyduğunu fakat bunu da yalnızca gayrimüslimlerden alınan cizye hasılatından olması gerektiğini ifade etmiştir. (Uzunçarşılı, 2012:163)

Bununla birlikte, Korkud, genellikle eyalet ve sancaklara tayin edilen Osmanlı şehzadelerinin divan-ı hümayuna benzer bir şekilde kendi maiyetlerinde vezir makamında olan lalasına ek olarak, defterdar, nişancı, silahdar, kâtip, çavuş, müteferrika, zaim, ulufeci ve sair hizmetliler bulunmasından hareketle sorumlu olduğu sancağın tüm idare ve devlet işlerini bahsi geçen görevlilere devretmiştir. (Uzunçarşılı, 2012:157) Tüm bu gelişmeler neticesinde Şehzade Korkud’un, saltanat mücadelesinde şansının kalmadığını hissederek kendisini daha çok ilmi uğraşlara vermiş olduğunu söylemek mümkündür. Diğer Osmanlı Şehzadelerinin de kendilerine ait edebi çalışmaları olmuş olsa bile, şehzade Korkud’un kendisini tamamen ilmi uğraşlara vermeyi tercih etmesi onu diğer şehzadelere ayırır. (Uzunçarşılı, 2012:162)

Bu süreçten sonra ne babası II. Bayezid’in oğluna gönderdiği ve sancağıyla ilgilenmesini tavsiye eden mektupları ne de babası namına kendisine nasihat için Antalya’ya gönderilen sabık Anadolu Kazaskeri Alaüddin Ali’nin çabaları hiçbir sonuç vermez. (Kemalpaşazade, 1997: 268) Gelibolulu Mustafa Âli’nin aktardığına göre Korkud bundan böyle kendisine nasihat edenlere “*bana saltanat ve eyalet gerekmez*” demekten başka bir cevap vermemiştir. Bunun üzerine 1508 tarihli bir beratla ilmi araştırmalarda bulunmak üzere Antalya Kalesine çekilmiştir.^v (Gelibolulu Mustafa Âli, 2019, 384, Köksal ve Güman, 2013: 8)

Yine aynı tarihte tamamlayarak babasına gönderdiği “*Da’vetü ’n-Nefsi’t-Tâliha ile’l-A’mâli’s-Sâliha*”^{vi} adlı Arapça eserinde şehzade Korkud, babasına her türlü idari vazifeden affını rica ederken bu hususta şunları söylemiştir;

“*Beni bu niyâbet ve yöneticilik görevinden; dolayısıyla bu sayede işlediğim sayısız zulümden kurtarırsanız ve beni farklı alanlarda hizmetinize ya da yurdumuzun diğer ilim adamları gibi beni de ilim ehlinin yoluna koyarsanız. Doğrusu ben ilim ve ilimle meşgul olmaktan aldığım haz konusunda terki kâbil olmayan bir seviyeye ulaştım. Emirlik göreviyle; dahası geri kalan dünya işleriyle uğraşmak bizim gibi insanların meşgul olmayacağı işlerdendir. Benim adıma böylesi işlerle meşguliyet mümkün olsa da atasözünde geçen “iki karpuz bir koltuğa sığmaz” ifadesinin doğruluğundan şüphe yoktur.*” (Sancak, 2022:461)

Yine aynı eserinde Korkud, bir insanın hem takvalı bir Müslüman hem de başarılı ve etkin bir yönetici olmasına imkân olmadığını belirtmektedir. Bu düşünce Korkud’un saltanat adaylığından ferâğâtının temelini teşkil eder. Belirttiğine göre şeriata her hususta riayet etmek lazımdır ve emirlik makamında bulunan bir kişinin de bu amacı gerçekleştirmesi mümkün değildir. Şehzade Korkud, bu hususu beş gerekçeye bağlar; (Köksal ve Güman, 2013: 28)

1. *Siyasi konularda örfî hukukun şeriata aykırı olabileceği*: Korkud’a göre; siyasi konularda örfî hukukun uygulanması sebebiyle, şer’i hukuka uymak imkansızdır.^{vii} Burada özellikle vurguladığı en önemli konu, kendisine göre örfî siyaset uygulamalarının en çirkini olarak nitelendirdiği ve şer’an hiçbir

gerekçeye bağlanmadan uygulanan ölüm emirleridir. Korkud bu anlamda siyaseten katli uygulamalarının şeriata tamamen aykırı olduğunu ifade eder. Bu çeşit katlin en bilineni özellikle kendisini de yakından ilgilendiren kardeş katli meselesidir. Bu noktayı açıklarken, dedesi II. Mehmed'in meydana getirdiği kanunnameye yer alan kardeş katli maddesine yönelik bir eleştiride bulunduğunu düşünmek yanlış olmaz.^{viii}

2. *Devlet işlerinin yürümesi adına insanlardan alınan vergilerin şer'i hukuka uygun olup olmadığı:* Korkud'a göre, emirlik görevindeki kişinin insanlardan toplamak zorunda olduğu vergilerin şer'i hükümlere tamamen uyamayacak oluşu kabul edilemez. Ona göre; halktan alınan vergilerin bir kısmı şeriatın izin vermediği vergiler, diğer bir kısmı ise şeriatın izin verdiği vergilerle karışmış bazı haksız vergilerdir. Bazı insanların; şeriata değil emirlerin örfüne göre reyadan "gasp" ettikleri bu çeşit malları Beytü'l-mâl'e aktardıklarını, sultanın da hibede bulunan bu malı kullanarak günahkâr olduğu konusunda şüphe ya da bir ihtilafın olmadığını belirtir. Örfî hukuk gereği halktan gasp edilen vergilerin, insanların bu vergileri kendi rızaları ile vermelerini gerekçe göstererek helal olduğunu savunanların aksine Korkud, bunun kötü ve uygunsuz bir görüş olduğunu belirtir. Ona göre vergi verenlerin bunları kendi rızası ile verip vermedikleri açık değildir. Bu hususu ayrıntılı bir biçimde açıklayan Korkud, Gazzâlî, Nevevî, Rafî, Zerkeşî gibi tamamı Şafîî olan âlimlerin yazdıkları^{ix}na referans vermektedir.^x

3. *Devlet işlerinde dünyevi kirlilerden uzak kalınmayacağı:* "Bizler derya misali engin insanlar değiliz ki bu tür pisliklerden etkilenmeyelim." diyen Korkud, devlet işlerinde kul ile Allah arasında işlenen günah kirlilerine bulaşmanın mümkün olmadığını söyler. Daha çok nefis kavramı üzerine örneklendirmeler yapar. Daha sonra bu düşüncesini desteklemek için dünyanın çeşitli arzularından ve harama yol açması şüpheli olan unsurlardan kaçınmaya ve ahireti teşvik eden nasları, ulema sözlerini ve kendi nasihatlerini sıralamaktadır^{xi}

4. *Devlet işleri ile meşgul olmanın insanı din anlayışından uzaklaştırması:* "Devlet işleri, makam ve mevki ilişkileri insanın meşguliyetlerinin çoğalmasını gerektirir ki bu da kalbin Allah ile dolmasını engeller." diyen Korkud, yöneticilik görevinden, şan şöhretten ve fazlaca ilgi ve alakadan kaçmak gerektiğini, ahiret yolunda insanın ancak dünyevi bağlantılarını azaltarak başarılı olunacağını belirtir. İnsanın kendi nefisini kendi elleri ile ehlileştirilmesinin gerekliliğini ifade ederken, bunun ancak dünyaya karşı isteksizliğin bulunması ve ilgi alanının kesilmesi şartıyla gerçekleşebileceğini söyler ve bir şehzade olarak hükümdarlık yarışından çekilme tercihinin gerekçelerini tekrarlar. Ona göre; yaşadıkları dönemde makam ve mevki elde etmenin ötesinde onu talep etmeye dönük gayret sarf etmek kaçınılmaz şekilde haramlık vasfını hak eden bir durumdur. Bu reddedişi aynı zamanda çeşitli örneklerle güçlendiren Korkud,^{xii} kendi devrinde yaşanan siyasi çekişmelerin hiçbir içtihadı dayanmadığını, aksine bunların inada ve fitne fesadı çoğaltmak yoluyla batılı yaygınlaştırmaya dayalı olduğunu söyler.

5. *Yöneticiliğin getireceği ağır yük ve sorumluluklar:* "Bahsedilen hususlar genel anlamda son zamanlarda idarecilikle birlikte büyük günahlardan ve pek çok noktada kul haklarına girmekten kaçınmanın zorluğuna işaret etmektedir." diyerek, idareciliğin tehlikeler barındırdığını ve sonuçlarının kötü olacağını kuşkusuz olduğunu ifade eder. "Baba ve dedelerimizle onların hasımlarının arasında idarecilik talebi ve onu elde etme uğruna tartışma ve savaşlar, vaaz u nasihat almamız için bize yeterlidir. En eski tarihlerden beri insanların durumu budur." diyerek döneminde meydana gelen olayları işaret eder. Ona göre, benzerler ve akranlar arasında (kardeşlerini kastediyor olmalı) tartışma ve çekişmenin, şiddetli fitnenin ve karışıklığın meydana gelmesi kaçınılmazdır.^{xiii}

Şehzade Korkud, mizacı itibari ile daha çok ilim ve sanat adamı olmasının farklılığını hayatı boyunca hissettirip, özellikle kaleme aldığı ilmi eserlerde, saltanat davası gütmediğini her fırsatta dile getirirse bile, kimi zaman da böyle bir arzusu olduğunu düşündürecek siyasi faaliyet ve temaslarda bulunmuştur. Dolayısı ile de kararsız ve çelişkili bir hareket tarzı takip etmiştir.^{xiv} Elbette bunda dedesi II. Mehmed'in

kanunlaştırdığı saltanat veraseti ve şehzade katli konusundaki uygulamanın payı olduğu unutulmamalıdır. (Köksal ve Güman, 2013: 12)

Bir diğer önemli konu, Osmanlı şehzadelerinin her ne suretle olursa olsun memleket dışına çıkmaları yasakken, Şehzade Korkud, ani bir hareketle Mısır’a giderek orada 14 ay kadar ikamet etmiştir. ^{xv} Mısır’a yaptığı yolculuk esnasında bu seyahati hakkında babası II. Bayezid’e yazdığı arızada, rüyasında Hz. Muhammed’i gördüğünü, onun kendisini hacca davet ettiğini bu nedenle Mısır üzerinden hacca giderek daha sonra sancağına geri döneceğini bildirmiştir. Fakat Memlûk Sultanı Kansu Gavri ile görüşmesi ^{xvi} neticesinde babasından kendisinin hacca gitmesine izin verilmemesi sebebiyle hac görevini yerine getirememiştir. İşte bu süreçte kendisinin Memlûklülerden taht için destek talep ettiğinin söylentileri olsa bile, orada yazmış olduğu “*Hallu işkali’l-efkâr*” adlı eserindeki bazı kayıtlara bakıldığında kendisinin bu süre zarfında çeşitli âlimlerle görüştüğü anlaşılmaktadır. (Köksal ve Güman, 2013: 10)

Telif ettiği eserlere kendi el yazısı ile düştüğü notlar göz önüne alındığında adının Mehmed Korkud ve künyesinin ise Ebü-l hayr olduğu anlaşılmaktadır. ^{xvii} Aşağıda daha ayrıntılı ifade edileceği üzere Korkud, bir devlet adamı olmaktan daha çok zamanını ilmi tetebbuat ile geçiren ve fikri yorgunluğunu geçirmek amacıyla üstat olduğu musiki ile ilgilenmeyi adet haline getirmiş bir şehzade olduğu söylenebilir. (Uzunçarşılı, 2012:162)

Korkud’un bir başka dikkat çekici özelliği ise tercih ettiği mezheptir. Gördüğü bir rüya üzerine (Hz. Muhammed’in kendisine Şâfiî fıkihından bir eser olan *Nevevî / Şerhü’l-Mühez-zeb’in* bir bölümünü öğretirken görmüştür.) Şâfiî olduğunu iddia eden şehzade, kaleme aldığı tüm eserlerinde referans yaptığı müellifleri genellikle Şâfiî âlimlerden seçmektedir. Devrin önemli tarihçilerinden Kemalpaşazâde, Korkud’un Şâfiî mezhebine geçme keyfiyetini “*tercih*” terimiyle nitelendirmek suretiyle Korkud’u birçok görüşünde İmam Şâfiî’nin öğretilerini benimseyen tercih ehli bir Şâfiî alim olarak “*Mesâil-i kesîrede akvâl-i İmam-ı Şâfiî tercih etmiştir.*” diyerek tanımlar. (Kemalpaşazade, 1997: 267)

Şehzade Korkud ise, yaptığı bu mezhep değişikliğini eserinde şu cümleler ile anlatır:

“*Bu bilindikten sonra benim daha önceden konusu geçen rüyamın hakikat olduğu ortaya çıkmıştır. Bu rüyanın yorumunun, Şâfiî mezhebine sevk ve irşad olduğu açıktır. Geçmişte sülûk döneminde ben böyle iki kez rüya gördüm. Bir kere Peygamber’i rüyamda gördüm. Beni emirlik makamını terk etmeye sevk edecek, fakirlik ve kendi halinde olmaya yönlendirecek şeyleri bana anlatıyordu. İkinci rüyada bu konu hakkında Allah Teâlâ’ya yemin ediyordu. Onun bu irşâdı üzerinde bir irşâdın olmadığına kuşku yoktur. Kim bunu kabullenmezse o kimsenin inadının bir ilacı da bulunmaz. Tevfik Allah ile dir, o ne güzel refîktir.*” (Sancak, 2022: 388)

3. OSMANLI KRONİKLERİNDE ŞEHZADE KORKUD İMAJI

Korkud’un ilmi yönünü hem çağdaşlarının hem de ondan sonra gelen âlimlerin takdir ettiği görülür. Örneğin, Korkud ile görüşen Muhammed b. Bedreddin el-Vefâî’nin (940/1534) *Hazînetü’l-Efâzil* isimli eserinde anlattıklarını aktaran Kâtip Çelebi, söz konusu eserden; “*Korkud ile 912 senesinde Antalya’da görüştim. Kendisini hadis ilminde bir imam; usûl, esmâu’r-ricâl ve tarih ilimlerinde bir derya buldum. Onun daha çok faziletleri vardır.*” şeklinde bir alıntı yapar. (Katip Çelebi, 2010:31)

Bunun yanı sıra Kemalpaşazade Korkud hakkında “*Fusûl-i usûlî tavzih ve telvîhde, delâil-i hilâfiyyeyi ve mesâil-i ihtilâfiyyeyi tercih ve tenkîhte fahrulislâm Pezdevi ve Şemsüleimme Serahsî gibi âlim-i tahkik ve alem olmakla istişar buldu. Esâs-ı belâgat ve delâil-i i’câz olan mebâni-i me’âni ve mesâil-i beyânî izah ve telhiste keşf-i dekâyık edüib keşşâf-ı hakâyık olmakla allâme-i Zemahşerî gibi fâik ve Şeyh Abdulkâdir gibi mâhir oldu.*” ifadelerini kullanmaktadır. (Kemalpaşazade, 1997:267)

XVI. Yüzyıl divan şairlerinden Sehi Bey (ö. 1548) ve Latîfi (ö. 1582) ise tezkirelerinde Korkud hakkında önemli bilgiler vermektedir. Örneğin Sehi Bey, “Şiirde “Harimi” mahlasını kullanmıştır. Âlim, faziletli, fen sahibi padişahı. Olgunluğuna nihayet yoktur. Fetva konusunda “Korkudiye” adlı bir kitap yazdı. Eser, büyük kadıların ve ehil kimselerin huzurunda kabul gördü. Musiki ilminde de mahir ve her çeşit sazı çalmaya kadir idi. Hatta “Gıda-yı Ruh” adlı bir saz tasnif etmiştir ki kendi icadıdır. Anlayanı yanında rağbet görmüş ve hoş-avaz düşmüştür. Bu kadar maarif ve fazilet içinde iken şiir söylemeye de yönelmiştir.” şeklinde ifade eder. (İsen, 1998: 57)

Bununla birlikte Latîfi ise: “Sultânların bilginlerinden, şehzâdelerin bilgelerindendir. Pek çok deve katarı, dağı andıran kütüphanesini ve kütüphane hazinesini taşırdı. Ulu şehzâdeler arasında bilim ve olgunlukta seçkin ve üstün bilgi ve beceri cihetinden büyük bilginlerden sayılmaya layık biriydi. Arapça fetvâ alanında bir eseri, başka bazı olanlarda da şerh ve hâşiyeleri vardır. Özellikle musiki ilminde eşi benzeri olmayan bir yaratıcı ve bilgisini uygulayan biriydi. Bu yüzden bilgi ve beceriye ilgi duyar, sanatı desteklemek isterdi. Bunun içindir ki sarayı şairlerin toplandığı, fasih ve yetenekli kişilerin bir araya geldiği yerd. İnsanların seviye ve değerlerini çok iyi bildiğinden dolayı herkese durumuna göre ilgi gösterir, derecesine göre rağbet ederdi. Asla yeteneksizlere değer verip ehline zulmetmez insaf yolundan sapıp gerçeğe uymamazlık etmezdi. Şiir alanında da mükemmel divanı, beğenilen şiirleri ve nazik bir ifadesi vardı.” şeklinde ayrıntılı bir açıklama yapar. (İsen, 1991:75)

Hoca Sâdeddin Efendi ise *Tâcü't-tevârih* isimli eserinin birkaç yerinde Korkud'un alim kişiliği hakkında yorumlarda bulunur. Örneğin, “Sultan Korkud, gerçekte özellikleri ve üstünlükleri sayılamayacak ölçüde bilim ve bilgelik alanında benzeri bulunmayan bir kişidir.” diyerek şehzadeyi över. (Hoca Sadeddin Efendi, 1979:4) II. Bayezid'in oğulları hakkında bilgi verirken ise yine Korkud hakkında şu ifadeleri kullanır. “Soylu oğullarından Sultan Korkud olgunluk niteliklerinde eşi olmayan ve bütün güzellikleri özünde toplayan bir şehzade idi. Uygulamalı bilimlerde derinleşmiş, özellikle şeri'at bilimlerinde büyük üstünlük göstermişti. Fıkıhta imamların görüşlerini birleştiren pek değerli bir kitap yazmıştır. Musiki de becerisi öyle bir ölçüde imiş ki gönül alıcı ve duyguları peşrev ve besteleri ol sanatın ehli katında pek tutunmuştur.” (Hoca Sadeddin Efendi, 1979:111)

Yine Kınalızade Hasan Çelebi'de tezkiresinde Korkud'un âlim kişiliğinin altını çizmek maksadıyla “Şerh-i Mevâkıf-ı Cürcânî kitabını gördüm. Kenarında hatt-ı şerifleri ile bazı irâdât tahrir ve tastir eylemişlerdir.” ifadelerini kullanır. (Kınalızade Hasan Çelebi, 1981:104)

Aynı şekilde, Gelibolulu Mustafa Âlî'de: “İmdi bu kıssanın aslı budur ki Şehzâde-i mezkûr ilm u ma'rifetle zâtı ma'mûr be kütüb-i fıkhiyyeden Fetâva-yı Muhîr'in iki mezhepte iftâsı caiz olan mesâ'ilini ve ihtilâfât-ı ferikına müte'allik mevâddı bir müstakil kitâb etmiş âlim-i kâmil olmağın sâbir şehzâdelerden verâsat-i saltanata kendüyi ehakk u elyâk bilirken...” şeklinde bir bilgi verir. (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2019:384)

Şehzade Korkud'un âlim kişiliği hakkında 17 ve 18. Yüzyıl tarih yazıcılığında da ifadeler bulmak mümkündür. Örneğin, Müneccimbaşı: “Sultan Korkud âlim ve fâzıl şehzâde olub müellefât-ı celilesi vardır. Ezcümle fikh-ı şerifte Korkudiye dedikleri Fetâva'yı onlar cemetmişlerdir.” derken, Müstakimzade ise, Katip Çelebi gibi Muhammed b. Şeyh Bedreddin el-Vefâî'den naklen Korkud hakkında: “Harîmî, es-Sultân el-Fâzıl Korkud b. Es-Sultân Bâyezîd b. Ebu'l-Feth Mehmed Han el-Osmânî'nin mahlasıdır. Şeyh Bedreddin el-Vefâî, Hazînetu'l-Efâzil isimli eserinde şöyle demiştir: Onunla ölümünden sekiz sene önce karşılaştım. Onun hadiste imam, usulde deniz, tarihte ni'met buldum. Onun Hâfîzu'l-Lisân ve'l Cinân ve Fetâvâ isimli eserleri vardır.” diye bilgi vermektedir. (Furat, 2010: 195)

4. ŞEHZADE KORKUD'A AİT ESERLER

Şehzade Korkud'un şairane kişiliğinin üstünde ayrıca durmak gerekir. Şiirlerinde “Harîmi” mahlasını kullandığı bilinen şehzadenin yukarıdaki kaynaklarda belirtildiği üzere başarılı bir divanı bulunmaktadır.^{xviii} Divan oluşturacak kadar şiir kaleme alması onun edebiyatla olan alakasını göstermesi bakımından önemlidir. Korkud'a ait şiirler Ali Emîrî tarafından bir araya getirilerek günümüze kadar ulaşmıştır. (Gökdemir, 2020:53) Âşıkâne, ahlâkî ve tasavvufî şiirlerinden oluşan divanı Millet Kütüphanesinde dir. Divanında 52 gazel, 1 Arapça manzume, Türkçe' de 2 beyit bulunmaktadır.

Aşağıdaki matla onun şiir örneklerinden biridir:

Beıt: Tûtiyâ-yı hâk-i pâyinden eden kat-ı nazar

İki gözümse gerekmez çıksın ey nûr-ı basar (İsen, 1990:75-76)

“Ey gözümün nuru, senin ayak toprağının sürmesinden bakışını alıkoyan iki gözüm de olsa bana gerekmez, varsın çıksın.”

Şehzade Korkud'un bir diğer önemli özelliği hattatlık sanatında mahir olduğudur. Zira kendisini geliştirmek amacıyla hat sanatının Osmanlılardaki pîri Şeyh Hamdullah'tan özel dersler aldığını söylemek mümkündür. Bu sanatsal becerilerine örnek olarak bir Kuran musafî ve bazı besteleri günümüze ulaşmıştır.^{xix} Her türlü sazı ustaca çalabildiği, hatta “gıdâ-yı rûh” adlı bir saz icat ettiği bilinmektedir.^{xx}

Korkud'un divânı dışındaki tüm eserleri Arapça'dır ve günümüze ulaşan dört eseri bulunmaktadır. Birincisi, Ganimet Hukukuna dair yazdığı *Hallu İşkâli'l-Efkâr fi Hilli Emvâli'l-Küffâr*. İkincisi, *Da'vetü'n- Nesfi't-Tâlihâ ile 'l-A'mâli's-Sâlihâ* (aynı zamanda *Kitâbü'l-Harîmi fi't-Tasavvuf* olarak da bilinir.) üçüncüsü, II. Bayezid'e Mısır'a yaptığı seyahatin sebeplerini ve babaya itaatle ilgili hadis ve anekdotları içeren *Vesiletü'l-Ahbâb alâ Vechi'l-icâz*, dördüncüsü ise *Şerh-i Eflâz-ı Küfr* diye debilenen ve bu isimden de anlaşılacağı üzere küfre neden olan sebeplere dair bir kitap olan *Hâfizü'l-insân en Lâfızı'l-îmân*'dır.

Korkud'un eserlerinin içeriklerine dair bilgiler ise şöyledir;

1. Da'vetü'n-Nesfi't-Tâliha ile'l-A'mâli's-Sâliha bi- âyâti'z-zâhireve'l-beyyinâti'l-bâhire:

Eserleri içerisinde en kapsamlı olanı budur.^{xxi} Korkud'un bu eserini meydana getirmek üzere birçok tefsir, hadis, tasavvuf, fıkıh, kelam ve felsefeye dair çalışmaları incelediğini söylemek mümkündür. Eserde ayrıca şehzadenin şahsî kütüphanesi hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Belirttiğine göre tefsir içerikli yirmiye yakın, hadis alanında ise otuz yedi kitabı bulunmaktadır. Bu hadis kitapları içerisinde Cemâleddin Zeylâfi'ye ait *Tahrîcu ahâdisil'l-Hidâye*, Sirâcaddin İbnü'l-Mülkin'e ait *Tahrîcu ahâdisi'r-Râfiî* ile İlelü't-Tirmizî, İlelü İbn Hatim er-Râzî ve Hâzîmî'ye ait *Kitâbü'n-nâsih ve'l-mensuh* gibi eserlere sahip olduğunu ifade eder. Bununla birlikte Korkud hadis şerhlerinden on bir, genel hadis kitaplarından yedi, hadis ricali kitaplarından ondan fazla, usûl fıkıh kitaplarından otuzdan fazla, *Ebü Hanîfe*'nin fıkıhına ait kırktan fazla, *Malikî* mezhebine ait beş, *Hanbelî* mezhebine ait üç ve *Şafîî* mezhebine ait ise yüz on dört kitabı olduğunu belirtir. (Sancak, 2022:365)

Bununla birlikte başlığın da anlaşılacağı üzere eser; yorgun nefisleri salih amellere ayet ve delillerle davet etmek üzere kaleme alınmıştır. Özellikle üzerinde durduğu konu, siyasete örf şüphesi karışmadan, şer'in icrasının imkansızlığı üzerinde durmasının yanı sıra, Sultanların da yaptıkları icraatlar sebebiyle ahirette sorumlu olduğunu belirtmekte ve yine şer'i bir hak olmaksızın nefislerin öldürülemeyeceği üzerinde durmaktadır. (Furat, 2010: 197)

Eseri önemli yapan bir diğer nokta, kendisinin mevcut hukuk düzenine karşı fıkıh ve ahlak noktalarında yaptığı eleştirilerle, özellikle yöneticilik görevlerinden çekildiğine yönelik ifadeleri sebebiyle konumuz açısından bilhassa önemlidir. Eserinde babasına, her türlü idari vazifeden affını isteyerek, başka

türlüsünün hesapsız zulümlere yol açacağını, kendisini memleketin sair alimlerinden biri olarak görmesini talep eden bir arzuhal^{xxii} yer almaktadır.

2. Vesiletü'l-Ahbab ala vechi'l-'icaz telifü veledin harraketü'i-şevku ile arzi'l-Hicaz:

Vesiletü'l-Ahbab yine Şehzade Korkud'un babasına hitaben yazdığı ve özellikle Mısır'a yaptığı yolculuğun sebeplerini ve önemini anlattığı bir eserdir. Toplamda yedi fasıl üzerinedir. Özellikle baba-oğul arası ilişkileri konu alan hadisler içerir. Bu eserin önemi kendi hattıyla kaleme almış olmasıdır. Mısır'a gidişine bir anlam yüklemek maksadıyla, Hz. Muhammed'in kendisini rüyasında hacca davet ettiğini yazarak eserine başlar. İçerik olarak, Hicaz'a yapacağı yolculuğun sebepleri ile, babasının bu duruma sabır göstermesini istediğini, haccın ve Hz. Muhammed'in kabrine ziyaretin çok faziletli bir ibadet olduğunu, yine de emirlere itaatın, sadakatin ve de yeminleri tutmanın önemini vurgulayarak, hac vazifesinin hemen ardından sancağına döneceğini beyan etmiştir. (Uzunçarşılı, 2012:204)

3. Kitabu Halli İşkali'l-Efkar fi Hilli Emvali'l-Küffar:

Şehzade Korkud'un bu üçüncü eseri, muharebe zamanlarında düşmandan alınmış olan esirlerin ve diğer ganimetlerin taksimine dair getirdiği eleştiriler üzerine yazılmıştır. Bu hususu değerlendirirken, çeşitli alimlerin eserlerinden faydalanmıştır. Onun bu eseri, fıkıh konusunu nasıl ele aldığına görülmesi bakımından önemlidir. Özellikle Şafîî bir alim olarak ganimet hukukunu ele almış olması ve bunu yaparken de yine büyük şafî alimlerin tespitlerinden yararlanmış olduğu göze çarpar. (Köksal ve Güman, 2013: 24)

4. Şerh-i Elfaz-ı Küfr / Hâfızü'l-lisan an lâ-fızı'l-îman:

Eserin yazılma sebebi hakkında Şehzade Korkud bizlere bizzat şu cümleleri aktarmıştır.

“Zamanımızda ki birçok cahillerin hatta din hususunda ki bilgisizlikleri sebebiyle bir hayli medrese talebeleriyle ilim müntesiplerinin dillerinde çok kere dolaşan elfaz-ı küfr'dan haberdar oldum. Bunun üzerine bir hayli kitap tetkik ettim. Fakat bunu yeter derecede beyan edip açıklayan hiçbir şey bulamadım. Bu sebepten ötürü bu meseleye dair malumat toplayıp, fîru'kaidelerine riayet etmek sureti ile iki esası yani usul-i fikh ve usul-i din esasları üzerine izah etmeği aradaki müşkülü de hal etmek suretiyle şerh ettim.” (Uzunçarşılı, 2012:204)

Eseri genel olarak 3 kısımdır. İlk kısım imânın beyanı, ikinci kısım imânı izale eden şeyler ve son kısım irtidad ahkâmını anlatmaktadır. Mevcut Topkapı Sarayı nüshasında, Şehzade Korkud'un kendi elinden tashih ve ilaveler bulunmaktadır.

Günümüze Ulaşamamış Eserleri

Fetavây-ı Korkudhâniyye şehzade'nin özellikle Hanefî ve Şafîî mezheplerine göre çeşitli fetvaları bir ayara getirdiği eserlerinden biridir. Genellikle caiz ve ihtilafli meselelerin halline dair yol gösterici olduğu kabul edilir. Eseri nadir yapan özelliği yalnızca kendisine ait fetvaların toplandığı bir eser olmayıp, kapsamlı bir fıkıh kitabı olmasıdır. Çağdaşlarının ve ondan sonra gelenlerin hemen hemen tüm çalışmalarında bahsettiği bu eser maalesef günümüze ulaşamamıştır. Eserin elimizde olmayışı, Şehzade Korkud'un bir fıkıh alimi olarak değerlendirilmesi noktasında şüphesiz büyük bir eksikliklerdir. (Köksal ve Güman, 2013: 18) Korkud'un günümüze kadar ulaşamamış *Korkudhâniyye*'den başka üç eseri daha bulunur. Bunlar, *Gâyetü'l-irşâd ilâ Sebîli'r-Reşâd, el-Matalibü's-Şerîfe* ve *er-Riyâzu't-Tariyye*'dir. Bu eserlerin isimleri, günümüze ulaşmış eserlerinde verdiği referanslar ile ortaya çıkar.

5. SONUÇ

Bu çalışmada Şehzade Korkud'un ilme yönelik tercihleri siyasi hayatına ve idarecilik görevine paralel olarak ele alınmıştır. Eserlerine bakıldığında Korkud'un fıkıh, kelam, hadis, tefsir gibi birçok kaynağa başvurarak dini- tasavvufî konuları işlediği göze çarpar fakat aynı zamanda babası II. Bayezid'e sunduğu bu eserlerin pek çok kısmında siyasi birtakım mesajların bulunduğunu ayrıca belirtmek gerekir.

Korkud'un eserlerinde tercih ettiği bu yöntemin, sadece yaşadığı hayal kırıklıkları, şahsî hırsları ya da kendisini yakından ilgilendiren kardeş katli uygulaması ile ilişkilendirilmesinin yanlış olmasa bile eksik bir algı taşıdığını söylemek mümkündür. Eserleri incelendiğinde Korkud'un dini- tasavvufî alanda çok nadir ve değerli kitaplara sahip olduğu görülebilir. Kütüphanesine dair verdiği bilgilere ya da eserlerinde işlediği konular hakkında gördüğünü veya incelediğini belirttiği kitaplara bakıldığında ilmî literatüre ne derece hâkim olduğu anlaşılabilir. Dahası dini ve siyasi konulara şer'î – örfî bağlamda yaklaşarak ustalıklı ve bilinçli bir şekilde yönelttiği eleştirilere bakıldığında adalet çerçevesinde kanun uygulamalarını sorgulaması Korkud'un bir islâm âlimi olarak değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koyar.

Nabil Tikriti'nin şehzade Korkud hakkında yazdığı doktora tezinde ortaya koyduğu üzere Korkud, idari vazifelerden başka bir ifade ile sancağını yönetmek görevinden alınması talebine yönelik tercihlerini çoğunlukla dini sebeplere dayandırıyor olsa bile, bunun bir bakıma siyasi bir hamle olduğunu da düşünmek mümkündür. Özellikle ortaya koyduğu âlim şehzade imajının aslında tahta en uygun şehzadenin kendisi olduğu yönünde bir yol çizmek gayreti ile bilinçli bir şekilde yapıldığı da düşünülebilir. Bir başka açıdan, Korkud'un *Da'vetü 'n-Nefsi't-Tâliha'*da ifade ettiği üzere takvalı bir müslüman ile iyi bir yönetici olmanın gerekliliklerinin aynı anda yapılamayacağını savunması onun fakih kimliğini vurgularken, eserdeki esas amacın metnin aralarına yerleştirilmiş siyasi meselelere dair görüşlerde aranması gerektiği unutulmamalıdır. Eserin başlığının “*yorgun nefisleri salih amellere davet*” olduğu düşünülürse, iman, ölüm, ahiret, amel, tövbe, ibadet, akıl, kalp, nefis gibi konuların arasına ustalıklı yerleştirdiği makam hırslarının sonuçları, idarecilerin mesuliyetleri, sultanların vazifeleri, yönetici olmanın zorluğu ve mesuliyeti, sultan naiplerinin vazifeleri ve eserin sonuna doğru yöneticilik görevinden alınması hakkında babasına yazdığı arzuhal oldukça göze çarpar. Dahası, âlim kişiliğini vurgulamak gayretinde olduğu bir eserde yalnızca Ayasofya nüshasında bulunan kayda göre Rodos Şövalyeleri ve Ebubekir Dârânî hakkındaki mektubu bu süreçte anılmaya değer. Dolayısıyla *Da'vetü 'n-Nefsi't-Tâliha'*nın tamamen fikhî bir perspektifle yazıldığı söylenilemez. *Vesiletü'l- Ahabab* ya da *Kitabu Halli İşkâli'l- Efkâr* isimli diğer kitaplarının da bu doğrultuda sadece fıkıh ya da hadis kitabı olduğunu söylemek, dini argümanlar taşıyor olsalar bile, okuruna sezdirilmemek gayretiyle – belki de değil- siyasi bir araç olarak kullanıldığının altı çizilmelidir. Eserlerin özellikle II. Bayezid'e yazılmış olması, Korkud'un âlim kişiliğine ek olarak kendi karakterindeki siyasi yetkinlikleri ortaya koymak gayreti olarak algılanabilir. Özellikle Korkud'un Manisa'da yaşadığı sancak tartışmalarına ek olarak, bir süre sonra Antalya'ya gönderilmesi ve bu süreçte patlak veren Şahkulu Ayaklanması gibi isyanları engellemekte başarısız olması, kendisinde gördüğü siyasi ve askeri başarısızlığını başka bir karakterle doldurmaya çalışma gayretinde olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Bununla birlikte Osmanlı arşivinde bulunan mektupların, kitaplarında ortaya koyduğundan daha farklı bir Korkud imajı ortaya çıkardığını da ayrıca belirtmek gerekir. Özellikle sancak talepleri üzerine yapılan değişiklikleri beğenmemesi ya da Manisa Sancağına ısrarla geri dönmek istemesine aldığı red cevaplar karşısında takındığı ruh hali, özellikle kız kardeşi Fatma Sultan'a yazdığı mektupta oldukça görülür bir hal alır. Burada şu sorular sorgulanmaya değerdir. Korkud gerçekten idari görevlerden çekilmek istemekte midir? Ya da Korkud bir Osmanlı şehzadesi olarak yöneticilik görevinden çekilebileceği gibi bir seçeneğinin olup olmadığı konusunda ne düşünmektedir. *Da'vetü 'n-Nefsi't-Tâliha'*da kaleme aldığı küçük bir paragraf bize bu konuda fikir verecektir. Korkud bu anlamda, emirliği terk etmekteki maksadının günahları ve günahlara yol açan sebepleri azaltmak, günah işleyenlerden uzaklaşmak ve emirlik görevi olmadan emirlikten kaynaklanan zulümlerden, onda biri oranında; belki daha az ya da onda bire yakın bir oranda kurtulmaktır der ve ekler; “*Mutlak anlamda veliyyü'l-emr görevinden ve günahların tamamından kurtulmak mümkün olmasa da bu görevleri gözde büyüterek çabalamak gerekmez. Ötesinde bu görevden gelecek faydaların tamamını devamlı görmek ve günahlara dalmak da gerekmez*” (*Sancak*, 2022:450) Korkud'un bu cümleleri okurlarına bir şehzade olarak

hanedanın siyasi yükünden kopmanın imkânsız olduğunu farkında olduğunu gösterir. Devamında Korkud, yöneticilik görevleri hakkında babasına taleplerini ve gerekçelerini sıraladığı arzualde bildirdiği üzere – üstelik dini olarak ortaya koyduğu tüm argümanlardan sonra – bu sefer bu görevleri sürdürebilmek için ne derece isteksiz olduğunu uzun uzadıya anlatır. Kalben ve bedenen zayıf oluşunu sebep göstererek, sancağındaki sorunların kendisine arz edilmesini kaldıramadığını ifade eder. Sorunlar arz edildiği süreçte başının döndüğünü, canının sıkıldığını, kafasının karıştığını ve dağıldığını fakat ne zaman kitap uğraşına girse bu hale gelmediğini belirtir.

Sonuç olarak, Korkut'un eserlerindeki bu çeşit dini ve siyasi söylemlerinin idari görevlerden çekilme talebi etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür fakat yine de belirtilmelidir ki, Korkud'un sancak yöneticiliği istememesi konusunda ortaya koyduğu gerekçeler kendi içerisinde bir tutarsızlık ve değişim hali gösterir. Örneğin, emirlik görevini istemediğini ve bunu dini sebeplere bağladığı kısımları anlattıktan sonra bir başka başlık altında görevleri istememesini kişisel yetersizlik ve isteksizlik haline bağlamaktadır. Hatta bu durumu çocukluğundan beri hiç istemediğini bile yazmıştır. Dahası eserinde uzun paragraflar boyunca dünya malının boş olduğu hakkında argümanlar sıraladıktan sonra sancağından babası II. Bayezid'e yazdığı mektuplarında masraflarını karşılamakta zorlandığı gerekçesiyle kendisi için cizye hasılatından gelir talebinde bulunması ya da zayıf bünyesine iyi gelmediğini belirterek ikamet yerini sürekli değiştirmek istemesi Korkud'un çalkantılı ruh halini göstermesi bakımından önemlidir. Denilebilir ki, şehzade Korkud, âlim kişiliğini ve ilme yönelik tercihlerini ortaya koyduğu eserlerinde kendini bir Osmanlı şehzadesi olarak Osmanlı sistemini, adaletini ve kişisel hayatını sorgular bir konuma getirmiştir Korkud'un esas düşüncesi ne olursa olsun, Osmanlı Hanedanı'na mensup bir şehzade olarak kendisi ile doğrudan bağlantılı olan ve muhtemelen ölümü ile sonuçlanabileceğini bildiği meseleleri açıkça sorgulamış olmasının son derece önemli olduğunu unutulmamalıdır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- DUMAN, M. F. (2020), “Şehzade Korkut’un Hayatında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, (Ed.) Duman, M. F. ve Ögke A., Şehzade Korkud Kitabı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- EMECEN, F. (2002) “Korkud, Şehzâde”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.26, 205-207, İstanbul.
- FURAT, A.H. (2010). “Osmanlı Hânedanında Şâfiî Bir Fakîh: Şehzade Korkud (Ganimet Ahkamıyla Alakalı “Kitabu Halli İşkâli’l-Efkâr Fi Hilli Emvali’l-Küffâr” İsimli Eseri Bağlamında)”. Ekev Akademi Dergisi (44): 193-211.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ (2019), Kühnü’l-ahbâr, (hz. Ali Çavuşoğlu), TTK Yayınları: Ankara.
- GÖKDEMİR, A (2020), “Sevdâyî ve Fedâyî’nin Kaleminden Şehzade Korkut”, Ed.) Duman, M. F. ve Ögke A., Şehzade Korkud Kitabı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- HOCA SADETTİN EFENDİ (1979). Tacü’t-tevarih, C. IV. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- İSEN, M. (1991). Latîfi Tezkiresi, Akçağ Yayınları: Ankara.
- İSEN, M. (1998). Sehî Bey Tezkiresi Heşt-Bihîşt, Akçağ Yayınları: Ankara.
- KÂTİP ÇELEBİ (2010) Süllemü’l-Vusûl ilâ Tabakâti’l-Fuhûl, IRCICA Yayınları: İstanbul.
- KEMALPAŞAZÂDE (1997), Tevârih-i Âl-i Osman, VIII, (yay. Ahmet Uğur), TTK Yayınları: Ankara.
- SANCAK, M. (2022) Şehzade Korkud, Siyasetin Ahlaki Eleştirisi, Da’vetü ’n-Nefsi’t-Tâliha ile’l-A’mâli’s-Sâliha, Timaş Akademi: İstanbul.
- KÖKSAL, A. C. GÜMAN, O. (2013), Şehzade Korkud, İslam’da Ganimet ve Cariyelik, Osmanlı Sistemine İçeriden bir Eleştiri “Hallu İşkâli’l-Efkâr Fi Hilli Emvâli’l-Küffâr”, İSAR Yayınları, İstanbul.
- MÜSTAKÎMZÂDE SÜLEYMÂN SA’DEDDÎN (1928). Tuhfe-i Hattâtîn, Devlet Matbaası: İstanbul.
- MÜNECCİMBAŞI, (1995) Câmî’üd-düvel, (der.) Ahmet Ağırakça, İnsan Yayınları, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (2012) “II. Bâyezid’in Oğullarından Sultan Korkud”, Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler (Seçme Makaleler 2) içerisinde, 157-214, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- YILMAZ, F. (2018) Selim’i Yazmak, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Sayı LI, 297-390

ARŞİV BELGELERİ

TSMA NO: 7644, 5679, 6356, 6357, 5587, 6684/1-3, 5664.

Da’vetü ’n-Nefsi’t-Tâliha: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ayasofya, 1763

Hallu İşkâli’l-Efkâr fi Hilli Emvâli’l-Küffâr, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ayasofya, 1142

Vesiletü’l- Ahbab ala vechi’l-‘icaz telifü veledin harraketü’i-şevku ila arzi’l- Hicaz: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ayasofya, 3529.

Şerh-i Elfaz-ı Küfr / Hâfızü’l-lisan an lâ-fizi’l-îman: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ayasofya, 2289.

Şehzade Korkud Divânı, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 104.

EXTENDED SUMMARY

Towards the end of Bayezid II's life, three sons left. Prince Korkud who is the subject of this work is the middle son. He was the elder brother of Selim I, and the younger brother of prince Ahmed. Prince Korkud is distinguished from other princes by the qualities he had. As a reflection of the education he received, he was one of the leading figures of his time, especially in science and art. His mastery of the Arabic and Persian languages must have led him to this kind of interest from a young age. Although the studies about him are usually about the power struggles which is the part of his political life but this study does not include the throne struggles and the changing power balances of the Bayezid II and Selim I period. The most important point here is to underline the character of the prince Korkud that he combined the traditions of science and politics in himself on Ottoman Dynasty. In addition to be occupied with with poetry and calligraphy like other princes, he also produced works in the fields of fiqh, kalam and mysticism. It is known that in his political life, which started in Saruhan Sanjak in 1483, he did not want to deal with this sanjak for which he was responsible, and as a result, he transferred these duties to the people around him. In 1502, he was appointed from Saruhan to Teke Sanjak. After this appointment, which was not voluntarily, he exhibits a rather dissatisfied attitude. This means that he moved away from Istanbul and was therefore sent to a place less likely to become a sultan. Prince Korkud, who is aware of this situation, rejects all duties related to the sanjak management job from now on and says that he does not have the skills for this job. It can be said that after all these developments, the prince Korkud felt that he had no chance in the struggle for the sultanate, and gave himself to scientific endeavors. His works were reveal the diversity of the inner world of prince Korkud. His works showing his poetry skill and his aptitude for calligraphy comes from the lessons he took from the famous master of the period, Sheikh Hamdullah. To refer to the works of Prince Korkud, who was undoubtedly a high scholar, first one was named as '*Da'vetü 'n-Nefsi't-Tâliha ile'l-A'mâli's-Sâliha bi-âyâti'z-zâhireve'l-beyyinâti'l-bâhire*'. This was his most comprehensive work. As the name suggests, the work was written to invite tired souls to good deeds with verses and proofs. The subject he especially focuses on, besides emphasizing the impossibility of executing the shar'ah without the suspicion of custom in politics, states that the Sultans are also the poor in the hereafter due to their actions, and emphasizes that souls cannot be killed without a shar'i right. Another point that makes the work important is that it is especially important for our subject because of his criticisms against the current legal order on fiqh and morality, especially because of his statements that he withdrew from the race for monarchy. In his work, he asks his father to be forgiven from all kinds of administrative duties, and asks him to see himself as one of the other scholars of the country, that otherwise would lead to uncountable cruelties. The second one was named as '*Vesiletü'l- Ahabab ala vecihi'l-'icaz telifü veledin harraketü'i-şevku ila arzı'l- Hicaz*'. This work tell the reasons and importance of Prince Korkud's journey to Egypt, which he wrote to his father. It is on seven chapters in total. It contains hadiths about the relationship between father and son. The importance of this work is that it was written with its own hand. His third work known as '*Kitabu Halli İşkali'l- Efkar fi Hilli Emvali'l-Küffar*'. This book was written on the criticism of the division of captives and other spoils taken from the enemy in times of war. While evaluating this issue, he benefited from the works of various scholars . This work of his was important in terms of how he deals with the subject of fiqh. '*Şerh-i Elfaz-ı Küfr / Hâftzü'l-lisan an lâ-fızı'l-îman*' was the fourth work on his life and was written on Islamic truths. It is understood that in the work in the Topkapı Palace, arrangements and additions were made by the prince Korkud 's own hand. His last work is '*Fetavay - i Korkudiyye*'. Can understand by the name, Prince arranges various fatwas according to Hanafî and Shafi'i sects. Unfortunately, this work, which his contemporaries and those who came after him mentioned in almost all his works, has not survived to the present day. As can be clearly seen from his works, Prince Korkud ; He is a scholar who has developed himself quite well on issues such as fiqh, kalam, hadith and sect. When the Ottoman chronicles are examined, it is seen that both his contemporaries and those who came after him emphasized the scholarly aspect of the prince. Individuals such as Ibn Kemal, Sehi Bey, Latifi, Hoca Sadeddin Efendi, Kınalızade Hasan Çelebi, Mustafa Ali, Müneccimbaşı, Müstakimzade praise the highly successful scientific accumulation of Prince Korkud in their works.

SONNOTLAR

- ⁱ Şehzade Korkud'un hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara bakılabilir; Nabil Tikriti, *Şehzade Korkud (ca. 1468 – 1513) and the Articulation of Early 16th Century Ottoman Religious Identity*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2004, The University of Chicago, Chicago, Illinois. Sadık Yıltaş, *Kitabu Halli İşkâli'l-Efkâr Fi Hilli Emvâli'l-Küffâr ve Da'Vetu'n-Nefsi't-Tâliha ile'l-a'Mâli's- Saliha adlı eserleri bağlamında Şehzade Korkud'un fihki görüşleri*, İstanbul: Son Çağ Yayınları, 2022. Abdullah Vahdi Kanatsız, *Da'wah n-Nafs: Şehzade Korkud on örf and shari'a in the Ottoman context / Da'vetü'n-Nefs: Şehzade Korkud'un Osmanlıda Örf ve Şeriat Üzerine Düşünceleri*, Yüksek Lisans Tezi, 2013, Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Kurt, F. (2020). "Şehzade Korkud'a Göre İman-Küfür Sınırı". *Diyanet İlmî Dergisi*, 56(1), 157. Mehmet Balaban, *Şehzade Korkud Vakası*, Yüksek Lisans Tezi, 2020, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- ⁱⁱ Şehzade Korkud'un sancağına gönderilirken ayrıntılı teşrifat listesi için bkz: TSMA NO: 7644
- ⁱⁱⁱ “*Mezkûr Bergama fakire sadaka olsa baki ferman sultanımıdır.*” Şehzade Korkud'un Bergama'da ikamet etmek istemesini içeren arzı için bkz: TSMA NO: 5679.
- ^{iv} Şehzade Korkud'a eklenen haslar hakkında gönderilen berat için bkz: TSMA NO: 6356. Söz konusu berat, sancak haslarının değerlerine dair bilgiler verdiğinden Korkud'un senelik 2.235.900 akçelik bir gelir elde ettiği görülür.
- ^v Şehzade Korkud'a II. Bayezid tarafından sancağının yönetilmesi adına bir sancakbeyi atanması hk berat için bkz: TSMA NO: 6357. Ayrıca bkz: Kemalpaşazade, *Tevârih-i âl-i Osmân*, VIII. Defter, Hz. Ahmet Uğur, TTK Yayınları, 1997. “*kendüye hazine-i âmireden otuz kez yüz bin akçe sâliyâne mukarrer olub, Antalya hisarında karâr eyledi.*” s. 265.
- ^{vi} Korkud, *Da'vetü 'n-Nefsi't-Tâliha ile'l-A'mâli's-Sâliha*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1763. Eserin çevirisi için bkz: Şehzade Korkud, *Siyasetin Ahlaki Eleştirisi, Da'vetü 'n-Nefsi't-Tâliha ile'l-A'mâli's-Sâliha*, Çev. Musa Sancak, Timaş Akademi, Eylül 2022
- ^{vii} Korkud Şer'i ve Örfi hukuk hakkında şöyle bir yorum yapar; “*İnsanların çoğu örfi siyasi hukukun kaldırılmasını istemez, sultanlarını bu konuda desteklemezler. Hatta şeriata riâyet ve şer'i siyasi ahkâmı uygulamak adına örfi hukukun kaldırılmasına kalkışmalar âmir ve valilerini valilerini destekleyecek bir kişi bile çıkmaz.*” Şehzade Korkud, *Siyasetin Ahlaki Eleştirisi*, s. 47.
- ^{viii} Korkud haksız yere cana kıymak konusunda Kuran-ı Kerim'den gösterdiği deliller şunlardır; “*Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu mukakkak daha hayırlıdır.*” Nahl 16/126, “*Her kim kasten bir müminin canına kıyarsa onun cezası, içinde temelli kalacağı cehennemdir. O Allah'ın gazabına ve lanetine uğramıştır. Allah onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*” Nisa 4/93. Şehzade Korkud, *Siyasetin Ahlaki Eleştirisi*, s. 47.
- ^{ix}
- ^x Korkud, insanların vergileri kendi rızaları ile verip vermedikleri konusunu şöyle sorgular; “*İnsanların o vergileri gönül kızası ile verdiklerini kabul etmek mümkün değil. Günümüz insanları, muâmelât ve benzeri uygulamalarda şer'an ödemeleri vacip olan paraları bile -doğal dürtülerine kalacak olsalar- gönül kızasıyla ödemezlerken, üzerlerine vacip olmayan vergileri gönül rızasıyla ödedikleri nasıl söylenebilir?*” Korkud, *Siyasetin Ahlaki Eleştirisi*, s. 49-50.
- ^{xi} Korkud İma Gazzâlî'den şöyle örnek verir; “*Bu dünya sevgisi, müzmin bir hastalıktır. Her türlü insana müptela olmuştur. Bunlar hep ma'rîfetullah azlığındandır. Çünkü onu ancak tanıyan sever. Bu sebeple Allah şöyle buyurmuştur: “De ki eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız, kazandığınız mallar, durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz ve hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, peygamberlerinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevimli ise, artık Allah'ın buyruğu (kıyameti) gerçekleştirilinceye kadar bekleyin. Allah günaha saplanmış kimseleri hidâyete erdirmez. Tevbe 9/24”* Korkud, *Siyasetin Ahlaki Eleştirisi*, s.76.
- ^{xii} Korkud burada Muhammed İbn Cerîr Taberî'nin *et-Tarih* isimli eserinden bir örnek verir. “*İskender hayat suyu arayışının dönüş yolunda ölünce askerleri onu Yunan'a taşıyıp buraya defnettiler. Onun aynı İskender adında bir oğlu vardı. Aristo tarafından eğitilmiş, ondan ilim ve hikmet öğrenmişti. Askerler tarafına toplanıp kendisine krallık ve iktidar teklif ettiklerinde oğul İskender kabul etmedi ve şöyle dedi: “Ben krallığı değil, Rabbime ibadetle meşgul olmayı istiyorum. Bu ülke yönetiminde babamla boy ölçüşemem, onun yaptıklarını yapamam. İşin sonu ölümdür. Ne mal be iktidar bu yolda insana dost olabilir. Sonunda dinin harap olmasından ve şahsiyet yorgunluğundan başka bir şey ele geçmez.” Bu şekilde kendisine teklif edilen krallığı kabul etmemiş, çevresinden ayrılarak Rabbine ibadete çekilmiştir.*” Korkud, *Siyasetin Ahlaki Eleştirisi*, s.81.
- ^{xiii} Korkud burada kendi düşüncelerine ekleme yapar; “*Bugüne kadar asırlar boyunca tarihçiler bunun aynen tahakkuk ettiğini açıklamışlardır. Akıllı insanın bu sonuç yaşanmadan önce ondan sakınmaya hazırlıklı olması ve gerçekleşecek her şeyin yakın olduğunu anlaması gerekir.*” dedikten sonra, Muhammed Şehristanî'nin *el-Minel ve'n-Nihal*'de naklettiği ve Hipokrat'a ait olduğunu belirttiği şu cümleti kurar; “*Fakirlik içinde güvenlik, korku içinde zenginlikten daha değerlidir.*” Korkud, *Siyasetin Ahlaki Eleştirisi*, s.94.
- ^{xiv} Korkud'un sancaklar konusunda yaşadığı hoşnutsuzluk hakkında kız kardeşi Fatma Sultan'a yazdığı mektup için bkz: TSMA NO: 5587.

-
- xv Şehzade Korkud'un Mısır Seyahati hk. Bknz; Ibn Iyas, Memluk Devletinin Son Yılları, Kansu Gavri ve Osmanlılar, çv: Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayıncılık, 2021. Ayrıca bknz: Şehzade Korkud'un Mısır'da iken lalası İskender Bey'e yazdığı mektuplar için bknz; TSMA NO 6684/1-3.
- xvi Mısır Sultanı Kansu Gavri'nin şehzade Korkud hakkında II. Bayezid'e mektubu hk. Bknz: TSMA NO: 5664.
- xvii "*Halli işkâli 'l-efkâr Fi hilli emvali 'l-küffar*" isimli eserinde Şehzade Korkud'un ismi bu şekilde kayıtlıdır.
- xviii Şehzade Korkud Divânı hakkında ayrıntılı bilgi için bknz: Akın, Ö. (2009). Harimi (Şehzade Korkud) Divânı'nın Nesre Çevirisi ve İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul. Ayrıca bknz: Kiraz, S. (2020). "Şehzade Korkud'un Etkisinde Kaldığı Bazı Şairler ve Gazelleri". İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (21),67. Kılıç, F. (1996). "Osmanlı Hanedanından Bir Şair: Şehzade Korkut". Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, (2), 205.
- xix Şehzade tarafından kaleme alınmış olan bu Kur'an-ı Kerim Sakıp Sabancı Müzesi'nde bulunmaktadır. Bkz: Sakıp Sabancı Müzesi Dijital Koleksiyonlar ve Arşivleri: E N 100-0279
- xx Şehzade Korkud'un besteleri hakkında ayrıntılı bilgi için bknz: TRT.MD.d 290 - 174 Makamı: Hüseyini; Formu: Peşrev; Usulü: Devr-i Kebîr; Bestekarı: Korkud, Şehzade; Dili: EHT.; Koleksiyon Adı: Muallim İsmail Hakkı Bey (186), 178-179 sayfalar; Repertuvar No: E1247.
- xxi Eserin çevirisi için bknz: Şehzade Korkud, Siyasetin Ahlaki Eleştirisi, *Da'vetü 'n-Nefsi't-Tâliha ile'l-A'mâli's-Sâliha*, Çev. Musa Sancak, Timaş Akademi, Eylül 2022.
- xxii Korkud'un sahip olduğu yöneticilik görevleri hakkında babası II. Bayezid'a arzuhalı için bknz: Siyasetin Ahlaki Eleştirisi, 464.

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

17/1 - Haziran 2024 - E-ISSN-2148-9289

**EKRANLI ARAÇLARLA DÜZENLENEN İSG EĞİTİMLERİNDE SANAL GERÇEKLİK
UYGULAMASININ SÜRDÜRÜLEBİLİR BAŞARISI**

**Sustainable Success of Virtual Reality Application in Ohs Trainings Organized with Screened
Tools**

MERYEM BUKET YARAR

*Avrasya Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İş Sağlığı ve Güvenliği Anabilim Dalı
Institute of Postgraduate Education, Department of Occupational Health and Safety*

meryembuketyarar@gmail.com

Orcid: 0009-0005-1549-8678

Atf/©: Yarar, Meryem Buket (2024). Ekranlı Araçlarla Düzenlenen İsg Eğitimlerinde Sanal Gerçeklik Uygulamasının Sürdürülebilir Başarısı, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 17, Sayı 1, ss. 45-57

Citation/©: Yarar, Meryem Buket (2024). Sustainable Success of Virtual Reality Application in Ohs Trainings Organized with Screened Tools, Erzincan University Journal of Social Sciences Institute, Year 17, Issue 1, pp. 45-57

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date : 22.03.2024
Kabul Tarihi-Accepted Date : 07.06.2024
Sayfa Numarası-Page Numbers: 45-57
Doi : 10.46790/erzisosbil.1457404

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

EKRANLI ARAÇLARLA DÜZENLENEN İSG EĞİTİMLERİNDE SANAL GERÇEKLİK UYGULAMASININ SÜRDÜRÜLEBİLİR BAŞARISI

Sustainable Success of Virtual Reality Application in Ohs Trainings Organized with Screened Tools

MERYEM BUKET YARAR

Öz:

Bu çalışmada çok tehlikeli işyerlerinde görev alan akademisyenlere, öğrencilere ve çalışanlara verilen İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) eğitimlerinin sürdürülebilir başarısı incelenmiştir. Toplam 200 kişinin katıldığı ankete dayalı çalışmada, İSG eğitimlerinde sanal gerçeklik uygulamalarının etkisi değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, çalışmanın geçerli ve tutarlı olduğunu göstermiştir. Korelasyon analizleri, sanal gerçeklik ile İSG eğitim koşulları ve sürdürülebilir başarı arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular, İSG eğitimlerinde sanal gerçekliğin ve dijital uygulamaların sürdürülebilir başarıyı olumlu etkilediğini desteklemiştir. Sonuçlar, İSG eğitiminin önemini vurgularken, sanal gerçekliğin İSG eğitimine entegre edilmesinin ulusal ve uluslararası düzenlemelere uyumu kolaylaştırdığını ve teknik başarıya katkı sağladığını göstermektedir. Bu çalışma, İSG eğitimine entegre edilen sanal gerçekliğin önemini vurgulayarak hem akademisyenlere hem de endüstri profesyonellerine değerli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekranlı Eğitim Araçları, İSG Eğitimleri, Sanal Gerçeklik

Abstract:

In this study, the sustainable success of Occupational Health and Safety (OHS) training given to academics, students and employees working in very dangerous workplaces was examined. In the survey-based study, in which a total of 200 people participated, the effect of virtual reality applications in OHS trainings was evaluated. The results obtained showed that the study was valid and consistent. Correlation analyzes revealed that there are significant relationships between virtual reality and OSH training conditions and sustainable success. These findings supported that virtual reality and digital applications positively affect sustainable success in OHS training. While the results emphasize the importance of OSH training, they show that integrating virtual reality into OSH training facilitates compliance with national and international regulations and contributes to technical success. This study highlights the importance of virtual reality integrated into OSH training, providing valuable information to both academics and industry professionals.

Keywords: Screened Training Tools, OHS Trainings, Virtual Reality

1. GİRİŞ

İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) uygulamaları, tarih boyunca sadece günümüzde veya 2000'li yıllardan sonra değil, çok eskilere dayanan bir geçmişe sahiptir. Bu uygulamalar günümüzde artan bir önemle karşımıza çıkmaktadır. İlk başlarda tehlikeli iş sınıflarında uygulanması gereken bir profil olarak görülen İSG, günümüzde tehlike sınıflarına göre az tehlikeli, tehlikeli ve çok tehlikeli olarak derecelendirilerek mevzuatlara uygun bir şekilde yerine getirilmektedir.

Bu uygulamaların önemi sadece işin doğasıyla ilgili değil, aynı zamanda eğitim süreçlerinin sürdürülebilirliği açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, İSG uygulamalarının eğitiminde kullanılan sanal gerçeklik ekranlarının başarı düzeyleri ve kullanılan hipotezlerin doğruluğu araştırılmıştır.

İlk olarak, sanal gerçeklik uygulamalarının tanımı yapılmış, bu uygulamaların ekranlardaki nasıl işlediği ve eğitim süreçlerinde nasıl kullanıldığı açıklanmıştır. Çalışmanın literatürdeki en büyük katkısı, 200 kişilik gözlem grubuna yöneltilen soruların Sanal Gerçeklik eğitimlerinin İSG eğitim aşamalarına etkisini incelemesidir.

Yapılan analizlere göre, İSG içi eğitimlerde kullanılan sanal gerçeklik uygulamalarının, diğer teorik eğitim yöntemlerine göre daha başarılı olduğu, bireylerin kuralları anlama ve uygulama konusundaki başarılarının diğer yöntemlere göre daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmanın devamında, belirlenen 3 ana başlık altındaki açıklamalardan sonra elde edilen analiz sonuçları değerlendirilmiştir.

2. İSG EĞİTİMİ VE SANAL GERÇEKLIK UYGULAMASI

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), yaptığı araştırma sonuçlarına göre her yıl iş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle 300 milyondan fazla insan etkilenmekte ve bu durum ciddi can kayıplarına yol açmaktadır. 2017 yılında yapılan ILO düzenlemeleri ile elde edilen veriler, bu konuda en güncel ve net bilgileri sunmaktadır (ILO, 2017: 85). Çalışmanın sonuçlarına göre, iş kazaları ve meslek hastalıklarının ana sebeplerinden biri, özellikle tehlikeli meslek kollarında yeterli iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının olmaması ve çalışanlara bu konuda yeterli eğitim verilmemesidir. İş kazalarının %88'inin tehlikeli sınıflarda meydana gelmesi ve %10'unun daha dikkatli davranan kesimden olması, bireylerin iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin yetersiz olduğunu ve gerekli ekipmanları kullanma konusunda bilgi eksikliği yaşandığını göstermektedir (Adi ve ark., 2016: 14). İş sağlığı ve güvenliği alanında eğitim veren kurumların sürdürülebilir başarısı ve kazaların en aza indirilmesi çabaları günümüzde daha fazla önem taşımaktadır. Bu çabalar, mevcut mevzuat uygulamalarıyla birlikte düzenli olarak denetlenmelidir.

Kazaların nedenlerine yönelik yapılan çalışmalarda, alınan önlemlerin yetersiz kaldığı durumlar ortaya çıkmıştır (Kaplan ve Kaplan, 2019: 82). Bu nedenler arasında, eğitimlerin yetersiz olması ve düzgün, anlaşılabilir ve sürdürülebilir bir şekilde verilmemesi önemli bir etken olarak belirtilmiştir (Camkurt, 2013: 75). Güven duygusunun azalması ve iş esnasında güçlük çekilmesi, eğitimin etkisinin anlaşılmasında önemli bir faktördür. Yapılan araştırmalarda demografik değişkenlerin, iş kazaları ve alınan eğitimlerle ilişkili olarak farklılık gösterdiği sonucu ortaya çıkmıştır (Richardson ve ark., 2004: 1759). Yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, mesleki durum ve yaşam tarzı gibi çeşitli kişisel ve mesleki faktörler, ölümcül mesleki yaralanma riski ile ilişkilidir (Chau ve ark., 2004: 86).

2.1. İSG Eğitiminin Önemi

İSG eğitimi, çok disiplinli kazaların incelenmesinde önemli bir role sahiptir. Bu süreçte, karşımıza çıkan en kritik faktör, sistem hatalarıdır. Bu hataların düzeltilmesi için ise özellikle mühendislik bilimi okuyan öğrencilere yönelik eğitimlerin yasal mevzuatlar çerçevesinde düzenlenmesine karar verilmiştir.

Mühendislik bilimleri veya fen bilimleri alanında eğitim alan her bireyin, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili yasal mevzuatların, dönem dersleri formatında sunulması önemlidir. Bu eğitimlerin sürekli olarak güncellenmesi ve sınavlarla desteklenmesi, öğrencilere yeni düzenlemelerin de öğretilmesini sağlar. Bu yaklaşım, iş sağlığı ve güvenliği süreçlerinin düzgün bir şekilde işlemesi ve kazaların minimuma indirilmesi açısından büyük öneme sahiptir (Saleh ve Pendley, 2012: 108).

2.2. Eğitimde Sanal Gerçeklik

İş sağlığı ve güvenliği alanındaki eğitimlerin önemi giderek artmakta ve bu eğitimlerin sürdürülebilir olması, günümüzde daha etkili bir şekilde sonuçlandırılabilmesi için sanal gerçeklik teknolojisinin kullanılması üzerine yapılan araştırmalar incelenmiştir. Sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve oyunlaştırma gibi eğitim materyalleri ile birleştirilerek iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin uygulanma çabaları gözlemlenmiştir. Bu yaklaşımların, iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin uygulayıcıları arasındaki başarıyı artırdığı sonucuna varılmıştır.

Sanal gerçeklik uygulamaları, bireylerin teorik eğitimlerini dijital ortamda pekiştirmelerine olanak tanımakta ve gerçek simülasyonlar aracılığıyla pratik uygulamalar yapmalarını sağlamaktadır. Gerçek meslek ortamlarında, bu eğitimler sonucunda kazaların önlenmesine yönelik alınan tedbirler ve uygulanan kuramların etkisiyle sürdürülebilir başarının arttığı belirlenmiştir (Duran ve Çavuş, 2016: 2).

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1. Model

Bu çalışma; yasal olarak çalışılabilen yaşın üzerindeki akademisyen, öğrenci ve çalışanların İSG eğitimlerinde sanal gerçeklik uygulamalarına karşı olan tutumlarını ortaya koymak amacıyla korelasyonel desende tasarlanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 27 programı ile analiz edilmiştir.

3.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu; 80 kadın (%40), 120 erkek (%60) olmak üzere 200 akademisyen, öğrenci ve çalışandan oluşmaktadır. Çalışma grubu belirlenirken seçkisiz örnekleme türlerinden biri olan basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmaya alınan bireylerin yaş 25-45 aralığında değişmektedir. Katılımcıların 112'sinin çalıştığı kurumda 5 yıldan fazla görev yaptığı ve 104'ünün orta düzeyde bilgisayar kullanım bilgisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların bu özelliklere sahip olması araştırma amacı açısından uygun görülmüştür. Bunun yanında araştırmacılar ölçekleri uygulamadan önce katılımcılara güvenilir koşullar sağlama ve verileri sağlıklı bir ortamda elde etme imkânına da sahip olmuştur.

3.3. Prosedür

Bu çalışmada öncelikle araştırma formu için Avrasya Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 14.12.2023 tarih ve E-69268593-050.02-22096 sayılı yazı ile etik kurul onayı alınmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden katılımcılara bilgilendirici onam formu sunulmuştur. Uygulama aşamasında katılımcılara çalışmanın amacı ve formun nasıl doldurulacağı detaylı olarak açıklanmıştır.

3.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgiler Formu" ve 5'li Likert tipte soruları içeren "İSG Eğitimi ve Sanal Gerçeklik Etkililiği Anketi" kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Google formlarda hazırlanan çevrimiçi uygulama kullanılmıştır. Katılımcılara araştırmanın amacı anlatılmış ve verilerin hiçbir şekilde amacının dışında kullanılmayacağı ve mahremiyet sınırlarının ihlal edilmeyeceği taahhüt edilmiştir. Katılımcıların kendini açma düzeyinin yüksek olması için uygulama öncesinde araştırmanın sonuçlarının öneminden

ve katılımcının araştırmaya gerçek cevaplar vererek sağlayacağı katkıdan bahsedilmiştir. Ayrıca mahremiyet ihlali olmaması adına kimlik bilgileri talep edilmemiştir. Bu anket formu, katılımcıların İSG eğitimleri, sanal gerçeklik uygulamaları ve sürdürülebilir başarı üzerine görüşlerini değerlendirmek amacıyla özenle hazırlanmıştır. Anket; kişisel bilgiler, iş deneyimi, eğitim alımı ve sanal gerçeklik uygulamalarının etkileri gibi konuları kapsamaktadır.

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma; uygulama aşamasında her ne kadar örneklemin evreni temsil etme gücüne özen gösterilmiş olsa da katılımcıların ülkedeki belirli bir alanı temsil etmesi ve bu nedenle homojen bir dağılıma sahip olmamasından dolayı araştırma sonuçlarının geneli yansıtmasını tam anlamıyla mümkün kılmamaktadır. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğunun bilgisayar kullanımında ileri seviyede bilgi düzeyine sahip olmaması ekranlı araç kullanımında sanal gerçeklik uygulamalarını tam anlamıyla algılayabilmelerini etkileyebilmektedir. Bundan dolayı ülke genelinde ve yüksek oranlarda ileri bilgisayar kullanım yeteneğine sahip çalışanlar üzerinde yapılacak çalışmalar bizim çalışmamızı tamamlar özellikte olacaktır.

3.6. Veri Analizi

Elde edilen veriler, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) ve Excel programları kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlerde regresyon analizi, ANOVA ve korelasyon analizleri gibi istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Regresyon analizi, İSG eğitimlerinde sanal gerçeklik uygulamalarının sürdürülebilir başarıya olan etkilerini belirlemek amacıyla kullanılmıştır. ANOVA analizi, gruplar arasındaki farkları değerlendirmek ve korelasyon analizi, değişkenler arasındaki ilişkileri anlamak için uygulanmıştır.

3.7. Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmanın odak noktasını oluşturan hipotezler, İSG eğitimlerinde ekranlı araçlar ve sanal gerçeklik uygulamalarının sürdürülebilir başarı üzerindeki etkisini anlamak amacıyla ortaya konmuştur. Toplamda 28 ana sorunun sorulduğu bu hipotezler, literatürdeki İSG eğitimleri ve teknolojinin etkileşimi üzerine yapılan çalışmalardan türetilmiştir.

H1: Ekranlı araçlarla düzenlenen İSG eğitimlerinde sanal gerçeklik uygulaması ve envanterlerinin sürdürülebilir başarıya olumlu yönde etkisi bulunmaktadır. Bu hipotez, İSG eğitimlerinde kullanılan ekranlı araçlar aracılığıyla sunulan sanal gerçeklik uygulamalarının ve envanterlerin, bireylerin sürdürülebilir başarı düzeylerini pozitif yönde etkileyip etkilemediğini sorgulamaktadır. İlgili literatürdeki benzer çalışmalar, bu hipotezi desteklemektedir. Bu hipotez, ANOVA model özeti ve regresyon analizleri kullanılarak test edilecek, ayrıca alt grup analizleriyle desteklenecektir.

H2: Ekranlı araçlarla düzenlenen İSG eğitimlerinde sanal gerçeklik uygulaması ve envanterlerinin sürdürülebilir başarıya olumlu yönde etkisi bulunmamaktadır. Bu hipotez, aksine, ekranlı araçlar ve sanal gerçeklik uygulamalarının sürdürülebilir başarı üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını öne sürmektedir. Bu varsayım, literatürdeki çelişkili bulguları ve bu konudaki mevcut tartışmaları göz önüne almaktadır. Bu hipotez de aynı şekilde ANOVA model özeti ve regresyon analizleri kullanılarak detaylı bir şekilde test edilecektir.

Her iki hipotezin test edilmesi, çalışmanın temel amacını destekleyen veya sorgulayan önemli bulgular sunarak, İSG eğitimlerinde teknolojik uygulamaların etkileri üzerine literatüre katkı sağlayacaktır.

4. BULGULAR

Regresyon analizi, İSG eğitimlerinde ekranlı araçlarla kullanılan sanal gerçeklik uygulamalarının sürdürülebilir başarı üzerindeki etkisini incelemek için kullanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen

bulgular Tablo 1’de verilmiştir. Total sanal gerçeklik ölçeğinin katılımcılar arasında ortalama bir puan olan 45,2536’ya ve standart sapması 3,62534’e sahip olduğu görülmektedir. TOTAL ise sürdürülebilir başarı ölçeğini temsil etmekte olup, ortalama puanı 12,5236 ve standart sapması 8,21103’tür.

Tablo 1. Regresyon Test Sonuçları.

	Mean	Std. Sapma	N
Total sanal gerçeklik	45,2536	3,62534	200
TOTAL	12,5236	8,21103	200

4.1. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, sanal gerçeklik ölçeği ile diğer değişkenler arasındaki ilişkileri anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir. Total sanal gerçeklik ölçeği ile diğer değişkenler arasındaki pearson korelasyon katsayıları görülmektedir. Sanal gerçeklik ile sürdürülebilir başarı arasındaki korelasyon katsayısı 0,75 olarak bulunmuştur, bu da aralarında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir ($p < 0,05$).

Tablo 2. Korelasyonlar.

		Total Gerçeklik	Sanal	TOTAL
Pearson Korelasyon	Total Sanal Gerçeklik		1,000	0,750
	TOTAL		0,750	1,000
P	Total İSG Eğitimleri		...	0,419
	TOTAL		0,419	...
N	Total Sürdürülebilir Başarı		200	200
	TOTAL		200	200

4.2. ANOVA Analizi

ANOVA analizi, bağımlı değişken olan sürdürülebilir başarı üzerinde sanal gerçeklik uygulamalarının etkisini değerlendirmek amacıyla uygulanmıştır. Yapılan regresyon modelinin özeti Tablo 3’te verilmiştir. Modelin düzeltilmiş R^2 (belirleme kat sayısı) değeri 0,249 olarak elde edilmiştir, bu da modelin sürdürülebilir başarıyı yüzde 24,9 oranında açıkladığını göstermektedir.

Tablo 3. Model Özeti^b.

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası
1	0,449	0,249	0,187	4,33268

b. Total sanal gerçeklik tahmini sabiti.

ANOVA analizinin sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Bu tabloda, regresyon modelinin genel anlamlılığı ve kullanılan bağımsız değişkenlerin (total sanal gerçeklik) etkisi incelenmektedir. Elde edilen F değeri 7,956 ve p değeri 0,000 ($p < 0,05$) olarak bulunmuştur, bu da modelin genel anlamlılığının olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. ANOVA^a.

Model	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	p
1 Regresyon	453,452	2	212,596	7,956	0,000 ^b
Artık	1561,365	70	27,625
Total	2159,426	69

a. Bağımlı değişken: sürdürülebilir başarı

4.3. Regresyon Katsayıları ve İlişkiler

Tablo 5, regresyon katsayılarını ve ilgili istatistikleri içermektedir. Bu tabloda, bağımsız değişkenin (total sanal gerçeklik) sürdürülebilir başarı üzerindeki etkisi incelenmektedir. Sanal gerçeklik uygulamalarının regresyon katsayısı (Beta) 0,617 olarak bulunmuştur, bu da pozitif ve güçlü bir etki olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Katsayılar^a.

	Model Sabiti	Total Sanal Gerçeklik
Standardize Edilmemiş B	32,263	0,526
Katsayıların Standart Hatası	7,155	0,168
Standardize Edilmiş Beta	0,617
t	5,269	5,126
p	0,000	0,000

İkili	0,569
Kısmi	0,448
Yarı Kısmi	0,398
Ortak Olma Toleransı	0,775
VIF	1,000

Elde edilen bulgular, İSG eğitimlerinde ekranlı araçlarla kullanılan sanal gerçeklik uygulamalarının sürdürülebilir başarıyı olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Regresyon ve ANOVA analizleri, bu etkinin anlamlı olduğunu ve sanal gerçeklik ile sürdürülebilir başarı arasında güçlü bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Literatürle uyumlu olarak, sanal gerçeklik uygulamalarının İSG eğitimlerinde kullanılmasının, katılımcıların bilgiyi daha etkili bir şekilde öğrenmelerine ve sürdürülebilir başarılarını artırmalarına katkı sağladığı görülmüştür. Bu sonuçlar, iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinde teknolojik yeniliklerin önemini vurgulamakta ve gelecekteki eğitim stratejilerini şekillendirmede rehberlik etmektedir.

Çalışmanın kısıtlamaları, örneklemin belirli bir sektöre odaklanmış olması ve katılımcı profillerinin daha geniş bir yelpazede ele alınmamış olmasıdır. Bu noktaların göz önüne alınarak gelecekteki araştırmalarda daha kapsamlı ve çeşitli veri setlerinin kullanılması önerilmektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma, İSG eğitimlerinde sanal gerçeklik uygulamalarının sürdürülebilir başarı üzerindeki etkisini derinlemesine incelemeyi amaçlamıştır. Veriler, çok tehlikeli işyerlerinde görev alan akademisyen, öğrenci ve çalışanlara yöneltilen anketler aracılığıyla toplanmıştır ve bu bağlamda elde edilen sonuçlar, gelecekteki İSG eğitim stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanması açısından önemli perspektifler sunmaktadır.

Çalışmanın başlıca hipotezleri, İSG eğitimlerinde kullanılan sanal gerçeklik uygulamalarının sürdürülebilir başarıya etkisini iki yönlü olarak değerlendirmiştir. İlk hipoteze göre, ekranlı araçlarla düzenlenen İSG eğitimlerinde sanal gerçeklik uygulaması ve envanterlerinin sürdürülebilir başarıyı olumlu yönde etkilediği öne sürülmüştür. Bu hipotez, çalışmanın temel odak noktasını oluşturmuş ve çeşitli analiz yöntemleriyle detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Regresyon analizleri ve ANOVA modeli kullanılarak elde edilen sonuçlar, sanal gerçeklik uygulamalarının sürdürülebilir başarı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu güçlü bir şekilde göstermiştir. İSG eğitimlerinde sanal gerçekliğin kullanımının, katılımcıların bilgi ve beceri düzeylerini artırma konusunda etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu, işyerlerinde kazaları önleme, risk yönetimi ve denetim süreçlerini daha etkin bir şekilde yönetme açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Korelasyon analizi sonuçları, İSG eğitimleri, sanal gerçeklik uygulamaları ve sürdürülebilir başarı arasındaki karmaşık ilişkileri anlamamıza katkı sağlamıştır. Bu analiz, çalışmanın bütünlüğünü destekleyen bir bağlam sunmuştur.

Sonuç olarak, bu araştırma, İSG eğitimlerindeki geleneksel metodolojilerin ötesine geçen, sanal gerçeklik uygulamalarının sürdürülebilir başarıyı artırma potansiyelini vurgulamaktadır. İSG alanında ileri düzey eğitim stratejileri geliştirmek isteyen kurumlar ve araştırmacılar için sağlam bir temel sağlamaktadır. Çalışmanın bulguları, gelecekteki araştırmalara, eğitim kurumlarına ve endüstriyel uygulamalara yönelik çeşitli öneri ve yönergelerin formüle edilmesine katkıda bulunmaktadır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- ADI, D., MARTIANA T., RUKMINI DEVY, D. (2016). Analysis of Relationship Between Individual Characteristics and Personality Dimensions with Unsafe Action in PT Gunawan Dianjaya Steel Tbk. Surabaya. International Journal of Research in Advent Technology 4,10. E-ISSN: 2321-9637.
- CAMKURT, M. Z. (2013). Çalışanların Kişisel Özelliklerinin İş Kazalarının Meydana Gelmesi Üzerindeki Etkisi. Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası İş Hukuku ve İktisat Dergisi 6, 70-101.
- CASCIO, W. F. (1995). Managing Human Resources, Productivity, Quality of Work Life, Profits. McGraw Hills, New York. Mcgraw-Hill Series in Management, Eight Edition.
- CEREV, G., YILDIRIM, S. (2018). Çalışanların Kişisel Özelliklerinin İş Kazası Ve Meslek Hastalıklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme. Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 2,53–72.
- CHAU, N., MUR, J. M., BENAMGHAR, L., SIEGFRIED, C., DANGELZER, J. L., FRANÇAIS, M., JACQUIN, R., SOURDOT A. (2004). Relationships between Certain Individual Characteristics and Occupational Injuries for Various Jobs in the Construction Industry: A CaseControl Study. American Journal Of Industrial Medicine 45, 84–92.
- DURAN, İ. U., ÇAVUŞ, V. (2016). Akıllı Telefon Tabanlı Sanal Gerçekliğin Mesleki Eğitimde Uygulanması. Mesleki Bilimler Dergisi 5, 2.
- KAPLAN, M., KAPLAN, M. Ç. (2019). Türkiye’de Çalışanların Demografik Özelliklerinin İş Kazalarına Etkilerinin Analizi. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 17, 74–89.
- RICHARDSON, D. B., LOOMIS, D., BENA, J., BAILER, A. J. (2004). Fatal Occupational Injury Rates in Southern and Non-Southern States, by Race and Hispanic Ethnicity. Research and Practice Peer Reviewed 94, 10, 1756-1761.
- SALEH, J. H., PENDLEY, C. C. (2012). From Learning from Accidents to Teaching about Accident Causation and Prevention: Multidisciplinary Education and Safety Literacy for all Engineering Students. Reliability Engineering & System Safety 99,105–113.
- YILDIRIM, E., ÖZÇELİK, O. A. (2010). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinde Eğitimin Rolü ve İş Görenlerin İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Konusundaki Bilinç Düzeylerini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

EXTENDED SUMMARY

In this study, the sustainable success of Occupational Health and Safety (OHS) training given to academics, students and employees working in very dangerous workplaces was examined. The research was conducted through a Google survey with the participation of a total of 200 people. The study focuses on two main hypotheses regarding the positive and negative effects of virtual reality applications and inventories on sustainable success in OHS training using screen-based tools. Empirical findings were evaluated using ANOVA model summaries and regression tests. The results demonstrate validity and consistency in regression tests and standard error coefficients, as all numerical values remain below the significance level, demonstrating the internal consistency and validity of the study. Correlation analyzes revealed significant relationships between virtual reality, OSH training conditions, and sustainable success. Pearson correlation tests confirmed the reliability and validity of the study at the 0.05 significance level. While ANOVA model summaries revealed the consistency and validity of the study, regression analyzes and t-tests examining standardized coefficients and error standard coefficients revealed that virtual reality and digital applications positively affected sustainable success in OHS training. As a result, the study emphasizes the importance of OHS training and reveals that increasing inspections in OHS units, improving the quality of education and using virtual reality have positive effects on sustainable success. Integrating virtual reality into OSH training facilitates compliance with national and international OSH legislation, contributes to technical success and supports sustainability.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AUSTVOLL, K. I., ERIKSEN, M. HEM, FREDRIKSEN, P. D., MELHEIM, M., PRÖSCH-DANIELSEN, L. ve SKOGSTRAND, L. (2020). Contrast of the Bronze Age – Time, Ritual, and Encounters in the Nordic World: An Introduction, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 15-25. Turnhout: Brepols Publishers.
- DODD, J. (2020). Identifying and Investigating Diversity, New Perspectives and Possibilities Within Scandinavian Rock Art Research, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 149-158. Turnhout: Brepols Publishers.
- EARLE, T. ve KRISTIANSSEN, K. (2010). Organising Bronze Age Societies: Concluding Thoughts, (ed. T. Earle, K. Kristiansen), *Organizing Bronze Age Societies, The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared*, 218-256. Cambridge: Cambridge University Press.
- ERIKSEN, M. HEM ve AUSTVOLL, K. I. (2020). Bridging Perspectives, Social Dynamics of Houses and Households in the Nordic Bronze Age, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 187-201. Turnhout: Brepols Publishers.
- GOLDHAHN, J. (2013). Rethinking Bronze Age Cosmology: A North European Perspective, (ed. H. Fokkens, A. Harding), *The Oxford Handbook The European Bronze Age*, 248-269. Cambridge: Cambridge University Press.
- HELLE, K. (1996). *Grunntrekk i Norsk Historie, Fra Vikingtid Til Våre Dager*, 1 Oslo: Universitetsforlaget.
- KAUL, F. (2008). Sotetopr-endnu engang, *Adoranten* 2007, 51-75.
- KAUL, F. (2013). Mythological Aspect of Nordic Bronze Age Religion, (ed. L. Bredholt Christensen, O. Hammer, D. A. Warburton), *The Handbook of Religions in Ancient Europe*, 70-76. New York: Routledge.
- KAUL, F. (2022). Middle Bronze Age Long-Distance Exchange, (ed. J. Ling, R. J. Chacon, K. Kristiansen) *Trade Before Civilization, Long-Distance Exchange and the Rise of Social Complexity*, 109-141. Cambridge: Cambridge University Press.
- KRISTIANSSEN, K. (2013). Religion and Society in the Bronze Age, (ed. L. Bredholt Christensen, O. Hammer, D. A. Warburton), *The Handbook of Religions in Ancient Europe*, 77-92. New York: Routledge.
- KRISTIANSSEN, K. ve LARSEN, T. B. (2005). *The Rise of Bronze Age Society, Travels, Transmissions and Transformations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- LILLEHAMMER, A. (1994). *Aschehougs Norges Historie 1*, (ed. K. Helle), Oslo.
- LING, J., CHACON, R. J. ve CHACON, C. (2022). Bronze Age Long-Distance Exchange, Secret Societies, Rock Art, and the Supra Regional Interaction Hypothesis, (ed. J. Ling, R. J. Chacon, K. Kristiansen), *Trade Before Civilization, Long-Distance Exchange and the Rise of Social Complexity*, 53-74. Cambridge: Cambridge University Press.
- MÜLLER, J. ve VANDKILDE, H. (2020). The Nordic Bronze Age Rose from Copper Age Diversity: Contrasts in the Cimbrian Peninsula, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 29-48. Turnhout: Brepols Publishers.

- NÆRØY, A. J. (2020). On the Periphery of an Agricultural Society: Traces from the Formative Agricultural Period in Norway- A Case Study from Øygarden in Hordaland, Western Norway, Contrast of the Bronze Age – Time, Ritual, and Encounters in the Nordic World: An Introduction, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 49-58. Turnhout: Brepols Publishers.
- PRESCOTT, C. (2006). Copper Production in Bronze Age Norway?, (ed. H. Glorstad, B. Skar, D. Skre), *Historien i Forhistorien: Festschrift til E. Østmo på 60-Årsdagen*, 183-190. Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo, Oslo.
- PRESCOTT, C. (2012). Third Millennium Transformations in Norway: Modeling an Interpretative Platform, (ed. C. Prescott, H. Glørstad), *Becoming European, The Transformation of Third Millennium Northern and Western Europe*, 115-127. Oxford: Oxbow Books.
- PRESCOTT, C., SAND-ERIKSEN, A. ve AUSTVOLL, K. I. (2018). The Sea and Bronze Age Transformation. (ed. P. F. Biehl, S. Milisauskas, S. L. Dyson), *Water and Power in Past Societies*, 177-197, State University of New York.
- RUNDBERGET, B. ve AMUNDSEN, H. R. (2020). The Contrasting Region of Hedmark, South East Norway, Contrast of the Bronze Age – Time, Ritual, and Encounters in the Nordic World: An Introduction, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 59-69. Turnhout: Brepols Publishers.
- SABATINI, S., BRORSSON, T. ve SKOGLUND, P. (2020). Clay, Burial Urns, and Social Distinction in Late Bronze Age Southern Scandinavia, (ed. K. I. Austvoll, M. Hem Eriksen, P. D. Fredriksen, L. Melheim, L. Prøsch-Danielsen, L. Skogstrand), *Contrasts of the Nordic Bronze Age, Essays in Honour of Christopher Prescott*, 233-245. Turnhout: Brepols Publishers.
- SIIRIÄINEN, A. (2003). The Stone and Bronze Ages, (ed. K. Helle) *Cambridge History of Scandinavia*, 43-59. Cambridge: Cambridge University Press.
- SOLBERG, B. (2014), *Jernalderen i Norge 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*, Cappelen Akademiske Forlag, Oslo.
- SØRENSEN STIG, M. L. (2010). Household, (ed. T. Earle, K. Kristiansen), *Organizing Bronze Age Societies, The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared*, 122-154. Cambridge: Cambridge University Press.
- SØRENSEN STIG, M. L. (2013). Identity, Gender, and Dress in the European Bronze Age, (ed. H. Fokkens, A. Harding), *The Oxford Handbook The European Bronze Age*, 216-233. Cambridge: Cambridge University Press.
- VANDKILDE, H. (2022). Entrepreneurs, Metals and Change, Scandinavia Meets Its Neighbours in the Earliest Bronze Age, (ed. J. Ling, R. J. Chacon, K. Kristiansen), *Trade Before Civilization, Long-Distance Exchange and the Rise of Social Complexity*, 309-333. Cambridge: Cambridge University Press.
- VARBERG, J. (2013). Lady of the Battle and of the Horse: on Anthropomorphic Gods and Their Cult in Late Bronze Age Scandinavia, (ed. S. Bergerbrant, S. Sabatini), *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*, 147-157. Archeopress Publishers of British Archaeological Reports.

<https://www.norgheshistorie.no/eldre-steinalder/0116-de-f%C3%B8rste-menneskene-i-norge.html>

(01.05.2024).

https://snl.no/Norges_historie (04.05.2024)

<https://www.tanumworldheritage.se/hallristningarnas-motiv/> (01.06.2024)

<https://mytologi.lex.dk/helleristninger>; <https://www.tanumworldheritage.se/hallristningarnas-motiv/> (01.06.2024)